

Штефані Шіффер - Тетяна Кацберт - Сабіне Россманн

Злочини на ґрунті ненависті в Україні

Групи жертв та програми допомоги у громадському секторі

«Європейський Діалог» Берлін, лютий 2010

за підтримки фундації «Пам'ять, Відповідальність і Майбутнє»

Зміст

I. Вступ	7
II. Правові та інституційні умови боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті	11
2.1. Законодавство	11
2.1.1. Конституція України	11
2.1.2. Кримінальний кодекс	12
2.1.3. Міжнародні зобов'язання	14
2.1.4. Інші закони	15
2.2. Боротьба зі злочинами на ґрунті ненависті в межах державних інституцій	17
2.2.1. Міністерства	17
2.2.2. Служба безпеки України	20
2.2.3. Державний комітет України в справах національностей та релігій	21
2.2.4. Омбудсмен	21
2.2.5. Слідчі дії правоохоронних органів	22
III. Групи правопорушників – групи жертв – суспільне сприйняття	25
3.1. Толерантність та ксенофобія в суспільстві	25
3.2. Мова ворожнечі в мас-медіа та публічному дискурсі	29
3.3. Групи правопорушників	34
3.4. Групи жертв	39
3.4.1. Роми	40
3.4.2. Кримські татари	41
3.4.3. Євреї	42
3.4.4. Біженці	43
3.4.5. Іноземні студенти	44
3.4.6. Спільнота ЛГБТ	45
IV. Варіанти дій для представників громадянського суспільства	48
4.1. Опис НУО	48
4.1.1. Правозахисні організації	48
4.1.2. Об'єднання традиційних меншин	50
4.1.3. Представництва інтересів нових меншин	52
4.1.4. Організації спільноти ЛГБТ	55
4.2. Пропозиції в громадському секторі	59
4.2.1. Моніторинг	59
4.2.2. Консультування та підтримка жертв	60
4.2.3. Навчальні програми для головних дійових осіб	62
4.2.4. Представництво інтересів та законодавчі ініціативи	63
4.2.5. Формування суспільної свідомості	64
4.3. Міжнародні програми підтримки	67
4.4. Опис проблем та рекомендації до дій	70
4.5. Узагальнені рекомендації	75

Додатки	78
Анкета	78
Інструкція інтерв'юера	82
Список скорочень	84
Список літератури	85
Список ілюстрацій	90
Список опитаних організацій	91
Поділ опитаних організацій за категоріями	94

Переклад з німецької
Софії Онуфрів

Передмова до дослідження «Групи жертв та програми допомоги у громадському секторі»

В Україні, яка з початку дев'яностих років задекларувала процес демократичних перетворень, як і в багатьох країнах Європейського Союзу люди стають жертвами насильства через колір шкіри, приналежність до певної етнічної, релігійної та сексуальної групи. Це насильство має антисемітський характер, демонструє ворожість до іноземців та правий екстремізм. Це так звані «злочини на ґрунті ненависті» (Hate crimes). На жаль, це явище поширене і в багатьох країнах Європейського Союзу.

У країнах центральної та східної Європи майже не існує структур громадянського суспільства, які б допомагали жертвам таких злочинів. Тому фундація «Пам'ять, Відповідальність та Майбутнє» підтримує ряд проектів у Польщі, Чехії, Україні та Росії, які допомагають жертвам злочинів з расистським підґрунтям. Таким чином, ми хочемо привернути увагу громадськості до ситуації жертв, сприяти покращенню їхнього правового статусу та утвердженню центрів допомоги. Інша мета – підтримка юного європейського дискурсу на цю тему. На дальшу перспективу ці проекти повинні сприяти тому, щоб соціальне оточення стало більш чутливим до таких проявів і правопорушники відчули суспільну зневагу. Це приведе до зниження числа злочинів на ґрунті ненависті і до покращення ситуації з правами людини в середовищі цих меншин. Для цього, з одного боку, потрібний міцний фундамент громадянського суспільства. З іншого боку, такі ініціативи можуть бути успішними тривалий час лише за умови, що державні інституції залучені до дискусії, бо базовим завданням будь-якої держави (в тому числі на комунальному рівні) є захист її громадян від насильства, нападів та дискримінації з боку третіх осіб.

Фундація «Пам'ять, Відповідальність та Майбутнє» підтримує проекти такого роду з огляду на міжнародне політичне завдання, яке перед нею стоїть. Вона сама є результатом політичної дискусії на користь колишніх жертв порушення прав людини, а саме: жертв націонал-соціалізму під час Другої світової війни та колишніх остарбайтерів. Протягом тривалого часу ці люди, з якими так несправедливо повелася Німеччина, не отримували жодного морального, фінансового та юридичного визнання. Допомога цим жертвам – завдання фундації, покладене на неї відповідним законом.

Цей закон визначає також інший напрям роботи фундації, орієнтований на майбутнє. В окремих проектах фундація прагне добитися того, щоб сьогоднішні жертви нападів з расистським підґрунтям отримували негайну підтримку суспільства. Тому попри проекти у Польщі, Чехії та Росії ми підтримали це дослідження, щоб допомогти відповідним ініціативам та НУО, які піклуються про жертви злочинів на ґрунті ненависті і сприяти контактам на національному та міжнародному рівнях. Німецький досвід підтримки цих жертв повинен стати надбанням міжнародного дискурсу.

Авторки організації «Європейський діалог» з Берліна розпочали роботу над цим дослідженням у червні 2009 р. В процесі роботи вони визначили групи жертв расистського насильства, провели опитування серед відповідних НУО та державних організацій для виявлення можливостей, які вони мають, щоб підтримати жертви злочинів на ґрунті ненависті. Цей звіт демонструє розвиток нетолерантності в українському суспільстві та суспільну дискусію на цю тему. Авторки детально описують існуючі правові та інституційні умови для боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті та представляють активістів у громадському секторі. Вони вказують на великий дефіцит у сфері реєстрації злочинів на ґрунті ненависті (моніторинг) та у сфері допомоги жертвам на рівні офіційних інституцій.

Метою цього дослідження було також вироблення рекомендацій для донорів, які підтримують громадянське суспільство в Україні. Результати опитувань були представлені авторками у березні 2010 року у Києві в рамках конференції у співпраці з фундацією Гайнріха Бьолля та обговорені з представниками опитаних НУО, українськими та міжнародними правозахисними організаціями та Міністерством внутрішніх справ. Особливу подяку хочемо висловити Максиму Буткевичу з центру «Соціальна дія» проект «Без кордонів», Євгену Захарову з Харківської правозахисної групи та Катерині Левченко з Управління моніторингу дотримання прав людини за їхні зауваження. Ми шкодуємо з приводу того, що це управління нещодавно було ліквідовано.

Окремі рекомендації наша фундація буде втілювати в життя в рамках цільової підтримки відповідних проектів для покращення моніторингу та можливостей консультування різних груп жертв в Україні. Ми сподіваємося, що інші фундації та організації, а також офіційні установи теж скористаються з результатів цього дослідження. Разом з тим, ми закликаємо діячів громадянського суспільства та правозахисні організації у вище перелічених країнах, особливо консультаційні центри для жертв у Німеччині, активно включитися у міжнародний обмін досвідом.

Нам приємно, що ми можемо презентувати дослідження німецькою та українською мовами. Ми щиро дякуємо авторкам за успішну реалізацію проекту. Особливу подяку хочемо висловити представникам громадянського суспільства в Україні, які допомогли нам отримати ці результати.

Я бажаю всім читачам, щоб вони довідалися щось нового про ситуацію людей, які не лише в Україні не мають сильного лобі і потребують нашої підтримки. Необхідна серйозна консолідація на міжнародному та національному рівнях, щоб жертви не відчували себе самотніми, вони повинні отримати відповідне юридичне та людське визнання, необхідно засудити правопорушників та створити атмосферу суспільного осуду таких злочинів.

Гюнтер Заатгофф

Голова правління

Подяка

Хочемо подякувати всім, хто допоміг нам в роботі над цим дослідженням інформацією та ідеями. Особливу подяку хочемо висловити Соні Бьоме з фундації «Пам'ять. Відповідальність. Майбутнє», Домініку Йону з організації „Opferperspektive», Естер Вайцзекер, Андреасу Умланду з Католицького Університету Айхштет-Інгольштадт, Євгенії Гартлебен з Центру демократичної культури Берліна, а також Віктору Климовичу з Державного комітету у справах національностей та релігій, Юрію Білоусову з МВС України, В'ячеславу Ліхачову з Конгресу національних громад України та всім організаціям, які взяли участь в опитуванні: Асоціація корейців України, Африканський Центр, Беркат, Bizim Qirim, Ваад, Відкрита політика, Вінницька правозахисна група, Гей-Альянс Черкаси, Гей-Форум України, Гельсінська ініціатива XXI, «Горение», Донбас Соцпроект, Донецький фонд соціального захисту та милосердя, Єднання, За рівні права, Жіноча мережа, Ініціатива різномаїття, Інтеграція і розвиток, Кешер, Конгрес національних громад України, Конгрес Ромен України, Креатив, Кредо, Ла Страда Україна, ЛіГА, Міжнародний медичний реабілітаційний центр для жертв війни і тоталітарних режимів, Молода Черкащина, Молодіжний правозахисний рух (YHRM), Молодіжний центр регіонального розвитку, Наш мир, Нова доба, Подільський центр соціальних технологій, СВІТ-Україна, Соціальна служба допомоги, Спілка поляків України, Спільна мета, Сфера, Товариство ромів Закарпаття, Товариство угорської культури Закарпаття, Українська Гельсінська Спілка, Флора, Харківська правозахисна група, Харківський інститут соціальних досліджень, ХІАС, Центр «Соціальна дія» проект «Без кордонів», Чернігівський громадський комітет захисту прав людини, Чіріклі, Юнка.

Штефані Шіффер

Тетяна Кацберт

Сабіна Россманн

Берлін 2010

I. Вступ

Актуальна ситуація в Україні

У дев'яності роки і аж до 2005 р. Україна зберігала за собою репутацію толерантної та відкритої країни, якій, на противагу іншим східноєвропейським державам з перехідною економікою і особливо на противагу Росії, вдалося уникнути расизму та ксенофобії. Однак 2006 р. українська та міжнародна громадськість були шоковані вбивством двох африканців, які жили в Україні. У 2007 та 2008 рр. в Україні сталося десять убивств, жертвами яких були вихідці з Африки та країн Близького і Середнього Сходу. Ці вбивства мали очевидне расистське підґрунтя. Відсутність систематичного державного й недержавного моніторингу ксенофобських та расистських злочинів в Україні дозволяє спостерігачам припустити, що ці вбивства – лише верхівка айсберга расистських злочинів. Українські правозахисники та міжнародні інституції забили на сполох, українська та міжнародна преса почала писати про феномен насильства з боку ультраправих, його причини та групи жертв. Українська політика також відреагувала на ці випадки: у швидкому темпі було створено цілий ряд державних робочих груп, метою яких є протидія насильству ультраправих. Згідно з даними незалежного моніторингу в 2009 р. кількість актів насильства з боку цієї групи зменшилася. Цю позитивну тенденцію спостерігачі та правозахисники пов'язують з чіткою та швидкою реакцією українських органів влади, українського громадянського суспільства та міжнародних інституцій. Наразі неможливо передбачити, чи збережеться ця позитивна тенденція, оскільки минуло ще мало часу й наявні дані дуже неточні.

Цілі дослідження

Восени 2009 р. організація *Європейський Обмін Берлін* за фінансової підтримки фундації «Пам'ять. Відповідальність. Майбутнє» провела дослідження на тему «Злочини на ґрунті ненависті в Україні». Підґрунтям цього дослідження став намір фундації «Пам'ять. Відповідальність. Майбутнє» допомогти жертвам цих злочинів в країнах Центральної та Східної Європи здобути визнання та покращити їхню правову ситуацію. Для цього необхідно було визначити основних державних, недержавних й міжнародних дійових осіб, задіяних у боротьбу із злочинами на ґрунті ненависті в Україні, оцінити існуючі консультаційні можливості для жертв та проаналізувати потреби в їхньому розширенні чи покращенні.

Питання, які лежать в основі дослідження:

- Про які групи жертв *Hate Crime* йдеться, які види злочинів скоюють по відношенню до різних груп?
- Які консультаційні програми існують, які недержавні, державні або міжнародні дійові особи вже зараз залучені до боротьби з *Hate Crime*?
- Які існують програми підтримки, з якими національними та транснаціональними мережами пов'язані дійові особи?

- Який доступ мають жертви *Hate Crime* та представники їхніх інтересів до політичної та суспільної громадськості?
- Яка підтримка потрібна недержавним дійовим особам в Україні, які борються з *Hate Crime*, і що потрібно для підвищення їхньої кваліфікації?

Ми не зосереджувалися на праворадикальній ідеології та групах, хоча й даємо коротку характеристику цих явищ, без них це дослідження було б неповним. Один із розділів описує групи правих екстремістів, праві партії та їхню діяльність. Також ми спробували проаналізувати актуальні соціологічні дослідження на тему толерантності в українському суспільстві.

Мета цього дослідження – поширити інформацію та рекомендації до дій серед тих національних та міжнародних грантових організацій, які працюють в Україні у сфері *Hate Crime* або хочуть у ній працювати, і оптимізувати, таким чином, існуючі програми та попередити нові жертви.

Це дослідження можна порівняти з німецько-польським дослідницьким проектом "Monitoring of hate crimes and victims assistance in Poland and Germany"¹, результати якого були видані також за підтримки фундації «Пам'ять, Відповідальність та Майбутнє». Цей проект слід обов'язково враховувати при розробці плану дій для транснаціональної боротьби із злочинами на ґрунті ненависті.

Термінологія

Під *злочинами на ґрунті ненависті* в цьому дослідженні ми розуміємо злочини, коли вибір жертви здійснюється злочинцем виключно або переважно на основі її приналежності до певної суспільної групи, отже, злочин спрямований проти вибраної групи в цілому. Подібно до згаданого вище німецько-польського дослідження та цілого ряду міжнародних організацій, ми орієнтувалися на визначення *Hate Crime*, розроблене Бюро з демократичних інститутів та прав людини Організації з безпеки та співробітництва в Європі. Злочини, вчинені на ґрунті ненависті, можуть бути визначені як:

- А) будь-який злочин, зокрема проти життя, здоров'я або приватної власності, об'єкт якого був обраний через дійсний або уявний зв'язок потерпілого з групою, що характеризується спільними ознаками ідентичності, які перелічені у частині (В)
- В) група може мати такі спільні ознаки: існуюча або уявна раса, національне або етнічне походження, мова, колір шкіри, релігія, стать, вік, психічні або фізичні особливості, сексуальна орієнтація або будь-який інший аналогічний фактор².

Злочини на ґрунті ненависті можна трактувати як екстремальну форму дискримінації. Проте, якщо дискримінація означає недотримання принципу рівного ставлення до всіх попри його/її

¹ Grell et al.: Monitoring Hate Crimes and Victim Assistance in Poland and Germany.

² OSCE – ODIHR: Challenges and Responses to Hate-Motivated Incidents in the OSCE Region for the Period January-June 2006, с.7.

приналежності до релігійної, етнічної або сексуальної меншини³ та обмеження прав, злочини на ґрунті ненависті виходять за рамки обмеження та нерівного ставлення, активно обмежуючи права, фізичну недоторканність та, зрештою, ідентичність жертви. Мета злочинів на ґрунті ненависті – залякати жертву або групу жертв, використовуючи їхні особисті характеристики. Такі злочини дають жертвам зрозуміти, що вони – небажані гості, і призводять до того, що жертви позбавлені права на повноцінну участь у житті суспільства. Крім того, інші члени спільноти, які поділяють характеристику жертви, усвідомлюють, що вони також – небажані й можуть стати об'єктом злочину. Тому *Hate Crimes* шкодить структурі суспільства і розколює громаду⁴.

Використання терміну *Hate Speech* (мова ворожнечі) вживається тут згідно з дефініцією Міжнародної Амністії: мова ворожнечі – це будь-яке висловлювання чи дія, що розпалюють національну, расову або релігійну ненависть і прямо чи приховано закликають до насильства, відмежування та нетолерантності⁵. До мови ворожнечі зараховують принизливі заяви й висловлювання про якийсь певний народ, націю або релігійну, мовну чи соціальну групу. В німецькомовному просторі в галузі кримінального права для випадків мови ворожнечі використовують поняття *Volksverhetzung* (підбурювання до насильства проти представників певного народу).

Групи жертв

При зборі випадків злочинів на ґрунті ненависті в Україні автори дослідження спирались на наявні моніторингові звіти та проводили інтерв'ю з представниками громадських організацій, що працюють у цій сфері. В Україні випадки злочинів на ґрунті ненависті зафіксовані в першу чергу проти ромів, євреїв, кримських татар, виходців з країн Африки, Азії, Кавказу та гей-меншин. Злочини на підставі віку, психічних або фізичних вад або інших ознак не виключаються, проте поки що не входять у сферу моніторингу злочинів на ґрунті ненависті в Україні і тому не розглядатимуться у цьому дослідженні.

Методологія

Проблема злочинів на ґрунті ненависті для України доволі нова. Тому на сьогоднішній день майже немає організацій, які б займалися попередженням лише цих злочинів та надавали допомогу жертвам. Якщо такі програми й існують, то вони є частиною широких проектів, рамки

³ Стаття 2 директиви ЄС 2000/43 про дотримання принципу рівного ставлення до всіх попри її / його расове чи етнічне походження. (1) принцип рівного ставлення означає, що не існує прямої або опосередкованої дискримінації на основі расового чи етнічного походження, (2) при застосуванні частини 1 використовуються такі поняття: а) пряма дискримінація – ситуація, коли з особою на основі її расового чи етнічного походження поводяться гірше, ніж поводитись, поводитись і будуть поводитись з іншою особою в аналогічній ситуації; б) опосередкована дискримінація – ситуація, в якій цілком нейтральні приписи, критерії та звичаї ставлять особу на основі її расового чи етнічного походження у невідгдане становище у порівнянні з іншими, за винятком того випадку, коли ці приписи, критерії та звичаї об'єктивно обґрунтовані вірогідною метою і засоби досягнення цієї мети є доречними та необхідними. Визначення дискримінації. Директива ЄС 2000/43.

⁴ OSCE – ODIHR: Hate Crime Laws, с. 17.

⁵ Міжнародна Амністія. Мова ворожнечі.

яких не завжди чітко визначені. Дослідження *Європейського обміну* в липні 2009 р. виявило, що 180 неурядових організацій (НУО) в Україні вже мають такі програми або діють у сфері, близькій до таких програм. У серпні 2009 р. ми звернулися до цих організацій з проханням заповнити анкету, яка б дала відповіді на наведені вище запитання. 34 організації надіслали нам заповнену анкету, це близько 20%. З представниками 13 організацій у вересні-жовтні 2009 р. ми провели одно-двогодинні інтерв'ю. Ще 14 організацій не заповнювали анкету, але були ідентифіковані нами у роботі над цією темою як дійові особи і погодилися розповісти про те, як вони оцінюють заходи протидії злочинам на ґрунті ненависті. Опитані нами організації ми поділили на такі групи:

- правозахисні організації
- представники інтересів «нових етнічних меншин»
- об'єднання традиційних етнічних меншин
- організації спільноти ЛГБТ (лесбійки, геї, бісексуали, трансгендери)

Цей поділ впливає з історичної та суспільної ситуації в Україні, українські експерти використовують подібний підхід.

Таблиця 1: Вид опитування

	Правозахисні організації	Представники інтересів «нових меншин»	Об'єднання традиційних меншин	Організації ЛГБТ-спільноти
Анкета	11	3	4	4
Інтерв'ю	6	3	4	1
Анкета та інтерв'ю	3	4	1	4
Разом	20	10	9	9

Переважну більшість інтерв'ю ми провели у офісах організацій у Києві, Харкові, Черкасах, Чернігові та Вінниці. Представники організацій з Миколаєва, Луганська, Сімферополя та ін. були нами опитані під час конференції „United against Racism“ в жовтні 2009 р. у Києві. Крім того, в жовтні 2009 р. були проведені інтерв'ю з представниками міжнародних інституцій, українським Міністерством внутрішніх справ та Службою Безпеки України.

Список опитаних організацій, зразок анкети та інструкція інтерв'юера знаходяться у додатках.

II. Правові та інституційні умови боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті

2.1. Законодавство

Законодавство – це лише частина відповіді на проблему злочинів з расистським підґрунтям, але в поєднанні з іншими заходами воно може виявитися каталізатором, який сприятиме тому, що жертви утверджуватимуть свої права, а злочинці будуть покарані, і в кінцевому рахунку відбудуться зміни в суспільній свідомості про неправові вчинки. Прихильники спеціального законодавства в сфері злочинів на ґрунті ненависті вважають, що спеціальні закони сприятимуть зміні та адаптації суспільних уявлень про цінності в бік більшої толерантності та відкритості. Суттєвою передумовою для цього є готовність і компетентність правоохоронних органів та судів розпізнавати відповідний склад злочину та застосовувати силу закону⁶.

У сфері злочинів на ґрунті ненависті українське законодавство можна порівняти з законодавством багатьох європейських країн, у дечому воно навіть більш досконале⁷. Рівність та гідність забезпечує Конституція України, Кримінальний кодекс передбачає посилення покарання за злочини на ґрунті расової ворожнечі, найважливіші міжнародні угоди Україна ратифікувала упродовж останніх років. Найбільша проблема полягає радше у послідовному застосуванні вже існуючих законів для захисту груп жертв, аніж в самих законах. Тим не менше, українські правозахисні організації та міжнародні інституції мають деякі пропозиції щодо адаптації законів. Це стосується насамперед вимоги прийняття антидискримінаційного закону. В наступній частині коротко висвітлюються ці вимоги, діючий Кримінальний кодекс та його застосування⁸.

2.1.1. Конституція України

У частині 1 статті 3 Конституції України, прийнятій 1996 року, записано: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.»

Стаття 26, частина 1 говорить, що „Іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України“⁹.

⁶OSCE-ODIHR: Hate Crime Laws, с.21.

⁷The Diversity Initiative. Legal Sub-Group: Ukraine's Legal Response to Bias-Motivated Violent Crime. с.8ff.

⁸Фрагменти відповідних українських законів англійською мовою можна знайти тут:

<http://www.legislationline.org/topics/country/52/topic/4>.

⁹ Верховна Рада. Конституція України.

Стаття 37 забороняє «утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення.»

Проблематичною видається стаття 24 Конституції України, яка гарантує рівні конституційні права та свободи незалежно від раси, кольору шкіри, релігії, походження, мови та інших ознак. Ці права згідно із статтею 24 повинні поширюватися на всіх громадян України. Правозахисні організації та Європейська Комісія проти расизму й нетолерантності (ECRI) неодноразово вимагали доповнити цей список, щоб, як і у статті 2, ці права й свободи гарантувалися всім особам, які перебувають на території України – у тому числі особам без громадянства та іноземцям, а не лише громадянам України¹⁰. Український парламент поки що не вніс зміни до цього пункту.

2.1.2. Кримінальний кодекс

Осіб, яких підозрюють у злочині на ґрунті расової ворожнечі, можна притягнути до відповідальності за рядом законів. У Кримінальному кодексі – це статті 161 та 67.

Стаття 161. Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або релігійних переконань: Умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності, або образа почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, а також пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками¹¹. Ініційована членом Партії регіонів Тарасом Чорноволом поправка до цієї статті, прийнята 5 листопада 2009 року, передбачає посилення покарання. Дії, перелічені в частині 1 статті 161, тепер караються грошовим штрафом, виправними роботами та обмеженням волі на термін до п'яти років. Частина 2 передбачає більш суворе покарання за наявності певних обставин: ті самі дії, поєднані з насильством, обманом чи погрозами, а також вчинені службовою особою, караються виправними роботами до двох років та позбавленням волі на строк від двох до п'яти років. Частина 3 говорить про те, що дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, які були вчинені організованою групою осіб або спричинили тяжкі наслідки, смерть потерпілого, караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років¹².

Хоча Кримінальний кодекс зі статтею 161 вступив в силу 2001 р., українські суди лише віднедавна почали виносити вироки за статтею 161. Це пов'язано з тим, що довести випадок злочину на ґрунті ненависті дуже складно, це ставить правоохоронні органи перед вимогами, до яких вони не готові й не мають відповідної кваліфікації. Доведення дискримінаційного мотиву злочину, що необхідно згідно з статтею 161, вимагає спеціальних знань від органів слідства та

¹⁰Zakharov / Yavorsky: Human Rights in Ukraine – 2008, с. 129. ECRI: Third Report on Ukraine, с.8.

¹¹ Legislationline: Criminal Code of Ukraine.

¹² Коментар до статті див. Якубенко, Парламентська практика.

додаткових доказів, які можуть підтвердити расистське підґрунтя злочину. Міжнародна Амністія цитує у своєму звіті про расизм в Україні висловлювання правозахисників та держслужбовців, які вказують на те, що розслідування расових мотивів складніші та забирають більше часу, що згідно із статтею 112 Кримінально-процесуального кодексу вони можуть бути ініційовані й проваджені лише прокуратурою, і тому часто від розслідування просто відмовляються¹³. Крім того, потерпілі часто не знають, що приналежність до етнічної або релігійної меншини як мотив злочину, скоєного проти них, може мати вплив на слідство та міру покарання, і тому не наголошують на цьому аспекті при складанні заяви. Якщо ж і працівники міліції, які приймають ці заяви, не знають про кримінальну відповідальність за злочини з расистським підґрунтям, слідство ведуть за іншими статтями кримінального кодексу, які не мають стосунку до злочинів на ґрунті ненависті (крадіжка, хуліганство).

До 2007 року за статтею 161 Кримінального кодексу було засуджено лише одну особу – за напад на київську синагогу після футбольного матчу в квітні 2002 року. Інші розслідування, які проводилися з 2002 по 2005 р. за статтею 161, не привели до винесення вироків.

У 2007 році за статтею 161 було винесено два вирокі. У першому випадку – за наругу над могилою, у другому – в справі вбивства Кунуона Мієв Ґоді, 44-річного нігерійця, який вже давно мешкав в Україні, був одружений з україночкою та мав із нею сина. У жовтні 2006 року коло станції метро «Позняки» на нього напала група молодиків та забила до смерті. Вбивці були засуджені за статтею 161, частина 1 та 2, до 11 та 4,5 років позбавлення волі.

У 2008 році стаття 161 також застосовувалася лише у двох випадках: 17 квітня 2008 р. Скінхед В'ячеслав Дмитрук був засуджений до трьох років позбавлення волі за статтею 161, частина друга, за напад на японського туриста. 6 травня 2008 року четверо молодих людей було засуджено до 13 років позбавлення волі за жорстоке вбивство 31-річного корейця Канґ Джон Вона, студента русистики та україністики, який приїхав до Києва на рік. У 2008 році в Україні у десяти випадках проводилося розслідування за статтею 161. П'ять з десяти злочинів були тяжкими кримінальними злочинами: три вбивства у Києві, два напади із завданням тілесних ушкоджень у Києві та Тернополі. В решті випадків ішлося про поширення праворадикальних листівок в Одесі та наругу над татарським кладовищем в Криму¹⁴. На момент роботи над цим дослідженням за 2009 рік даних ще не було.

Українські НУО та Європейська Комісія проти расизму й нетолерантності (ECRI) вимагають у своїх звітах внести зміни до статті 161 Кримінального кодексу, які б спростили для потерпілих процедуру подання заяви до міліції, процес розслідування, розширили спектр злочинів та чітко їх сформулювали¹⁵. Закон має поширюватися на всіх осіб, а не лише на громадян України, як воно є зараз. По-друге, образа національної честі та гідності особи або образа релігійних почуттів не повинні бути караними. Цей склад злочину має бути вилучений з Кримінального

¹³ Amnesty International: Ukraine: Government must Act to to Stop Racial Discrimination, с. 21.

¹⁴ Zakharov / Yavorsky: Human Rights in Ukraine – 2008, с. 132, 142, пор. Martynenko: Racism and Xenophobia in Ukraine.

¹⁵ Пор. там само, с. 129. ECRI: Third Report on Ukraine, с.10 f.

кодексу, бо обмежує право на вільне висловлювання думок. Натомість чітко треба сказати про кримінальну відповідальність за образу честі особи на ґрунті раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, місця проживання та мови. За оцінками Української Гельсінської Спілки немає необхідності збільшувати міру покарання за статтею 161 – важливо застосовувати цю статтю у відповідних випадках, належним чином і постійно. Українська Гельсінська Спілка наголошує на тому, що в недемократичних державах цілком вірогідною є небезпека політичного зловживання кримінальним законодавством у сфері злочинів з расистським підґрунтям. Тому вкрай важливо, щоб елемент умислу та систематичний характер злочину були чітко прописані в законі.

Інша стаття Кримінального кодексу, яка має відношення до злочинів з расистським підґрунтям – це стаття 67, яка говорить про обставини, що обтяжують покарання за «вчинення злочину на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату». Українська Гельсінська Спілка з прав людини вимагає частіше застосовувати статтю 67, яка дає змогу визначити вид та міру покарання в залежності від того, чи злочин кваліфікується як злочин на ґрунті ненависті, й пропонує внести зміни до тексту закону. Ця зміна спростить процедуру застосування статті про обставини, що обтяжують покарання: замість «вчинення злочину на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату» пропонується написати «вчинення злочину з метою дискримінації на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі». «Ініціатива розмаїття» також пропонує ряд змін до цієї статті¹⁶. Критикують той факт, що визнання обставин, які обтяжують покарання за статтею 67, здійснюється на власний розсуд суду – суддя має право не визнати таку обставину. Цю критику поділяє американська правозахисна організація *Human Rights First*, яка вимагає, щоб визнання такої обставини стало обов'язковим¹⁷. По-друге, критикують положення підпункту, в якому не чітко роз'яснено, що саме характеризує злочин як вчинений „на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі”. Третій пункт критики – положення дозволяє суду встановлювати покарання лише *в межах максимального строку, визначеного законом*, замість призначити більш суворе покарання.

Зрештою, найбільша проблема, на думку українських та міжнародних правозахисних організацій, полягає в тому, що положення Статті 67 ККУ рідко застосовуються, якщо взагалі коли-небудь застосовуються. Підгрупа з правових питань, яка працює в рамках проекту „Ініціатива розмаїття”, не змогла знайти жодного прикладу справи, в якій упереджене ставлення було б визнане обставиною, що обтяжує покарання згідно з пунктом 67(1)(3). ККУ¹⁸.

2.1.3. Міжнародні зобов'язання

Як засновник ООН та член ОБСЄ і Ради Європи, Україна підписала та ратифікувала всі важливі міжнародні конвенції та угоди для захисту прав людини та боротьби з расизмом та ксенофобією:

- Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (ICCPR)

¹⁶The Diversity Initiative. Legal Sub-Group: Ukraine's Legal Response to Bias-Motivated Violent Crime, с.10 і наступна.

¹⁷ Human Rights First: Hate Crime Survey: Ukraine.

¹⁸ The Diversity Initiative. Legal Sub-Group: Ukraine's Legal Response to Bias-Motivated Violent Crime с.11.

- Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (ICERD)
- Європейська конвенція з прав людини (ECHR)
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (ICESCR)
- Конвенція ООН проти катувань (CAT)
- Конвенцію ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW).

У своєму третьому звіті про Україну за 2008 рік Європейська комісія проти расизму й нетерпимості вітає ратифікацію Україною у вересні 2005 року Європейської хартії регіональних мов та мовних меншин і у березні 2007 р. – оновленої Європейської соціальної хартії та Європейської конвенції про правовий статус трудящих-мігрантів. ЄКРН рекомендує Україні підписати Європейську конвенцію про участь іноземців у громадському житті на місцевому рівні та конвенції ООН про захист прав трудящих-мігрантів¹⁹. Для жертв злочинів на ґрунті насильства це означає, що у випадку дискримінації вони можуть звертатися до Європейського суду з прав людини у Страсбурзі, а українські правозахисні організації можуть подавати до відповідних комісій ООН «тіньові» звіти. Підсумовуючи, можна констатувати, що протягом останніх років Україна підписала та ратифікувала фундаментальні міжнародні договори в сфері захисту прав людини, і таким чином було створено всі формальні передумови для захисту прав меншин та потенційних жертв злочинів на ґрунті ненависті²⁰.

2.1.4. Інші закони

Окрім кримінального законодавства, є ще цілий ряд інших законів, які повинні запобігати злочинам на ґрунті ненависті та дискримінації. Це насамперед «Закон про свободу совісті та релігійні організації» (1993), який закріплює в статті 4 рівні права всіх громадян України в економічному, соціальному, політичному та культурному житті незалежно від їхньої релігійної приналежності, закон України «Про друковані засоби масової інформації» (1992), який забороняє пропаганду війни, насильства, жорстокості та розпалювання міжнаціональної, релігійної ворожнечі, закон України «Про національні меншини в Україні», а також закон України «Про правовий статус іноземців» (2001), стаття 2 якого передбачає, що іноземці мають такі самі права, свободи та обов'язки, як і громадяни України, і що вони рівні перед законом незалежно від їхнього походження й статусу.

Українська Гельсінська Спілка розробила цілий ряд рекомендацій, які виходять за рамки описаного вище кримінального законодавства, але були б корисними для запобігання та переслідування за дискримінацію й злочини на ґрунті ненависті:

- Розробка закону про рівноправний статус (антидискримінаційний закон). Такий закон дасть можливість громадянам активно оскаржувати випадки дискримінації на ринку праці або випадки дискримінації з боку державних установ.

¹⁹ ECRI: Third Report on Ukraine, с.8.

²⁰ Пор. Кобзін та ін. «Ксенофобія в контексті поліетнічності українського суспільства», с. 8 і наступні.

- Адаптація закону «Про національні меншини в Україні» до стандартів ОБСЄ.
- Розробка змін до закону про мови та до закону про «національно-культурну автономію».
- Розробка спеціального виборчого закону для Автономної Республіки Крим та впровадження в Криму земельного кадастру, щоб адекватно реагувати на територіальні претензії кримських татар, які повертаються із місць депортації.
- Правове забезпечення рівноправного статусу одностатевих пар.

Висновок

Українська Конституція та Кримінальний кодекс містять широкі можливості покарання за злочини на ґрунті ненависті. В міжнародному контексті Україна підписала та ратифікувала основні конвенції із захисту прав людини. Проблематичним залишається застосування законів. Особливо яскраво це видно на прикладі застосування статті 67 Кримінального кодексу, яка передбачає суворе покарання за злочин із расистським підґрунтям, але саме за такий злочин, за даними українських правозахисників, не було винесено жодного вироку, та статті 161, яка регулює порушення рівноправності громадян на основі расового, національного, релігійного походження і яку починаючи з 2001 року застосували лише п'ять разів. Тому в центрі діяльності українських правозахисників – постійне розслідування злочинів на ґрунті ненависті та застосування судами відповідних законів. Збільшення міри покарання є другорядним. Українська Гельсінська Спілка вказує на те, що частіше застосування меншої міри покарання за злочини на ґрунті ненависті сильніше впливає на групи злочинців, жертви та суспільство, ніж рідше застосування в поєднанні з більшою мірою покарання, як воно є сьогодні²¹.

З огляду на небезпеку, яку становить безкарність за ці злочини для реабілітації жертв та співпраці суспільства, постійне розслідування та юридичне переслідування за злочини на ґрунті ненависті повинні мати найвищий пріоритет. Кожний такий злочин, що залишається не розслідуваним, породжує нових злочинців і сприяє поширенню таких злочинів. Тому необхідно підтримувати НУО та державні інституції в посиленні розслідувань злочинів на ґрунті ненависті наступним чином:

- Навчання міліціонерів та слідчих про законодавчі можливості та обов'язок розслідувати злочини на ґрунті ненависті.
- Постійний моніторинг дій міліції та слідчих органів на предмет застосування статті 67 та 161 Кримінального кодексу та інших відповідних законів.
- Інформування потенційних груп жертв про їхні права.

²¹ Zakharov / Yavorsky: Human Rights in Ukraine – 2008, с. 142.

2.2. Боротьба зі злочинами на ґрунті ненависті в межах державних інституцій

Позитивною тенденцією останніх років є зростання готовності офіційних українських інституцій займатися питаннями захисту прав людини та співпрацювати з українськими правозахисними організаціями. До цього, безсумнівно, доклався і колишній президент Віктор Ющенко, який надавав великого значення боротьбі з расизмом, антисемітизмом та ксенофобією, послідовному втіленню вимог міжнародних організацій щодо покращення захисту прав людини з боку держави та особливо запобіганню злочинів на ґрунті ненависті. Сприяла цьому процесу також зміна генерацій у міністерствах, сьогодні тут працюють молоді державні службовці, які часто володіють іноземними мовами, користуються Інтернетом, не бояться контактів з міжнародними правозахисними організаціями, їхня біографія не має печаті радянщини²².

У 2007 та 2008 роках президент Ющенко неодноразово висловлював свою стурбованість зростанням расизму та ксенофобії в Україні та закликав державні органи вжити активних заходів протидії. На виконання розпорядження президента у 2007 році було створено цілий ряд державних інституцій, які займаються злочинами на ґрунті ненависті. Вони мали доповнити та підтримати українського Омбудсмена, посада якого діє в Україні з 1997 року. Принаймні на інституційному рівні – формування відповідних робочих груп та штабів – Україна впровадила рекомендації ОБСЄ останнього часу²³. Формування робочих штабів є дуже важливим кроком. Проте їхня дієвість прямо залежить від фінансування та персоналу, від їхнього залучення до державних та недержавних інформаційних потоків та скоординованості спільних дій – факторів, за якими, зрештою, вимірюється серйозність політичної волі, що привела до їхнього створення.

2.2.1. Міністерства

Згідно з Наказом МВС України від 18.01.2008 р. №15 було створено Управління моніторингу дотримання прав людини в діяльності МВС²⁴. У цьому структурному підрозділі, крім держслужбовців, працюють також колишні працівники неурядових організацій. Керує управлінням юрист та колишній депутат парламенту Катерина Левченко. Управління має своїх представників, так званих помічників Міністра МВС з прав людини, у 26 регіонах України. До їхніх завдань належить контроль за дотриманням міжнародних та національних стандартів прав

²²Zakharov / Yavorsky: Human Rights in Ukraine – 2008, с.7.

Після завершення роботи над дослідженням у березні 2010 р., за декілька тижнів після виборів Президента України внаслідок зміни уряду відбулася ліквідація Управління моніторингу дотримання прав людини (див. далі п. 2.2.1) за наказом нового міністра внутрішніх справ. Управління було одним з центральних державних органів з попередження злочинів на ґрунті ненависті. Таке рішення викликало різку критику місцевих та міжнародних експертів та правозахисників і в контексті даної теми може оцінюватись тільки критично.

²³ У травні 2008 у Відні під егідою ОБСЄ відбулася перша зустріч "OSCE Supplementary Human Dimension Meeting (SHDM)", в якій взяли участь більше 200 представників державних та недержавних організацій. Мета цієї конференції полягала в обговоренні питання створення національних інституцій протидії дискримінації (National Institutions against Discrimination – NIADs) в країнах-членах ОБСЄ. Україну представляли співробітники МВС, СБУ, Державного комітету у справах національностей та релігій та Генеральної Прокуратури. З боку недержавних організацій у конференції взяли участь Фонд дослідження та підтримки корінного населення в Криму, «Міжнародний Фонд «Відродження» та Львівський Національний Університет ім. І Франка. Пор. OSCE: Supplementary Human Dimension Meeting.

²⁴Детальнішу інформацію про Управління моніторингу (ліквідоване в середині березня 2010 р.) можна знайти тут: <http://umdpl.info/index.php>.

людини працівниками всіх підконтрольних МВС органів (у тому числі місць позбавлення волі).

Основні напрямки діяльності:

- дотримання прав людини при проведенні затримання, арешту, в ході проведення дізнання та досудового слідства;
- робота із попередження домашнього насильства, жорстокого поводження з дітьми, торгівлі людьми, забезпечення прав неповнолітніх;
- діяльність із протидії нелегальній міграції та забезпечення прав біженців та шукачів притулку;
- заходи протидії расизму та ксенофобії в українському суспільстві;
- забезпечення громадського порядку під час масових заходів, акцій та демонстрацій, виборчих кампаній;
- реалізація державної гендерної політики та вдосконалення кадрового менеджменту з персоналом ОВС²⁵.

У звіті за 2008 рік Управління моніторингу дотримання прав людини в діяльності органів внутрішніх справ наводить такі дані: помічниками міністра було надано 2606 індивідуальних консультацій, розглянуто 1615 скарг та заяв громадян, особисто перевірено 625 підрозділів та проведено 1670 внутрішніх розслідувань порушення прав людини працівниками МВС²⁶.

У сфері протидії расизму та ксенофобії Управління співпрацює як з НУО, так і з міжнародними організаціями. Так, у 2008 р. у співпраці з різними організаціями було проведено 42 семінари на тему толеранції, ворожого ставлення до іноземців та прав національних меншин для міліціонерів та цілий ряд круглих столів та робочих зустрічей з представниками національних меншин.

Управління не проводить самостійного моніторингу злочинів на ґрунті насильства, а посилається на дані НУО. Співробітники Управління моніторингу дотримання прав людини представляють МВС у Міжвідомчій робочій групі з питань протидії ксенофобії, міжетнічній та расовій нетерпимості при Державному комітеті України в справах національностей та релігій. У цій робочій групі МВС активно брало участь у розробці «Плану заходів щодо протидії проявам ксенофобії, расової та етнічної дискримінації в українському суспільстві на 2008 – 2009 роки». Разом з Варшавським бюро ОБСЄ/ОДНІР у 2008 р. Управління почало планувати навчальні заходи для працівників МВС по запобіганню та переслідуванню за злочини на ґрунті ненависті. Центральним органом співпраці між представниками МВС та НУО є Громадська рада з питань дотримання прав людини, яка була створена у 2005 році і діє у всіх 26 регіонах України. До її складу входять працівники Міністерства та громадські діячі, очолюють регіональні представництва помічники Міністра МВС з прав людини.

²⁵ Ministry of Interior of Ukraine Human Rights Monitoring Department: Order.

²⁶ Управління моніторингу дотримання прав людини в діяльності органів внутрішніх справ: звіт за результатами роботи, с.207.

Мал. 1. Засідання Громадської ради з питань дотримання прав людини в Міністерстві внутрішніх справ України 24 січня 2008 р.

Важливий крок для створення центрального державного реєстру злочинів на ґрунті ненависті було зроблено в лютому 2009 р. У спільній заяві МВС та Генеральна прокуратура України вирішили централізовано збирати щомісячні дані про всі випадки злочинів з підозрою на расистське підґрунтя. Відповідні інструкції та формуляри для статистичного охоплення надійдуть у всі регіональні управління МВС²⁷. За інформацією одного з працівників МВС, це рішення на кінець 2009 р. ще не дало жодних результатів. Дані, попри наявність інструкції, відповідні органи не збирають і не аналізують.

У листопаді 2007 р. Міністерство закордонних справ України ввело окрему посаду Посла з особливих доручень з питань протидії расизму, ксенофобії та дискримінації, яку обійняв історик та дипломат Олександр Горін. Основним завданням, яке покладено на Посла, є робота, спрямована на попередження та вжиття відповідних заходів у боротьбі з антисемітизмом, недопущення розпалювання міжнаціональних та міжконфесійних конфліктів в Україні та координація заходів та дій у цьому контексті з іншими міністерствами та відомствами. З квітня 2008 р. Олександр Горін став заступником Міністра зовнішніх справ України, але залишився виконувати обов'язки Посла з особливих доручень.

У квітні 2008 р. з ініціативи Ради Міністрів в Україні почала діяти Міжвідомча робоча група з питань протидії ксенофобії, міжетнічній та расовій нетерпимості. Засідання групи відбувається раз у квартал. Робоча група працює при Державному комітеті України в справах національностей та релігій, її членами є працівники МВС, СБУ та Міністерства зовнішніх справ. План заходів розробляє на два роки й приймає Рада Міністрів. Головними положеннями «Плану заходів із протидії проявам ксенофобії, расової та етнічної дискримінації в українському суспільстві на 2010–2012 роки», який складається із 38 пунктів, є наступні:

- Ініціювати проведення парламентських слухань щодо протидії проявам ксенофобії, расової та етнічної дискримінації в українському суспільстві.
- Вдосконалення законодавства.

²⁷ Kharkiv Human Rights Protection Group: Promising move.

- Розвивати співробітництво з міжнародними державними та недержавними організаціями з метою вивчення досвіду, обміну інформацією щодо практики протидії проявам ксенофобії, расової та етнічної дискримінації.
- Посилення кримінальної відповідальності за правопорушення на ґрунті національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті.
- Продовжити співробітництво з Бюро демократії і прав людини ОБСЄ в рамках програми з підготовки працівників правоохоронних органів, прокуратури, судів щодо специфіки справ, пов'язаних із проявами ксенофобії, расової та етнічної дискримінації (див. нижче).

План заходів Міжвідомчої робочої групи узгоджується з представниками громадських організацій, які внесли до плану заходів на 2010-2012 рр. 13 ініціатив. Міжвідомча робоча група також не проводить самостійного моніторингу правопорушень на ґрунті ненависті і, подібно як інші державні структури, спирається на дані недержавних організацій. Рекомендація Європейської комісії проти расизму та нетерпимості створити центральну інституцію, яка б займалася таким моніторингом, на момент написання цього дослідження ще не була виконана. Також невирішеним залишається питання, чи буде створений цей орган при Державному комітеті України в справах національностей та релігій чи при іншій державній організації²⁸.

2.2.2. Служба безпеки України

Згідно з наказом Президента України у жовтні 2007 р. Служба Безпеки України утворила спеціальний підрозділ з боротьби з ксенофобією і проявами нетерпимості. Такі підрозділи діють у всіх великих містах України, де діють праворадикальні групи та мешкає багато мігрантів. Головне завдання підрозділу – вивчення діяльності праворадикальних груп та запобігання насильству²⁹. Працівники СБУ повинні стежити за виникненням організованих праворадикальних структур і по можливості запобігати їм. В окремих випадках на основі інформації СБУ провадиться розслідування правопорушень на ґрунті ненависті або мови ворожнечі. Так, у січні 2009 р., за попередньою інформацією СБУ, в Одесі за публікацію антисемітських статей був засуджений журналіст газети «Наше дело» за статтею 161 ч.1. Так само у січні 2009 р. СБУ передало до прокуратури справу антисемітських публікацій в газеті «Вечірній Івано-Франківськ». Хоча прокуратура й відмовилася від провадження справи за статтею 161, за інформацією правозахисників, газета припинила публікації антисемітського змісту. СБУ веде власну статистику правопорушень на ґрунті ненависті, але вона не оприлюднюється. Хоча головний фокус СБУ спрямований на праворадикальні угруповання, треба констатувати, що правопорушення на ґрунті ненависті часто здійснюються ситуативними групами осіб, які не належать до жодного угруповання. Підрозділ з боротьби з ксенофобією й проявами нетерпимості співпрацює з відповідними структурами МВС та неурядовими організаціями, бере участь у щоквартальній зустрічі Міжвідомчої робочої групи з питань протидії ксенофобії, міжетнічній та расовій нетерпимості.

²⁸ Телефонне інтерв'ю з координатором Міжвідомчої робочої групи Державного комітету у справах національностей та релігій у листопаді 2009 р.

²⁹ Інтерв'ю з експертом СБУ у сфері правих екстремістів, вересень 2009 р., Київ.

Створення спеціального підрозділу з боротьби з ксенофобією і проявами нетерпимості – це один із кроків у бік відкритості та впровадження демократії в структурі СБУ – спадкоємиці КГБ, які одразу після Помаранчевої революції здійснив Президент Ющенко. З жовтня 2005 р. на виконання доручення Президента України № 1-1/1138 розпочалося широкоформатне реформування структур безпеки нашої держави, яке поетапно здійснюватиметься до 2015 року³⁰. Реформа повинна впровадити дієвий цивільний контроль над системою внутрішніх служб безпеки держави й наблизити Україну в цій сфері до стандартів НАТО та ЄС. У цьому контексті треба обов'язково згадати про рішення відкрити архіви СБУ за 1917-1991 роки на виконання указу Президента від 23 січня 2009 р. та розроблений СБУ проект нового закону «Про Службу Безпеки України», який правозахисники представили громадськості та експертам для обговорення та коментарів.

2.2.3. Державний комітет України в справах національностей та релігій

Ще однією державною інституцією, яка покликана запобігати та попереджувати правопорушення на ґрунті ненависті, є Державний комітет України в справах національностей та релігій, який був створений у березні 2007 р., та його регіональні представництва. У ході реструктуризації 2006 р. він замінив колишній Державний комітет у справах національностей та меншин і є головною структурою, яка забезпечує реалізацію державної політики в сфері міжетнічних стосунків. До його завдань належать – через підпорядковані йому регіональні служби міграції – також прийом та розгляд прохань про надання притулку.

Державний комітет моніторить мас-медіа на предмет правопорушень на ґрунті ненависті та мови ворожнечі. Влітку 2009 р. разом з НУО він провів ПР-кампанію, яка повинна сприяти створенню толерантної та привітної атмосфери в Україні. ECRI комітет повідомив, що бере участь у створенні експертної ради, в яку ввійдуть юристи та представники міжнародних і державних інституцій. Завдання експертної ради – інформувати суди та слідчі органи про суспільне підґрунтя та юридичні рамки правопорушень на ґрунті ненависті³¹.

Цей Комітет є єдиною з названих тут інституцій, яка надає фінансування українським НУО. У 2009 р. бюджет Комітету становив 73,1 млн. грн. (6 млн. євро). З них 53 млн. грн. мали піти на соціальне забезпечення депортованих кримських татар. 1,32 млн. грн. (100.000 євро) було передбачено на фінансування культурних заходів всіх національних меншин і друк газет на мовах меншин³². У зв'язку з важкою фінансовою ситуацією в Україні бюджет Комітету у порівнянні з 2007 та 2008 рр. було зменшено наполовину. Якщо ж іще врахувати девальвацію гривні до долара – 83%, то кошти для НУО де факто є ще меншими.³³

2.2.4. Омбудсмен

³⁰ Служба Безпеки України. Демократичний контроль.

³¹ ECRI: Third Report on Ukraine, с. 13.

³² ProUA.com. Розподіл видатків Державного бюджету України та 2009 рік.

³³ Інститут Медіа Права. Держбюджет 2009.

Додатково треба згадати про посаду Уповноваженого з прав людини, яка з'явилася за рішенням Парламенту вже в 1997 р. З 1998 цю посаду обіймає юрист Ніна Карпачова. Вона розробляє рекомендації для парламенту, які, однак, не є обов'язковими. Боротьба з ксенофобією та расовою дискримінацією належить до кола завдань Омбудсмена. ECRI рекомендувала посилити фінансові та персональні ресурси, які працюють у цій сфері, але на сьогодні цього ще не сталося³⁴. Правозахисники критикують Омбудсмена за те, що вона не оприлюднює обов'язкових звітів, інтернет-сторінка Омбудсмена не актуалізована, бюро Омбудсмена також не володіє актуальною інформацією³⁵.

2.2.5. Слідчі дії правоохоронних органів

Крім органів виконання покарань, українська міліція є найбільшим порушником прав людини в Україні. Найбільші проблеми тут – низький рівень освіти та матеріально-технічного забезпечення, корупція, свавілля міліціонерів та відмова приймати заяви та провадити слідство. За даними МВС, за перші дев'ять місяців 2008 р. було порушено справи проти трьох міліціонерів, яких підозрювали у вбивстві. У всіх трьох випадках ішлося про людей, які померли в камері попереднього ув'язнення. Одна із жертв була ромом, він помер 3 липня 2008 р. у камері попереднього ув'язнення у Вінниці, після суперечки з іншими ув'язненими його побили тюремні наглядачі³⁶.

У своєму звіті про Україну Міжнародна Амністія повідомляє про цілий ряд випадків, коли жертви правопорушень на ґрунті ненависті не отримали допомоги від працівників міліції, інколи їх самих звинувачували в правопорушеннях або не приймали їхніх заяв³⁷. Після вбивства громадянина Нігерії Джуліуса Есіке 26 червня 2009 р. у Києві нігерійський Посол Ібрагім Пада Касаї звинуватив у газетному інтерв'ю українську міліцію в корупції, відсутності бажання розслідувати злочини з расистським підґрунтям та лояльності до расистів³⁸. Поведінка правоохоронних органів проблематична і в середині державного апарату. На це вказує ініціатива голови СБУ Валентина Наливайченка, який у квітні 2009 р. запропонував створити незалежну комісію для контролю за правоохоронними органами в сфері злочинів на ґрунті ненависті.

У самому МВС контроль за дотриманням стандартів прав людини в міліції та правоохоронних органах здійснює Управління з моніторингу прав людини. За даними цього управління упродовж 2007 р. в двох третях всіх заявлених правопорушень проти іноземців слідчі органи відмовлялися провадити розслідування³⁹. Таким чином, Управління робить висновок про особливо високі цифри расистсько-вмотивованих злочинів і пояснює ситуацію труднощами проведення розслідування, пов'язаними зі статтею 161. КК. Представники організацій меншин та біженців повідомляють в інтерв'ю про постійний шантаж, що його зазнають біженці без документів з боку

³⁴ ECRI: Third Report on Ukraine, с.11.

³⁵ Zakharov / Yavorsky: Human Rights in Ukraine – 2008, с.7.

³⁶ U.S. Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights and Labor: 2008 Human Rights Reports.

³⁷ Amnesty International: Ukraine. Government must act, с. 24 та наступні.

³⁸ Міжнародна Амністія. Посол Нігерії.

³⁹ Белоусов та інш. Права людини і діяльність української міліції, с. 216.

працівників міліції. Якщо звичайний міліціонер отримує 150 євро зарплатні, то, очевидно, держава як мінімум схвалює таку форму корупції в міліції.

Висновок

Взаємодія між різними державними інституціями ще далека від ідеальної, деякі з представлених тут інституцій ще не знайшли оптимальних шляхів та методів роботи. Результати їхньої діяльності частково мізерні, їх критикують міжнародні інституції та українські правозахисники. Так, Українська Гельсінська Спілка пише: „*A review of State measures on fighting discrimination and xenophobia give grounds for concluding that there is no coordinated State programme in this sphere, and that these measures remain on the whole not very effective*”⁴⁰. Подібний висновок робить американська правозахисна організація *Human Rights First* у звіті про злочини на ґрунті ненависті в Україні⁴¹. ECRI в звіті про Україну за 2008 р. рекомендує українським органам державного управління, які займаються злочинами на ґрунті ненависті (Міністерство юстиції, Міністерство внутрішніх справ, Державний комітет у справах національностей та релігій та Омбудсмен), краще координувати свої дії, покращити фінансове та фахове забезпечення, щоб краще виконувати свої завдання. Крім того, має бути посилена участь громадських діячів, особливо представників національних меншин, у цих інституціях. ОБСЄ рекомендує ввести до складу «Національної інституції для боротьби з дискримінацією», яка має бути створена, представників цільових груп, що зазнають злочинів на ґрунті ненависті⁴².

Брак офіційних даних про ці злочини є очевидним і, напевно, є одним із факторів, що спричиняють відсутність консолідованої та ефективної державної політики боротьби із злочинами на ґрунті ненависті. Всі опитані нами в рамках дослідження представники державних інституцій стверджували, що спираються на дані НУО. Розпорядження МВС та Генеральної Прокуратури від лютого 2009 р. про створення спільного реєстру злочинів на ґрунті ненависті – це важливий крок. Однак виникають сумніви в серйозності цих намірів, бо за цілий рік не було зроблено нічого.

Так само критичним видається затягування проведення навчання українських міліціонерів в рамках програми ОБСЄ. Низький рівень освіти міліціонерів та недостатня допомога жертвам – головні проблеми в процесі розслідування. МВС повинно – за підтримки експертів ОБСЄ – чимшвидше діяти, щоб не наштовхнутися на закид, що воно ігнорує скарги жертв, міжнародних та національних правозахисних організацій.

Незважаючи на ці недоліки, Україна виконала суттєві рекомендації міжнародних організацій, коли заснувала описані комісії і серед республік колишнього Радянського Союзу займає перше місце. Зниження кількості злочинів з расистським підґрунтям у 2009 р. в порівнянні із різким їх зростанням у попередні роки наші співрозмовники пояснювали в тому числі і діяльністю цих

⁴⁰Zakharov / Yavorsky: Human Rights in Ukraine – 2008, с.134.

⁴¹ Human Rights First: Hate Crime Survey 2008.

⁴² “NIADs should acknowledge the unique characteristics of manifestations of intolerance and discrimination against vulnerable groups such as migrants, people of African origin, Roma and Sinti, Muslims, Jews, LGBT persons and other minorities, including by means of (...) ensuring of representation of vulnerable groups among staff of NIADs.” Поп. OSCE: Supplementary Human Dimension Meeting, с. 70.

комісій. Підвищення ефективності окремих комісій та їх взаємодія між собою та з іншими – недержавними та міжнародними організаціями – залишається центральним викликом для ефективної боротьби із злочинами на ґрунті насильства в Україні. Цей процес потребує критичного ока та конструктивної підтримки.

III. Групи правопорушників – групи жертв – суспільне сприйняття

3.1. Толерантність та ксенофобія в суспільстві

Українці традиційно вважають себе толерантним народом, відкритим до національних та соціальних меншин. Контраст до такої самооцінки становлять соціологічні дослідження та суспільний розвиток останніх років, які вказують на прямо протилежну тенденцію. Ступінь суспільної толеранції в Україні, згідно з наявними дослідженнями, з часу незалежності 1991 р. та після Помаранчевої революції 2004 р. постійно знижується. Як можна пояснити цей розвиток?

Схильність до ксенофобії в суспільстві соціологи визначають за індексом «соціальної дистанції» в колективній свідомості. Інститут соціології Національної Академії Наук України (НАНУ) та Київський Міжнародний Інститут Соціології (КМІС) для вимірювання цієї соціальної дистанції з початку 90-х років використовують шкалу Богардуса – американського соціопсихолога, який розробив свій метод у 1925 р. для визначення соціальної дистанції між різними національними, расовими та іншими групами. На основі відповідей опитаних, в якій ролі (членів родини, друзів, сусідів, колег по роботі, співгромадян, туристів) вони б сприйняли представників інших національних груп у країні, на 7-значній шкалі відображається індекс соціальної дистанції: чим вище число, тим більшою є соціальна дистанція між групами в суспільстві. Соціолог Наталя Паніна з Інституту соціології НАНУ виводить зі шкали Богардуса «індекс національної дистанції», який пов'язує шкалу соціальної дистанції та рівень міжетнічної толерантності. Індекс низької соціальної дистанції від 1 до 2,5 Паніна оцінює як ідентифікацію з іншими, 3-4 відображає толерантне ставлення до інших, 4-5 – відособленість, 5-6 – ізолюваність та 6-7 – ксенофобія. Дослідження рівня толерантності українського населення Н. Паніною за 1992, 2002 та 2005 рр. свідчить про значне зростання ізоляційних та ксенофобських настроїв: в 2005 р. три чверті населення виявили приховану або відкриту форму ксенофобії (див. табл.2).

Таблиця 2: Рівень міжетнічної толеранції українського суспільства: динаміка та географічний поділ.

Рівень міжетнічної толерантності	Частка населення з відповідним рівнем толерантності, %						
	1992	2002	2005				
	Україна	Україна	По всій Україні	Схід	Південь	Центр	Захід
Толерантність	35.2	9.9	10.4	13.2	11.4	9.0	8.3
Відособленість	25.2	16.0	14.8	15.9	12.7	11.2	23.3
Ізолюваність (прихована форма ксенофобії)	33.3	48.1	49.5	50.7	46.1	55.6	42.0
Ксенофобія (відкрита форма)	6.3	27.0	25.2	20.1	29.9	24.2	26.4

Джерело: Паніна Н. Фактори національної ідентичності, с.30.

Хоча метод шкали Богардуса підлягає критиці за те, що він вимірює в першу чергу рівень інтеграції соціальних груп, а не рівень ксенофобії, цей метод залишається поки єдиним засобом, що дозволяє впорядкувати образи соціальних груп в колективному підсвідомому й прослідкувати динаміку їхніх змін. Динаміка ставлення українців до окремих національних груп з 1994 по 2004 рр. відображена в таблиці 3. З таблиці видно, що східно-слов'янські народи (українці, росіяни, білоруси) користуються більшим рівнем толерантності, ніж традиційні меншини (євреї, румуни, поляки). Соціальна дистанція щодо євреїв від самого початку опитувань була меншою від соціальної дистанції щодо інших неслов'янських груп і свідчить про очевидну інтегрованість євреїв в українське суспільство. Найбільша соціальна дистанція спостерігається щодо ромів та «нових меншин» з Африки, Азії та Кавказу, яких сприймають як таких, що не належать до українського суспільства. Індекс дистанції щодо цих груп перевищує 5⁴³. Таблиця 3 демонструє також, що українська ідентичність також постраждала: соціальна дистанція в середині українського суспільства зростає з 1,7 до 2,2, очевидною є відмінність у ставленні україно- та російськомовного населення: в період формування української ідентичності, коли українська мова почала відігравати важливу роль, російськомовні українці сприймалися як «русифіковані», отже, «чужі», і за рівнем соціальної дистанції перебували посередині між росіянами та україномовними українцями.

Таблиця 3. Динаміка соціальної дистанції в Україні за 1994-2004 рр.

Національна група	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Україномовні українці	1,7	1,72	2,03	2,27	1,84	1,77	2,07	2,01	2,06	1,95	2,20
Російськомовні українці	1,78	1,84	2,06	2,34	1,98	1,99	2,32	2,16	2,24	2,12	2,21
Росіяни	1,95	2,06	2,45	2,55	2,29	2,24	2,5	2,14	2,4	2,44	2,48
Білоруси	2,32	2,49	3,05	3,18	3,07	2,96	3,15	2,94	3,17	3,23	3,40
Євреї	3,64	3,74	3,89	3,91	4,01	3,88	4,10	3,95	4,13	4,34	4,29
Американці	3,68	3,76	4,04	4,03	4,24	4,17	4,35	4,09	4,64	4,79	5,02
Канадці	3,69	3,73	4,13	4,06	4,31	4,25	4,46	4,27	4,37	4,58	4,92
Поляки	3,85	3,84	4,16	4,23	4,45	4,45	4,45	4,05	4,66	4,37	4,50
Французи	3,90	4,01	4,31	4,34	4,56	4,37	4,62	4,42	4,73	4,66	5,03
Німці	4,03	3,92	4,39	4,30	4,67	4,46	4,68	4,39	4,56	4,61	4,93
Румуни	4,27	4,4	4,38	4,51	4,72	4,51	5,02	4,77	4,94	4,91	4,98
Африканці	4,92	5,04	4,96	4,94	5,22	5,17	5,45	5,22	5,43	5,54	5,47
Роми	5,15	5,14	5,15	5,35	5,45	5,48	5,61	5,43	5,72	5,89	5,70
Середній Індекс ксенофобії	3,45	3,51	3,77	3,85	3,91	3,82	4,06	3,83	4,08	4,11	4,24

Джерело: Кириченко Ірина: Ксенофобія: випробування чужим.

⁴³Останні дослідження ситуації «нових меншин»: Міжнародний центр толерантності. Рівень толерантності в Україні. Zakharov / Yavorsky: Human Rights in Ukraine – 2008.

Рівень толерантності українського населення залежить від регіональних, соціо-економічних та демографічних чинників. Згадане вище дослідження Наталі Паніної свідчить, що мешканці Західної України в порівнянні з мешканцями Східної України налаштовані більш антисемітськи⁴⁴. Молоді люди, які, за Паніною, частіше, ніж представники старшої генерації, вирізняються ксенофобськими, а особливо антисемітськими настроями, мають сильні упередження й стосовно інших груп: за результатами опитування в рамках проекту «Толерантність – шлях до Європи» 65,23% молодих людей вбачають в ромах, 57,42% – в хворих на ВІЛ СНІД, 39,41% – у гомосексуалах та 20,95% – в африканцях загрозу для суспільної безпеки.

Паралельно до зростання ворожого ставлення до іноземців зростає й гомофобія⁴⁵. Вороже ставлення до цих груп має схожі структурні та суспільно-політичні причини⁴⁶. Європейський Парламент визначає гомофобію як «ірраціональний страх і ненависть до гомосексуалів та лесбійок, бі- та транссексуалів, що спирається на упередження» і «ставить її в один ряд з расизмом, ворожим ставленням до іноземців, антисемітизмом та сексизмом⁴⁷». По відношенню до України гомофобні, як і антисемітські тенденції, більш поширені в біднішій та традиційнішій Західній Україні; на сході України, в Криму та Києві сексуальні меншини більше толерують. Якщо у 2002 р., коли в рамках всеукраїнського опитування було опитано 1200 осіб, 33,8 % висловилося проти рівних прав для гомосексуалів, у 2007 р. цей показник зріс до 46,7%. Число тих, хто виступав за правову рівність для гомосексуалів, зменшилося з 42,5% у 2002 до 34,1% у 2007 р. Неприйняття гомосексуалів спостерігається однаковою мірою у всіх вікових групах. Міжнародна організація „International Lesbian and Gay Association“ (ILGA) вважає, що ріст гомофобії в Україні спричинений посиленням активності гомофобних, почасти націоналістичних та релігійних груп, і зростанням гомофобних висловлювань українських політиків в офіційному контексті та в пресі⁴⁸. Так, у відповідь на спроби домогтися рівноправності для гомосексуалів в українському законодавстві у 2007 р. виник рух „Ukraine without Perversions“, до якого належав рух «Любов проти гомосексуалізму», різні християнсько-фундаменталістські та націоналістичні групи.

Мал. 2. „Любов проти гомосексуалізму“ – лозунг мітингу проти сексуальних меншин.

⁴⁴ Паніна. Фактори національної ідентичності, с. 31.

⁴⁵ Пор. розділ 2.4.

⁴⁶ Про суспільно-психологічні та культурні умови гомофобії та расизму див. також Рене Жірд. Виштовхування та переслідування. Історична теорія цапа відбувайла.

⁴⁷ European Parliament: Resolution on homophobia.

⁴⁸ ILGA Europe: Submission to the Parliamentary Assembly, с.2.

Шукаючи причини росту гомофобії та ксенофобії в Україні, можна наштотувати на різні більшою чи меншою мірою переконливі пояснення. За твердженням соціолога Ірини Кириченко з Інституту соціології НАНУ причинами зростання ксенофобії та нетолерантності є, з одного боку, погіршення економічної ситуації в Україні з часу проголошення незалежності у 1991 р., з іншого – терористичні акти 11 вересня 2001 спричинили погіршення міжетнічних стосунків та зростання ізоляціоністських настроїв у всьому світі. Цю останню тенденцію підтверджують результати опитувань за Богардусом в Україні 1994-2004 рр. Зрештою, Помаранчева революція 2004 р. не лише пожвавила демократичні та проєвропейські настрої, але, на думку представників багатьох НУО, спричинила посилення патріотизму та націоналізму в українському суспільстві. Націоналістичні партії об'єдналися навколо Помаранчевої коаліції і створили сприятливі умови для поширення в суспільстві правих ідей. Як бачимо сьогодні, Помаранчева революція не призвела до зміни політичних еліт і, що ще більш суттєво – не принесла нової політичної культури відповідальності та орієнтації на суспільство. Центральні проблеми трансформації в політиці, економіці та суспільстві не були вирішені, безвідповідальний та націлений лише на досягнення власної користі політичний стиль панівного класу ще більше зневірив та дезорієнтував населення, такий розвиток сприяє пошуку простих пояснень та приписуванню вини комусь іншому.

Висновок

Хоча рівень ксенофобії в Україні не перевищує показників інших посттоталітарних країн Центральної та Східної Європи (Польща, Угорщина, Словаччина, Румунія, прибалтійські держави) і є нижчим за російський⁴⁹, дослідження за Богардусом у цілому свідчать про зростання соціальної недовіри та відособленості. Особливо негативним є ставлення до нових національних меншин з Азії, Африки та Кавказу. Представники громадянського суспільства стурбовані проблемою ксенофобії та гомофобії. Це зростання пов'язують із збільшенням правопорушень на ґрунті ненависті, яке може мати далеко йдучі наслідки для соціальної взаємодії суспільства. Невирішені проблеми посттоталітарної трансформації призводять до зростання соціальної дистанції в середині українського суспільства.

⁴⁹ Zakharov / Yavorsky: Human Rights in Ukraine – 2008, с. 130.

3.2. Мова ворожнечі в мас-медіа та публічному дискурсі

Мас-медіа відіграють центральну роль в артикуляції та поширенні ксенофобського ставлення в суспільстві. Вони формують публічний дискурс і впливають на думки та цінності читачів і глядачів. Умисне або несвідомо вони відображають ксенофобські, сексистські, націоналістичні або релігійні упередження суспільства і сприяють поширенню нетолерантності. Часто журналістам та редакторам навіть авторитетних українських видань бракує професіоналізму, щоб побачити, як вони самі репродукують ксенофобські стереотипи, й ініціювати критичний дискурс у суспільстві.

За визначенням Міжнародної Амністії⁵⁰ «мова ворожнечі» – це будь-який вираз або дія, що розпалює міжнаціональну, расову або релігійну ненависть і прямо або непрямо закликає до насильства, відмежування та нетолеранції. До мови ворожнечі зараховують образливі висловлювання та назви на адресу певного народу, нації, релігійної, мовної або іншої соціальної групи. Міжнародні та українські правозахисні організації закидають українським мас-медіа регулярне вживання «мови ворожнечі», коли вони повідомляють про національні меншини⁵¹.

«Мова ворожнечі» не є прерогативою «жовтої преси». Авторитетні мас-медіа ліберального спектра також друкують матеріали, які містять расистські та дискримінаційні висловлювання та наклепи. Так, поважне українське видання газета «Дзеркало тижня» під заголовком «Київ: рай для нелегалів?»⁵² надрукувала ворожу до іноземців статтю зі статистикою злочинів, скоєних іноземцями. Згодом ці дані з'явилися на інтернет-сторінках праворадикальних груп та на сторінці «України кримінальної». Новим прикладом може слугувати стаття Олександра Чаленка на сторінці «Української правди» про українців єврейського походження, яка дискредитує правозахисника Семена Глузмана на основі його етнічної приналежності⁵³. Все частіше представників національних меншин та мігрантів представляють як нелегалів та шукачів притулку. Описуючи їх, вживають вислови з кримінальної сфери («кавказька мафія», «цигани-злочинці», «банди азіатів»). У публічному дискурсі крадіжку, торгівлю наркотиками та поширення хвороб найчастіше пов'язують з ромами, кримськими татарами, африканцями та азіатами⁵⁴.

⁵⁰ Міжнародна Амністія. Мова ворожнечі.

⁵¹ Пор. ECRİ: Third Report on Ukraine. Zakharov / Yavorsky: Human Rights in Ukraine – 2008. Likhachev 2007a, 2007b, 2008a, 2008b, 2008c, 2008d, 2009.

⁵² Ведерникова. Киев – рай для нелегалів?

⁵³ Чаленко. Однако странные вы, евреи, люди. Пор. Міжнародна Амністія. Моніторинг «мови ворожнечі».

⁵⁴ Пор. Martynenko: Racism and Xenophobia in Ukraine.

Мал. 3. Одним з головних джерел антисемітських публікацій до 2007 р. була Міжрегіональна Академія Управління Персоналом (МАУП) Реклама в київському метро до 20-річчя Академії, вересень 2009.

До початку 2000 р. число антисемітських публікацій в мас-медіа було незначним. Під час виборчої кампанії 1998-1999 їхня кількість збільшилася, однак займала в друкованих виданнях маргінальне положення. З 2002 по 2007 рр. кількість антисемітських публікацій помітно зросла (див. таблицю 4). Цей факт експерти пов'язували насамперед із діяльністю Міжрегіональної Академії Управління Персоналом (МАУП). Від 2002 р. і до її тимчасового закриття (з літа 2007 до початку 2008 р.) Академія була центром антисемітської пропаганди і продукувала до 90% усіх антисемітських публікацій в Україні в своїх часописах «Персонал» та «Персонал +».

Таблиця 4: Кількість антисемітських публікацій 1992-2007.

Рік	1992-1993	1994-1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Кількість публікацій	300	200	150	260	200	150	100	179	258	379	661	676	542

Джерело: Ліхачов: Антисемітська пропаганда. Роль МАУП.

Після тимчасового закриття МАУП та декількох філіалів кількість антисемітських публікацій у першому кварталі 2008 р. порівняно з першим кварталом 2007 р. зменшилася в десять разів. (пор. таблиця 5).

Таблиця 5: Кількість антисемітських публікацій в українських друкованих ЗМІ (дані за перші квартали 2006-2009 рр.).

Друковані ЗМІ	I / 2006	I / 2007	I / 2008	I / 2009
За вільну Україну +	53	37	8	2
Українська газета +	32	20	1	-
Сота свободи	-	-	5	9
Інформаційний бюлетень	8	9	3	2
Персонал	16	6	-	-
Персонал +	76	68	-	-
Український лідер	-	-	-	-
За українську Україну	-	32	-	-
Сільські вісті	3	-	-	-
Кримська світлиця	1	-	-	-
Разом	189	172	17	13

Джерело: Конгрес національних громад України: Количественные характеристики антисемитских публикаций.

Упродовж тривалого часу ксенофобія та расизм не були темами електронних ЗМІ. Це було пов'язано з браком компетентності багатьох тележурналістів та стриманим ставленням представників меншин до ЗМІ. Останнім часом з'явилися популярні телешоу «Шустер лайв» на каналі ТРК-Україна або «Свобода слова» на каналі Інтер. Вони є платформами для публічних дискусій на теми ксенофобії, гомофобії, расизму та неофашизму за участі експертів, політиків та глядачів⁵⁵. Однак деякі праворадикальні організації й окремі особи використовують інтернет-сторінки цих програм для односторонньої оцінки почутого, а інтернет-форуми – для пропаганди власних ідей – часто із вживанням «мови ворожнечі»⁵⁶.

Центральною платформою для поширення ксенофобських ідей сьогодні є Інтернет. З початку 2000 і до квітня 2009 р. кількість користувачів в Україні за оцінкою *Internetworldstat*⁵⁷ зростає з 0,4% до майже 20%. За даними маркетингового агентства InMind більшість українських користувачів – це молодь (22-45 роки), добре освічена, соціально активна, яка заробляє більше за середньостатистичного українця і є ядром українського середнього класу⁵⁸. Неконтрольованість та відсутність цензури в Інтернеті все частіше використовують праві групи в Україні. Існує близько тридцяти українських сторінок та правих порталів неонацистського та

⁵⁵ Пор. Shuster Live. Угрожает ли Украине неофашизм?

⁵⁶ Пор. Korrespondent.net. Против Савика Шустера хотят возбудить уголовное дело.

⁵⁷ Пор. Internetworldstats: Internet Usage in Europe.

⁵⁸ Пор. InMind. Три четверти наиболее активных интернет-пользователей Украины стали приверженцами социальных Сетей.

ультра-націоналістичного змісту, які почасти мають дуже високе число відвідувачів⁵⁹. Упродовж останніх двох років СБУ констатувала зменшення реклами шляхом листівок або плакатів, але посилення праворадикальної присутності в Інтернеті⁶⁰. Крім того, майже кожна стаття в Інтернеті на тему ксенофобії, гомофобії та антисемітизму коментується праворадикальними користувачами⁶¹.

«Мова ворожнечі» в публічній сфері присутня також в офіційних висловлюваннях українських політиків високого рангу. У липні 2009 р. мер Ужгорода Сергій Ратушняк виступив з антисемітськими висловлюваннями на адресу кандидата в Президенти України Арсенія Яценюка. Проти С. Ратушняка було порушено кримінальну справу за статтями 296 (хуліганство), 365 (зловживання службовим становищем) та статтею 161 Кримінального Кодексу України. Після оголошення Ратушняка кандидатом на посаду Президента України єврейська громада надіслала лист протесту до ЦВК – безрезультатно. Міністр внутрішніх справ Юрій Луценко також відомий своїми некоректними висловлюваннями. 6 квітня 2009 р. він порівняв українську політику з «вірменською банею» і змушений був просити пробачення у Посла Вірменії в Україні. 15 липня 2008 р. Луценко порушив суспільні норми в промові проти нелегальних мігрантів, яку розпочав словами: Можете вважати мене расистом⁶². Президент Віктор Ющенко також дозволяв собі публічні дискримінаційні вислови. 14 квітня 2009 р. він прилюдно назвав свого помічника «молдаванином» і змушений був пізніше просити в нього пробачення.

Ці приклади свідчать про те, що стереотипи та упередження щодо інших націй та груп міцно закорінені в суспільній свідомості. Вживання «мови ворожнечі» в публічному та офіційному дискурсі суттєво сприяє поширенню та легітимації цих явищ серед населення.

Українські закони містять ряд можливостей покарання за вживання «мови ворожнечі». Пропаганда расистської, міжнаціональної та релігійної ненависті заборонена Законом про інформацію (1992), стаття 46, Законом про пресу (1992), стаття 3, Законом «Про видавничу справу», стаття 28, та Законом про телебачення і радіо (1993), стаття 4. Проте на практиці ці можливості рідко застосовуються з успіхом. Так, заборона Київського районного суду друкувати газету «Сільські вісті» у 2004 р. наштотхнула на протест вищої інстанції. Так само спроба засудити видавців газети «Наше дело» з Одеси за публікацію антисемітської статті у 2007 р. за статтею 161, після того як обвинувачений попросив пробачення, була призупинена. Лише у 2009 р. та сама газета була засуджена за статтею 161 за нові антисемітські публікації за поданням СБУ⁶³. Єдиним державним органом, який контролює й регулює ворожі висловлювання проти іноземців в ЗМІ, є Національна експертна комісія України з питань захисту суспільної моралі. Так, на запит СБУ 17 липня 2009 р. Комісія вказала на деякі статті на сторінці www.rupor.info та книги А. Широкограда «Тайная история Украины» і В. Путятіна „Жизнь, история, данность» як

⁵⁹ Martynenko: Racism and Xenophobia in Ukraine.

⁶⁰ Інтерв'ю з експертом СБУ у сфері правого екстремізму, вересень 2009 р., Київ.

⁶¹ Пор. Korrespondent.net. Гей Форум України. Там само: Ющенко – євреям. ; Против Савика Шустера хотят возбудить уголовное дело. Телекритика. От антифашизма к антисемитизму.

⁶² Коммерсант. Киевская милиция отчиталась наполовину.

⁶³ Пор. розділ 1.2.

такі, що пропагують ворожість та антисемітизм⁶⁴. Однак дієвість цих вказівок дуже обмежена, бо Інтернет спонтанний і його складно контролювати.

Крім правових можливостей покарання за вживання «мови ворожнечі», існує цілий ряд зобов'язань з боку спілок українських журналістів та українського уряду для стримування мови ворожнечі: за ініціативи держави 19 березня 2009 р. Національна експертна комісія України з питань захисту суспільної моралі, Національна Рада з питань телебачення та радіомовлення та провідні телеканали підписали хартію, де зобов'язалися не транслювати матеріали, що містять ворожість до іноземців, антисемітський, фашистський, расистський, антиукраїнський та інший «аморальний» зміст. Вже в лютому 2009 р. МВС розповсюдило рекомендацію всім регіональним відділам міліції утримуватися від поширення інформації про національну приналежність правопорушників та підозрюваних. Щоб уникнути «мови ворожнечі» в ЗМІ, підконтрольні МВС підрозділи повинні вживати вирази «громадянин України» або «негромадянин України».

Цій же меті слугує «Декларація основних принципів роботи журналістів у поліетнічних суспільствах», яка була підписана у 2001 р. Декларація між іншим забороняє вказувати національність або релігійну приналежність осіб у повідомленнях. За дотримання взятих на себе зобов'язань відповідає Комісія з питань журналістської етики⁶⁵, однак її рішення мають виключно рекомендаційний характер.

Громадянське суспільство повільно починає моніторинг «мови ворожнечі». Треба згадати діяльність таких українських НУО, як центр «Соціальна дія» проект «Без кордонів», організацію «Інтеграція і розвиток», Конгрес національних громад України та Центр східно-європейських студій. Українське бюро Міжнародної Амністії також реєструє окремі випадки «мови ворожнечі» на своїй сторінці в Інтернеті: www.xenodocuments.org.ua. Ці спроби моніторингу обмежуються або певним регіоном, або певною цільовою групою.

Висновок

«Мова ворожнечі» у формі образливих висловлювань поширена як у ЗМІ, так і в публічному дискурсі України. Призупинення діяльності Міжрегіональної Академії Управління Персоналом (МАУП) 2007 р. призвело до різкого зменшення антисемітських публікацій в Україні. У той час, як електронні ЗМІ зобов'язалися дотримуватися стандартів журналістської етики і процес критичного ставлення до ксенофобії та гомофобії повільно проявляється в окремих телепередачах (популярні ток-шоу, дискусії експертів), в Інтернеті зростає кількість проявів «мови ворожнечі». Правозахисники стурбовані часовим та локальним зв'язком між проявами «мови ворожнечі» й випадками правопорушень на ґрунті ненависті. Тому ЕСРІ⁶⁶ рекомендував Україні створити незалежне бюро скарг, а також покращити освіту українських журналістів та редакторів у сенсі журналістської етики та міжетнічних аспектів при подачі повідомлень.

⁶⁴ Пор. Телекритика. Моралісти визнали. Antisemitizmu.net. На Украине запретят распространять антисемитскую.

⁶⁵ Див. Комісія з журналістської етики, <http://www.cje.org.ua>.

⁶⁶ ЕСРІ: Third report on Ukraine, с. 27.

3.3. Групи правопорушників

Найвні статистичні дані незалежного моніторингу не дають систематичних відомостей про приналежність осіб, обвинувачених або засуджених за злочини на ґрунті ненависті, до право радикальних організацій в Україні. Проте свідки цих злочинів регулярно вказують на одяг, поведінку й символіку злочинців, що характерні для правої сцени, й указують на приналежність злочинців до праворадикальних організацій. Конгрес національних громад України встановив на основі повідомлень у пресі, показів свідків та звітів міліції, що у 2007 р. з 43 випадків злочинів на ґрунті ненависті у 14 випадках злочинці були ідентифіковані як скінхеди, у 2008 р. – у 15 випадках із 66, у першій половині 2009 р. – один випадок із 19 пов'язали з групою скінхедів⁶⁷.

Співробітники правозахисних організацій повідомляють, що часто напади з расистським підґрунтям трапляються під час проведення праворадикальними групами різних заходів. Прикладом може бути випадок, що стався в Чернігові. Тут праворадикальний рух дуже активний, регулярно виступає з маршами, концертами, правим графіті та мітингами. Під час масового мітингу влітку 2009 р. було скоєно напад на чеченця, який випадково опинився поблизу. Злочинці обізвали його «чорномазим» і жорсткого побили.

Мал. 4. Офіс Чернігівського громадського комітету захисту прав людини, расистське графіті, жовтень 2009.

Злочинці були засуджені до ув'язнення терміном на 5 років, яке було замінене на умовне. Вони були засуджені за статтею 161. Вони не були активістами праворадикального руху Чернігова, проте брали участь у мітингу скінхедів, тому їх можна зарахувати до симпатиків, готових до

⁶⁷ Лихачев 2007а, 2007b, 2008а, 2008b, 2008с, 2008d, 2009.

насильства, яких до злочину підштовхнув мітинг⁶⁸. Ці спостереження підтверджує МВС та СБУ. Вони вважають, що доволі часто злочини на ґрунті ненависті скоюють особи, які випадково опинилися разом і належать до кола праворадикального руху⁶⁹.

У квітні 2008 р. міністр МВС Юрій Луценко озвучив дані про те, що в Україні нараховується близько 500 скінхедів⁷⁰. Натомість В'ячеслав Ліхачов оцінює кількість членів праворадикального руху близько 2000 осіб⁷¹. Таким чином, частка скінхедів по відношенню до загального числа населення України (46 млн.) є значно меншою, ніж у Російській Федерації, де, за оцінками дослідників, при населенні 141 млн. налічується від 20 до 70 тисяч активних скінхедів⁷², або в Німеччині, де, за даними федерального Бюро захисту Конституції, за 2008 р. праворадикальний рух (без членів партій) налічував 9.500 осіб⁷³.

Українські скінхеди – це переважно молоді хлопці й чоловіки (між 14 і 27), переважно безробітні або з малим доходом. Вони перейняли типовий для європейських скінхедів стиль в одязі – короткі спортивні куртки (так звані «бомбер»), камуфляжні штани, високі шнуровані черевики на грубій підошві. Основна зовнішня ознака скінхеда – це поголена або коротко, «під нуль», пострижена голова. Вони носять нацистську символіку, мають татування з нацистською символікою, слухають музику неонацистських груп, як-от заснованої у 1998 р. української метал-групи «Сокира Перуна». Найбільш чисельні групи скінхедів були зафіксовані в містах Києві, Дніпропетровську, Запоріжжі, Львові, Севастополі, Чернігові та в Криму⁷⁴. СБУ зафіксувала групи скінхедів також в Одесі, Ялті, Харкові, Херсоні, Сумах, Донецьку, Вінниці та Житомирі й стверджує про десять незалежних одна від одної груп в самому лише Києві. Оскільки багато футбольних фанів симпатизують скінхедам, складно однозначно визначити число активних груп скінхедів в Україні.

На українському просторі найбільш активними та агресивними вважають українську філію світової екстремістської мережі «Кров і честь» і «Патріот України». Заборонена міжнародна мережа Blood & Honour, яка називає себе в Україні також „Combat 18“ – за першою та восьмою літерами латинської абетки, налічує за неофіційними даними більше 1000 членів. На своїй веб-сторінці «Кров і честь» дає лінки на філії мережі в інших країнах Східної Європи, Британії, США, Греції, Голландії та лінк на Українську націонал-трудова партію. Тексти, що пояснюють ідеологію, мають антидемократичний, антисемітський та расистський характер. Парамілітарна організація «Патріот України» (заснована у 2005 р. в Харкові) нараховує, за власними даними, близько 1000 членів у 18 регіональних відділеннях. «Патріот України», як і Всеукраїнське Об'єднання «Свобода», виникли як продовження заснованої у 1995 р. Соціал-національної партії України. Вона ставить собі мету «об'єднання білих расистів у Європі» та пропагує

⁶⁸ Розмова з Віктором Тарасовим з Чернігівського громадського комітету захисту прав людини, вересень 2009 р.

⁶⁹ Інтерв'ю із співробітниками МВС та СБУ, вересень 2009 р., Київ

⁷⁰ Martynenko. Racism and Xenophobia in Ukraine.

⁷¹ Umland / Shekhovtsov: Right-Radical Party Politics.

⁷² Там же.

⁷³ Федеральне управління захисту Конституції. Цифри та факти про правих екстремістів у Німеччині.

⁷⁴ Харківська Правозахисна група. Расизм і ксенофобія в Україні, с.8.

«Україну для українців». «Патріот України» співпрацює з партією «Свобода» та організовує демонстрації, марші зі смолоскипами та так звані воєнізовані «вишколи». У грудні 2009 р. у Харкові «Патріот України» організував марш проти злочинів з боку іноземців. У ньому взяли участь сотні осіб, про нього повідомляло місцеве телебачення. На сторінці організації все це задокументовано завдяки зйомкам на youtube. Також на сторінці вміщені матеріали преси про організацію, телеінтерв'ю з активістами.

Мал. 5. Міліція затримує учасників праворадикального мітингу

Крім цих двох організацій, існує цілий ряд інших: Petrovsk Tigers, Дозор –88 (обидві налічують близько 170 членів), «Біла Влада – Скінхед Спектрум» (White Power – Skinhead Spectrum) та пов'язана з нею воєнізована нацистська секта «Світова Церква Творця Рутенія» (World Church of the Creator Ruthenia). Всі перелічені організації мають веб-сторінку.

Про джерела фінансування українських скінхедів відомо мало. Відома їхня організаційна прив'язка до міжнародних, насамперед російських, праворадикальних груп. У Львові, Чернігові та Харкові відбуваються регулярні фестивалі неонацистських музичних гуртів з України та Росії, організовані неофіційною Українською націонал-трудою партією. Нацистську літературу, фільми та музичні диски расистського характеру для України продукують російські скінхедеди, часто разом з українськими вони проводять мітинги та марші⁷⁵.

Українські дослідники правого руху висловлюють припущення, що, крім ідеологічної та організаційної близькості між українськими та російськими правими, існує підтримка правого

⁷⁵ Про стосунки між українськими та російськими правими, ідеологічні збіги та розходження див. також Dymerskaya-Tsigelman / Finberg: Antisemitism of the Ukrainian Redical Nationalists: Ideology and Policy in Global Research, December 17, 2004. Umland / Shekhovtsov: Right Radical-Party Politics. Taras Kuzio: Theoretical and Comparative Perspectives on Nationalism.

руху в Україні з Росії на рівні політики та ФСБ, щоб дискредитувати Україну на міжнародній арені як націоналістичну та фашистську державу.

Правий політичний спектр в Україні складається з великої кількості маленьких партій, рухів та груп, які частково утворюють спільні об'єднання або виступають у списках великих партій на парламентських та комунальних виборах. Найуспішнішими правими партіями під час трьох останніх виборів до Парламенту (2002, 2006 та 2007) були Прогресивна соціалістична партія України Наталі Вітренко, Всеукраїнське Об'єднання «Свобода» Олега Тягнибока та Українська Національна Асамблея Дмитра Корчинського.

Таблиця 6: Результати правих партій на виборах до Парламенту 2002 – 2007.

	ПСПУ	Свобода	УНА
2002	3,22%	-	0,04%
2006	2,93%	0,36%	0,06%
2007	1,32%	0,76%	-

Джерело: Умланд / Шеховцов. Праворадикальні політичні партії.

За економічною програмою ПСПУ, близька до лівого ідеологічного спектра, в сенсі політичному стоїть на пан-славистичних, націоналістичних та антизахідних позиціях⁷⁶. На чолі з Наталією Вітренко на парламентських виборах у 1998 р. партія набрала 4,04% і потрапила в Парламент. На виборах Президента через рік Наталя Вітренко отримала 10,97% і посіла четверте місце. Після цієї перемоги ПСПУ разом з іншою партією правого спрямування утворила «Блок Наталії Вітренко», який на виборах до Парламенту у 2002, 2006 та 2007 р. у списках з іншими дрібними партіями навіть не потрапив до парламенту. На президентських виборах 2010 р. Вітренко не кандидувала.

Очолювана Олегом Тягнибоком «Свобода» вийшла із заснованої у 1995 р. Соціал-національної партії України, яку часто порівнюють з НПД і яка розпалює ворожнечу проти росіян, євреїв, нелегальних мігрантів. На позачергових Парламентських виборах 2007 року партія набрала 0,76 %, що вдвічі більше, ніж на виборах 2006 р (0,36%). На позачергових виборах до Тернопільської обласної Ради у 2009 р. «Свобода» отримала 34,4%, що стривожило міжнародну громадськість. Олег Тягнибок був кандидатом у Президенти на виборах у 2010 р. Він отримав 1,43% голосів виборців і зайняв восьме місце серед 18 кандидатів. До 2004 р. «Свобода» була членом Блоку Президента Ющенка «Наша Україна». У липні 2004 р. Тягнибока виключили з фракції «Нашої України» за антисемітизм та русофобію.

Заснована 1990 р. у Львові Дмитром Корчинським Українська Національна Асамблея налічує 8000 членів⁷⁷. Вона є найбільшою націоналістичною партією України, від початку відома своєю націоналістичною та антисемітською ідеологією. Після частих вуличних сутичок з російськими

⁷⁶ Умланд / Шеховцов. Право-радикальні політичні партії.

⁷⁷ McGregor: Radical Ukrainian Nationalism.

націоналістами в Києві та в Криму у 1991 р. була заснована парамілітарна організація Українська Народна Самооборона (УНСО), члени якої брали участь у локальних військових конфліктах у Придністров'ї (проти Молдови), Грузії (проти абхазських сепаратистів) та в Чечні (проти Росії). У 1994 р. партія змогла ввести в Парламент одного представника. На парламентських виборах 1998 р. вона набрала 0,39% і в парламент не пройшла, як і на наступних виборах у 2002 (0,04 %) та 2006 (0,06 %). У виборах до Парламенту у 2007 р. партія участі не брала. Засновник та багатолітній голова партії Дмитро Корчинський полишив її у 1997 р. і заснував націоналістичну партію «Братство», яка підтримує стосунки з Кремлем та Російською Православною Церквою. «Братство», або організовану ним групу скінхедів, обвинувачують також у нападі на київську синагогу у 2002 р., що було одним з перших злочинів скінхедів в Україні. У пресі Корчинський стверджує, що членами «Братства» є декілька сотень осіб. Детальніших даних про кількість членів «Братства», як і інших роздрібнених правих партій, немає.

Зростання ксенофобських настроїв серед українського населення упродовж останніх років поки що не відображається на складі Парламенту. «Відносно незначна роль радикальних націоналістичних партій в українській політиці»⁷⁸, яку Пауль Кубічек констатував у 90-х роках, не змінилася й сьогодні. Попри низький прохідний бар'єр – 3%, глибоку економічну та політичну кризу, «цю електоральну імпотенцію організованого українського радикального політичного антилібералізму» за Андреасом Умландом можна вважати вражаючою⁷⁹.

Треба також зазначити, що практика включення правих депутатів і навіть цілих партій у блоки вказує на те, що «політика не бореться з правим рухом, а мобілізує його собі на користь у передвиборчій боротьбі»⁸⁰. Так, наприклад, Конгрес Українських Націоналістів входить до блоку «Наша Україна», а прокучмівський табір у 2004 р. не соромлячись мобілізував націоналістичні партії Народний Рух України, УНА-УНСО та «Братство» на свою користь.

Висновок

У порівнянні з іншими європейськими країнами, правий рух в Україні, який налічує близько 2000 членів (без партій), розвинений слабо. За даними моніторингу, члени правого руху задіяні в значній кількості злочинів на ґрунті ненависті. Вони мають міжнародні контакти й контакти з російськими правими групами, незважаючи на дрібні ідеологічні розходження з останніми. Тривожить зростання присутності правих груп у мережі та поширення правої ідеології серед молоді, схильної до насильства. У політиці правий спектр представлений великою кількістю роздрібнених груп та партій, які беруть участь у комунальних виборах спільно або з великими партіями. До сьогодні вони не відігравали якоїсь ролі в парламенті.

⁷⁸ Умланд. Інша українська аномалія, с.7.

⁷⁹ Умланд. Інша українська аномалія, с.8.

⁸⁰ Ціммер / ван Прааґ. Вороже ставлення до іноземців в Україні, с.2.

3.4. Групи жертв

Згідно з дефініцією Бюро з демократичних інститутів та прав людини, Організації з безпеки та співробітництва в Європі злочин на ґрунті ненависті – це такий злочин, коли злочинець вибирає жертву виключно або переважно на основі приналежності до певної суспільної групи. Група може мати такі спільні ознаки, як раса, національне або етнічне походження, мова, колір шкіри, релігія, стать, вік, психічні або фізичні особливості, сексуальна орієнтація або будь-який інший аналогічний фактор⁸¹. У різних суспільствах жертвами злочинів на ґрунті ненависті стають різні групи – залежно від особливостей історичного, політичного та конфесійного розвитку країни, від рівня толерантності та відкритості по відношенню до національних меншин. В Україні жертвами злочинів з расистським підґрунтям стають передовсім роми, кримські татари, євреї, вихідці з країн Африки, Азії, Кавказу, гей-меншини.

Ані МВС, ані СБУ чи Генеральна Прокуратура не ведуть обліку злочинів на ґрунті ненависті. Тому точної кількості жертв сьогодні назвати не може ніхто. За браком вірогідної та всеохопної інформації на рівні держави в цьому описі ми спираємося на дані моніторингу ксенофобії, який проводять громадські організації упродовж останніх років.

За даними Конгресу національних громад України (КНГУ) у 2006 р. було зафіксовано 14 нападів (із двома смертельними наслідками). Упродовж 2007 р. нападів на ґрунті ненависті зазнало 87 осіб, шестеро з них – загинули, упродовж 2008 р. – 83 особи, четверо з яких загинули. За перші шість місяців 2009 р. зафіксовано 32 випадки, одна особа загинула. Це мінімальні цифри про ті випадки, коли наявна інформація про злочин дає змогу з великою мірою впевненості стверджувати про його расистський характер⁸². Експерт КНГУ В'ячеслав Ліхачов поділяє жертви на групи традиційних меншин, тобто етнічних та релігійних меншин, які вже століттями живуть в Україні (євреї, кримські татари та роми) і групи «нових меншин», до яких зарахує іноземних студентів, бізнесменів, туристів, дипломатів та біженців з Азії, Африки, Кавказу, Близького та Середнього Сходу. Становище «нових меншин», на думку Ліхачова, складніше, ніж традиційних, які живуть в Україні декілька століть. Вихідці з Африки, Азії та Кавказу значно частіше стають жертвами злочинів на ґрунті ненависті. Оцінка даних КНГУ за 2007, 2008 та першу половину 2009 р. показує, що найбільша група жертв – вихідці з Африки (2007: 23, 2008: 36, 2009: 7), за ними – особи з Азії (2007: 11, 2008: 20, 2009: 4) та Середнього й Близького Сходу (2007: 11, 2008: 10, 2009: 3). Більшість жертв – чоловіки (2007: 56 чоловіків, 8 жінок; 2008: 88 чоловіків, 5 жінок; 2009: 20 чоловіків, 0 жінок). Дуже часто жертвами злочинів на ґрунті ненависті стають студенти (2007: 18; 2008: 30; 2009: 6), на другому місці – біженці. Тут треба врахувати, що приховані цифри злочинів на ґрунті ненависті стосовно нелегальних мігрантів можуть бути дуже високі, а іноземні студенти з легальним статусом швидше зголосяться до міліції. Напади на членів антифашистських груп не враховані в моніторингу КНГУ, однак їх динаміка зростає. Великого розголосу набула сутичка між організованими правими та членами «Антифа» 17 квітня

⁸¹ OSCE-ODIHR: Challenges and Responses to Hate-Motivated Incidents in the OSCE Region, с.7.

⁸² Ліхачев. Насиліе на почве ненависти в Украине в 2008 г., с.3.

2009 р. в Одесі, в результаті якої від ножових поранень помер націоналіст Максим Чайка. 10 червня 2009 р. в Харкові на групу восьми студентів напала група скінхедів з 15 осіб із криками «Смерть Антифа!» За даними КНГУ, злочини з расистським підґрунтям найчастіше трапляються в Києві, потім з великим відривом йде Тернопіль (тут, передовсім, у гуртожитку з іноземними студентами), Львів, Харків (також гуртожиток з іноземцями), Одеса (Грецька площа і Міський парк), Дніпропетровськ та Сімферополь⁸³.

3.4.1. Роми

Якщо за офіційною статистикою в Україні зареєстровано 47.000 ромів, то, за оцінками ромських організацій, серед 48 млн. громадян України живуть 400.000 ромів. Історично склалося так, що роми належать до найбільш маргіналізованих та найменш інтегрованих верст населення. Ромські організації наводять такі дані: 68% ромів не вміють писати, лише 2% мають вищу освіту, 38% працюють, лише 28% – повний робочий день⁸⁴. Велика частина українських ромів живе дуже бідно, вони часто не мають струму, води та доступу до публічної інфраструктури.

Частіше, ніж в інших групах населення, зустрічається неповноцінне харчування та інфекційні хвороби. «Програма державної підтримки соціально-духовного відродження ромів», що мала реалізовуватися з 2002 по 2006 р., лишилася практично невиконаною внаслідок мізерного фінансування (14.800 євро). Правозахисні організації вимагають термінового впровадження соціальних програм для інтеграції та доступу до освіти для ромів, які вже діють в Угорщині та Румунії. Критикують Україну за те, що ще не долучилася до „Decade of Roma Inclusion 2005-2015“, ініціативи різних держав у Східній та Південній Європі для покращення ситуації ромів. Соціологічні опитування свідчать про те, що упередження до ромів є більш розповсюдженим, ніж до осіб, що належать до інших національних меншин, і що роми не сприймаються масовою свідомістю як постійні мешканці України⁸⁵.

⁸³ Лихачев 2007a, 2007b, 2008a, 2008b, 2008c, 2008d, 2009.

⁸⁴ ECR: Third Report on Ukraine, с.18-24.

⁸⁵ Zakharov / Yavorsky: Human Rights in Ukraine - 2008, с. 133. Пор. розділ 2.1.

Мал. 6. Ромська дівчинка в черзі за водою, Берегово, вересень 2008.

Найбільшою проблемою залишаються стосунки ромів з правоохоронними органами. ECRI та правозахисні організації повідомляють про свавільні арешти ромів та про те, що правоохоронці примушують ромів брати на себе нерозкриті злочини. Скарги ромів на протиправні дії інших міліція просто ігнорує⁸⁶. У липні 2008 р. Європейський центр з прав ромів (ERRC) написав листа на ім'я Міністра ВС Юрія Луценка, в якому оскаржує порушення фундаментальних прав ромів в Україні та неспроможність юридичної та правоохоронної систем захистити українських ромів. 28 січня 2009 р. невідомі підпалили ромський табір в одному з промислових районів Києва. Табір існував там три роки. Десятки провізоричних халуп, в яких мешкали роми, згоріли дотла. Пожежники не приїхали на виклик, хоча одержали сигнал.

3.4.2. Кримські татари

За даними представників кримських татар, з 1991 по 2208 р. до Криму повернулося 264.500 кримських татар. Вони змушені були покинути свою історичну Батьківщину в ході депортації під час Другої світової війни. За різними даними від 180 до 190.000 кримських татар були депортовані до Узбекистану. Сьогодні кримські татари складають 12% населення Криму. Реінтеграція кримських татар не проходить, на жаль, гладко й ускладнюється невирішеною правовою ситуацією. Український парламент до 2009 р. не прийняв розробленого ще за Кучми проекту закону «Про відновлення прав депортованих осіб» та не врегулював питання про

⁸⁶ ECRI: Country Report Ukraine, с. 20 та далі.

національно-культурну автономію кримських татар на законодавчому рівні. Правовий статус Меджлису – представницького органу кримських татар також залишається не до кінця з'ясованим. Відсутність правового врегулювання повернення кримських татарам їхніх земель додатково загострює стосунки з населенням Криму. За 2008 р. прокуратура автономії нарахувала 5 тисяч випадків незаконного самозахоплення землі, з них близько 500 самозахоплень здійснили кримські татари. Преса Криму детально повідомляла про ці випадки. у 2007 – 2008 р. російськомовна преса Криму розв'язала справжню антитатарську та ісламофобську інформаційну кампанію, спекуючи на цій темі (Кримська правда, Русичи, Русский Крим та ін.). З іншого боку, серед кримських татар також є радикально налаштовані групи. Так, газета «Возрождение», яку видає релігійна громада Алушти, пропагує ідею політичного ісламу на півострові Крим та має зв'язок з регіональним відділенням міжнародної ісламістської організації Hisb at Tahrir al Islami (Партія ісламського Відродження). Невияснений правовий статус кримських татар, націоналістичний та ксенофобський стиль окремих ЗМІ та протест частини кримського населення проти повернення депортованих кримських татар у 2007 –2009 рр. вилився в ряд сутичок та нападів на кримських татар та їхні культурні інституції. Особливо тяжкий випадок стався в лютому 2008 р, коли кілька десятків вандалів понищили 290 надмогильних плит на мусульманських кладовищах у Ніжнегорську та Чистенькому. Двоє правопорушників, членів козацького об'єднання «Соболь», були заарештовані. У липні 2008 невідомі знищили національну емблему кримських татар – тамгу на меморіалі жертвам депортації. За перші кілька місяців 2009 р. було скоєно ряд нападів на будівлі, кладовища та мечеті кримських татар. У квітні 2009 р. представники кримських татар розбили наметове містечко перед будівлею Ради Міністрів України в Києві, протестуючи проти затягування процесу виділення кримським татарам землі. Під час існування наметового містечка в центрі Києва, яке було дуже популярною формою протесту під час Помаранчевої революції, представники кримських татар писали петиції і врешті оголосили голодування, щоб збільшити вагу своїх аргументів та тиск. У ніч з 29 на 30 липня 2009 р. на наметове містечко напала група з тридцяти чоловіків у масках, вони пов'язали протестувальників та знищили наметове містечко. Міліційний патруль, який був поблизу, не втручався в те, що відбувалося.

3.4.3. Євреї

За останнім переписом населення 2001 р. 105.000 осіб в Україні визнали себе євреями. Єврейські організації подають інші дані, згідно з якими в Україні проживає від 250 до 350 тисяч євреїв⁸⁷. За спостереженнями Української Гельсінської спілки з прав людини кількість показників антисемітизму за минулі роки значно знизилася, також В'ячеслав Ліхачов стверджує у своїх звітах про стабільну ситуацію в цій царині, ECRI в своєму звіті за 2008 р. каже про значну кількість антисемітських випадків і вимагає від українського уряду вжити рішучих заходів проти антисемітизму та антисемітської «мови ворожнечі»⁸⁸. ECRI цитує в своєму звіті опитування громадської думки, за якими 29% мають сильні упередження стосовно євреїв і лише 31%

⁸⁷ ECRI: Third Report on Ukraine, с.24 та наступна.

⁸⁸ ECRI: Third Report on Ukraine, с. 26.

опитаних готовий прийняти єврея в свою родину. 45 % молодих людей у віці 18-20 років, за даними ECRİ, погодилися з тим, що в Україні євреї жити не повинні⁸⁹. За браком офіційних даних ECRİ не може підтвердити своїх застережень конкретними даними. Відповідно Ліхачов констатує зниження кількості антисемітських випадків у 2008 р. в порівнянні з 2007 і той факт, що спрямовані вони були проти релігійних євреїв, які привертають увагу характерним одягом, виглядом синагог та кладовищ. З цього він робить висновок, що можна радше говорити про юдеїв як уразливу релігійну групу, а не про євреїв як уразливу етнічну меншість⁹⁰. Українська Гельсінська Спілка поділяє цю оцінку й констатує, що на протипагу зростанню ворожості по відношенню до вихідців з Кавказу, Африки та Азії, кількість яскравих проявів антисемітизму зменшується⁹¹.

Моніторинг фактів вандалізму, який проводить КНГУ, є далеко не повним. Є дані за 12 місяців 2007 р, за 2008 р. лише дані з січня по серпень, за 2009 р. – з січня по липень. Згідно з цим неповним оглядом у 2007 р. було зареєстровано 8 випадків вандалізму проти меморіалів жертвам Голокосту, з січня по серпень 2008 р. – три випадки, з січня по липень 2009 р – три випадки. У 2007 р. було шість нападів на єврейські кладовища, з січня по липень 2009 р не зареєстровано жодного випадку. У 2007 р. було скоєно 10 нападів на синагоги та інші єврейські інституції, з січня по серпень 2008 р. відомі два випадки, з січня по липень 2009 – п'ять випадків⁹².

У лютому 2009 р. у вентиляційній шахті єврейської громади в Луцьку було знайдено посудину з вибухівкою. Міліція знешкодила вибуховий пристрій. СБУ взялося розслідувати цю справу. Проте дуже швидко слідчі дії за статтею 258 (тероризм) були призупинені й продовжені за статтею хуліганство, яка не містить обвинувачення в тероризмі.

У березні 2009 р. п'яні міліціонери напали на двох релігійних євреїв з Великої Британії в Умані Черкаської області. Юдеї були в дорозі до могили Раббі Нахмана з Брацлава. Одного з них було поранено в голову, і йому надали медичну допомогу. Жертви нападу заявили про намір подати заяву до міліції.

3.4.4. Біженці

Після розширення Шенгенської зони внаслідок включення до неї нових членів ЄС Польщі, Угорщини й Словаччини Україна як сусідка ЄС є однією з головних транзитних країн для біженців, які шукають притулку в ЄС. Україна прийняла ряд законів, які визначають правові рамки міграції та надання притулку: «Закон про біженців», прийнятий у 1994 р., у 2001 р. в нього були внесені зміни, «Закон про правовий статус іноземців» (1994) та «Закон про міграцію» (2001). Однак практичне втілення політики щодо мігрантів та розвиток соціальної

⁸⁹ ECRİ: Third Report on Ukraine, с. 25.

⁹⁰ Міжнародна Амністія. Динаміка проявлених антисемітизму в Україні.

⁹¹ Zakharov / Yavorsky: Human Rights in Ukraine, с. 132.

⁹² Ліхачев 2007а, 2007б, 2008а, 2008б, 2008с, 2008д, 2009.

інфраструктури для біженців та шукачів притулку має великі недоліки. Наприкінці 2009 р. розглядом заяв про надання притулку займався Державний Комітет з питань національностей та релігій. Ці функції мала перебрати на себе Державна міграційна служба, яка мала бути створена за рішенням Ради Міністрів від 24 червня 2009 р. До кінця 2009 р. не було одностайності щодо того, при якому міністерстві має бути створена міграційна служба. Ситуація, коли не зрозуміло, хто відповідає за питання, пов'язані з біженцями, в українському державному апараті, має свою традицію: з 1996 р. комітет вісім разів реорганізовували, що є великою перешкодою для впровадження чіткої міграційної політики⁹³.

Українська політика щодо біженців лише починає проводитися, українська держава ще не створила структур і не передбачила фінансування для допомоги біженцям та шукачам притулку. Тому завдання соціальної та юридичної допомоги біженцям та шукачам притулку виконують виключно НУО. Вони залежать від фінансування з-за кордону, бо українська держава ще не створила можливостей фінансової підтримки некомерційних організацій, а українська філантропія лише починає зароджуватися. «Недостатні фінансові та людські ресурси у відповідних державних інституціях негативно відбиваються на ситуації біженців. [...] ЄС, УВКБ та МОМ фінансують практично всі проекти допомоги біженцям та мігрантам в Україні та виконують численні координаційні функції», – робить висновок Керстін Ціммер⁹⁴.

В 1990-х роках притулку в Україні шукали передовсім біженці з регіонів військових конфліктів на території колишнього Радянського Союзу (Нагорний Карабах, Абхазія, Чечня, Таджикистан). Теперішні азиянти є вихідцями з Африки, Азії, Близького та Середнього Сходу. Упродовж останніх років щороку було подано близько 2000 заяв про надання притулку, однак кількість позитивних рішень мізерна: у 2007 р. лише 33 особи з 2272, що подали заяви, отримали притулок, у 2008 р. – 126 з 2.300, за дев'ять місяців 2009 р. – 102 з 773⁹⁵. Переважна більшість біженців – з Індії, Пакистану, Афганістану, Бангладеш, Іраку, Росії, Сомалі та Палестини. Що відбувається з особами, заяви яких відхиляють, відомо мало. За законом вони повинні покинути територію України. Фахівці вважають, що ці люди й надалі нелегально перебувають в Україні й не припиняють спроби потрапити до ЄС.

3.4.5. Іноземні студенти

Кількість іноземних студентів зросла з 20.000 у 2000 р. до 40.000 у 2008 р. Дві треті іноземних студентів – молоді чоловіки з таких країн: Китай (17%), Росія (12%), Йорданія (7%), Сирія (7%), Індія (6,5%) та Іран (6,2%). Частка іноземних студентів в Україні – 1,3%. Якщо порівняти Україну в цьому аспекті з іншими країнами, то вона серйозно відстає від Великої Британії – 13%, Німеччини – 12% та Франції – 11%. За абсолютними цифрами у 2006/2007 рр. в українських вишах навчалось 6.293 студентів з Китаю, 4.607 – з Росії, 2.579 – з Йорданії, 2.508 – із Сирії,

⁹³ Про структуру та роботу української політики у сфері біженців див. Zimmer: *Migrants and Refugees in the Buffer Zone*, с.4.

⁹⁴ Zimmer: *Migrants and Refugees in the Buffer Zone*, с.6.

⁹⁵ Pylynski: *Undocumented Migration – Counting the Uncountable*, с. 23.

2.271 – з Ірану, 2.037 – з Індії, 1.635 – з Малайзії, трохи більше тисячі – з Молдови, Туркменістану та Туреччини, трохи менше тисячі – з Марокко, В'єтнаму, Тунісу, Болгарії та Лівану. Близько 500 студентів приїжджають з Азербайджану, Палестини, Іраку, Польщі та Нігерії.

Переважна більшість іноземних студентів живе в Києві (8.526), Харкові (8.340), Одесі (3.910) та Донецьку (2.277), а також в Луганську, Севастополі, Дніпропетровську, Запоріжжі, Львові та Полтаві. До цих офіційних даних про студентів, що навчаються в державних університетах, додається число студентів, що навчаються у близько ста українських приватних вишах. Даних про цих студентів немає – вважають, що це ще приблизно 50% від офіційно зареєстрованих студентів-іноземців⁹⁶.

Статистика КНГУ за 2007-2009 рр. свідчить про те, що велика частка жертв расистів, які були жорсткого побиті, а то й померли – це студенти та біженці з Близького та Середнього Сходу, а також з Африки та Азії. Троє з чотирьох жертв, які померли внаслідок побиття у 2008 р., були біженцями з Африки, четвертий був студентом з Палестини. У 2009 р. було скоєно один смертельний напад з расистським підґрунтям: у центрі Львова невідомий з ножем напав на молодого нігерійця і завдав йому смертельних поранень. У березні 2009 р. затримали підозрюваного. Львівська міліція поширила інформацію, що не виключає расистських мотивів, але розглядає також версію вбивства з ревнощів. Жертвами расистів у перші місяці 2009 р. стали студенти, учні та біженці з Китаю, Анголи, Афганістану, Кореї, Гани, Нігерії, Узбекистану, Єгипту, Чечні та Дагестану. Частина з них отримала важкі тілесні ушкодження. Не було порушено жодної справи за статтею 161⁹⁷.

Особливо важкий злочин скоїли у Вінниці працівники міліції. Дані про це в березні 2009 р. оприлюднила Вінницька правозахисна група. Четверо біженців із Сомалі розповіли у відеоінтерв'ю, як їх утримували у Вінниці співробітники міліції, як вони їх били, принижували та ображали. Скарга, яку Вінницька правозахисна група подала до ревізійного відділення міліції, не привела до дисциплінарного покарання винних, а навпаки – до посилення переслідувань та контролю біженців з боку вінницької міліції. Заяви до Вінницької Прокуратури, до місцевої СБУ теж не дали жодних результатів. У березні 2009 р. Вінницька правозахисна група звернулася до громадськості, українського Омбудсмена та Парламенту.

3.4.6. Спільнота ЛГБТ

Україна була однією з перших пострадянських держав, яка у 1991 р. ліквідувала кримінальне покарання за статтею 192 (гомосексуалізм), що діяло за часів Радянського Союзу. Сьогодні в Україні існує близько 23 організації-спільноти ЛГБТ, мережа веб-сторінок, кафе та клубів, передовсім у великих містах. З цього огляду Україна належить до числа достатньо відкритих до

⁹⁶ Там же с. 35.

⁹⁷ Лихачев 2007а, 2007б, 2008а, 2008б, 2008с, 2008д, 2009.

гомосексуалізму пострадянських держав. Проте спільнота ЛГБТ, що налічує близько 2 млн. осіб⁹⁸, і сьогодні стикається зі стереотипами суспільства, дискримінацією з боку державних інституцій – в першу чергу міліції – та відкритою гомофобією з боку політики та суспільної думки. У 2009 р. почастишали напади на членів спільноти ЛГБТ. Так, у вересні 2009 р. у Львові та Києві були зірвані презентації антології лгбт-тематики. Прем'єра в приватному кінотеатрі забороненого згодом кінофільму «Бруно» була перервана димовою шашкою. Галерею Павла Гудимова, де на наступний день мала відбутися дискусія про гомосексуальність, підпалили. Гомофобія в українському суспільстві накладає свій відбиток і на поведінку членів спільноти ЛГБТ. Серед 900 опитаних цієї спільноти у 2005 р. 70% зізналося, що приховують свою сексуальну орієнтацію або довіряють лише найближчим. Лише 10% заявили, що живуть абсолютно відкрито, 54% заявили про дискримінацію, якої зазнали через свою сексуальну орієнтацію, 9,1% отримували погрози фізичного насильства. З 417 осіб, які працюють, 78,2% зазнали дискримінації на роботі, в тому числі з боку колег, перешкод у кар'єрному зрості та фізичного насильства. З 283 опитаних, які мали контакт з правоохоронними органами впродовж останніх років, 61,5% зізналися, що з ними обійшлися несправедливо, 19% були змушені назвати імена інших гомосексуалів, 18% було відмовлено в порушенні кримінальної справи за фактом порушення їхніх прав, 55% погрожували на словах, 8% зазнали сексуальних погроз, 19% зазнали психічного та 2% сексуального насильства з боку правоохоронних органів⁹⁹.

У лютому 2009 р. у Львові було вбито гомосексуала¹⁰⁰. У ході розслідування львівська міліція навесні 2009 р. опитала близько 300 гомосексуалів. Були взяті їхні дані, відбитки пальців, вони зазнали психологічного тиску та шантажу, десять осіб були побиті працівниками міліції та змушені звернутися за медичною допомогою. Всі опитані мали письмово засвідчити, що не мають до міліції жодних претензій.

Ситуація повторилася в Києві, коли в квітні 2009 р. після вбивства гомосексуала міліція вирішила перевірити один із гей-клубів. Було заарештовано 80 осіб, частину з них допитували із застосуванням сили та погроз. Вони також були змушені підписати заяви про те, що не мають до міліції претензій.

У 2008 р. з'явився навчальний посібник для міліціонерів, рекомендований Міністерством освіти та науки. В ньому гомосексуальність кваліфікується як збочення. Використання такого посібника сприятиме дискримінації надалі представників спільноти ЛГБТ з боку правоохоронних органів.

Висновок

Аналіз злочинів на ґрунті ненависті, який зібрав КНГУ за 2007-2009 рр., свідчить, що напади на традиційні меншини (євреїв, кримських татар) переважно мають форми вандалізму, нищення та

⁹⁸ ILGA Europe: Submission to the Parliamentary Assembly.

⁹⁹ Nash Mir: Gay Rights are Human Rights.

¹⁰⁰ Nash Mir: Human Rights Violations, с 1.

наругу над кладовищами або релігійними святинями. Жертви расистів з числа нових меншин (іноземці з різним соціальним та правовим статусом, наприклад, шукачі притулку, студенти, трудові мігранти, дипломати та ін.) переважно зазнають тілесних ушкоджень, грабунків, нерідко вони помирають. Особлива небезпека існує для студентів та біженців з Африки, Азії, Близького та Середнього Сходу. Треба також сказати, що, за словами правозахисників, біженці й шукачі притулку, так само як роми та представники спільноти ЛГБТ вкрай рідко звертаються до міліції, а якщо і звертаються, то міліція часто не приймає їхні заяви. Про такі випадки не інформує преса, так що охопити їх фрагментарним моніторингом практично неможливо. Це означає, що реальні цифри жертв можуть бути досить високі. Дуже турбує також роль українських правоохоронних органів, які не лише відмовляються від розслідування, але й самі активно порушують права перелічених груп жертв шляхом шантажу, погроз, застосування фізичного насильства.

IV. Варіанти дій для представників громадянського суспільства

Дані про число НУО в Україні коливаються між 20.000 і 52.000¹⁰¹. За даними дослідження Counterpart Creative Centre за 2006 р.¹⁰² з 41 000 офіційно зареєстрованих організацій активно діють лише 4 000. Більша частина організацій працює з дітьми та молоддю, займається соціальною допомогою, правами людини та громадянською освітою. Даних про організації, які тільки попереджують та борються із злочинами на ґрунті ненависті в Україні, немає. Під час роботи над цим дослідженням організація *Європейський Обмін* ідентифікувала 180 НУО, які діють у цій сфері. Ми опитали 48 організацій, поділивши їх на такі групи: правозахисні організації, організації традиційних меншин, організації, що представляють інтереси нових меншин, організації спільноти ЛГБТ. Цей поділ впливає з історичного та суспільного розвитку в Україні, українські експерти також його застосовують. У результаті в опитуванні взяли участь двадцять правозахисних організацій, дев'ять – організацій історичних меншин, десять організацій, що представляють інтереси нових меншин, та дев'ять організацій спільноти ЛГБТ. Список опитаних організацій, зразок анкети та інструкція до інтерв'ю вміщені в додатках.

4.1. Опис НУО

Ми не описуємо кожну організацію окремо, а лише у відповідній групі. Подаємо історію виникнення, регіональний розподіл, зв'язки та співпрацю з державними інституціями по попередженню та боротьбі зі злочинами на ґрунті ненависті. Всі дані отримані від опитаних організацій. Цитати – якщо не вказане інше джерело – також від організацій.

4.1.1. Правозахисні організації

Загальний огляд

Окремі українські правозахисні організації займаються боротьбою з ксенофобією, проте лише одна мережа організацій, а саме «Ініціатива розмаїття», спеціалізується виключно на цій сфері. Під час підготовки дослідження ми виявили близько тридцяти організацій та мереж, які частково або повністю відстежують тему ворожого ставлення до іноземців, виховання толерантності. Із двадцятьма ми провели інтерв'ю. Інформація надалі, якщо не зазначено інше, ґрунтується на даних цих організацій.

Найстаріша з опитаних організацій – Харківська Правозахисна група, яка виникла на базі Харківського відділення організації «Меморіал» вже 1988 р., зареєстрована як окрема організація 1992 р. У кінці 90-х років виникли такі організації: «Інтеграція і розвиток» (1997), «Юнка» (1997) та «Ла Страда Україна» (1998). Всі інші опитані організації виникли після 2000 року. До найбільш потужних організацій належать «Нова Доба» (856 членів), «Кешер» (500 членів), «Єднання» (170 членів) та мережі парасолькових організацій: «Українська Гельсінська

¹⁰¹ Marth / Priebe: Die Funktionsfähigkeit der ukrainischen Zivilgesellschaft im Jahr 2009, с.3.

¹⁰² Counterpart Creative Centre: Civil Society Organizations in Ukraine, с.4.

Спілка» (23 організації), «Молода Черкащина» (24 організації) «Ініціатива розмаїття» (50 організацій). Всі опитані організації залежать від підтримки волонтерів.

Більшість опитаних організацій зареєстровані в Києві (6) та Центрально-Східній Україні (по 4 на регіон). Три організації працюють у Західній Україні, по одній зареєстровані на Півдні України, у Криму та в Росії. Більшість організацій працюють у своїх регіонах, але частково займаються випадками і з інших регіонів, як, наприклад, Харківська Правозахисна група та Вінницька Правозахисна Група. В межах цілої України діють організації мережі «Нова Доба», «Світ Україна», «Кешер», «Ла Страда Україна», Українська Гельсінська Група, «Ініціатива розмаїття», а також зареєстрована в Росії, але діюча в Україні організація Молодіжний Правозахисний Рух (YHRM).

Взаємозв'язки між організаціями та співпраця з державними структурами

Взаємозв'язки між собою опитані організації оцінюють як добрі. Так, деякі організації, які люблять прийняття певних законів, мають добрі контакти й разом працюють у цій сфері. Також позитивну оцінку отримала співпраця з міжнародними та українськими організаціями, які займаються біженцями. Крім того, деякі організації є членами «Ініціативи розмаїття» та Гельсінської Спілки й партнерами (знову ж таки разом з Українською Гельсінською Спілкою) Конгресу національних громад України (КНГУ). Деякі організації є членами міжнародної мережі *UNITED for Intercultural Action* («Світ Україна», YHRM) або Міжнародної Амністії (YHRM), мають тісні контакти з окремими партнерськими організаціями в Росії, Білорусі (YHRM), Молдові, Польщі та Німеччині («Світ Україна»). Всі опитані організації виступають за посилення співпраці як між собою, так і з міжнародними організаціями для об'єднання зусиль та обміну досвідом.

Що стосується співпраці з державними інституціями, то всі опитані організації змалювали подібну картину. Позитивно оцінюють особисті контакти з представниками державних структур та співпрацю з ними, але діяльність державних інституцій в цілому критикують. Опитані організації добре оцінюють діалог та співпрацю між НУО та державними інституціями; держава зацікавлена й готова співпрацювати з громадянським суспільством. Позитивну оцінку отримала насамперед співпраця з МВС, парламентськими групами та окремими депутатами, а також участь у роботі експертних груп. Різно критикують, натомість, державний внесок у боротьбу з ксенофобією. Уряду закидають, що він не сприймає серйозно пропозицій та протестів громадянського суспільства, замовчує проблему ворожого ставлення до іноземців, відкрито визнає існування проблеми лише тоді, коли це йому вигідно перед Заходом. Критикують також недостатню систематичність у координації боротьби з ворожим ставленням до іноземців, низький рівень реалізації державних програм та відсутність публічної оцінки виданих на це коштів. Окрім того, деякі організації закидають урядові та насамперед президентові Ющенку політику, що посилює націоналізм. Так, для прикладу, героїзація Степана Бандери, Романа Шухевича та Організації Українських Націоналістів (ОУН) та її військового крила – Української

Повстанської Армії (УПА) сприяє поширенню правої ідеології. Проблеми існують також у державних інституціях, що повинні боротися із ксенофобією. Критикують МВС, яке мало б вести статистику злочинів, скоєних проти іноземців з лютого 2009 р., але процес рухається дуже повільно, та Омбудсмена за неефективну роботу. Також негативно оцінюють Національну експертну комісію з питань захисту суспільної моралі, її сприймають як орган цензури. Роботу Національного комітету України у справах національностей та релігій представники опитаних організацій оцінили як неефективну, а сам Комітет – як корумпований орган. Більшість організацій критикує той факт, що в Україні на сьогодні немає ефективного механізму покарання за злочини на ґрунті ненависті.

4.1.2. Об'єднання традиційних меншин

Загальний огляд

Під «традиційними меншинами» ми розуміємо ті етнічні та релігійні меншини, які вже століттями живуть в Україні. За переписом населення 2001 р. найбільшими групами традиційних меншин в Україні є росіяни (8,3 мільйони), за ними йдуть білоруси (275.800), молдавани (258.600), кримські татари (264.500), болгары (204.600), угорці (156.600), румуни (151.000) та поляки (144.100).¹⁰³ Офіційні статистичні дані про 105 тисяч євреїв та 47.600 ромів не відповідають даним дійсних оцінок, які говорять про близько 350.000 євреїв та 400.000 ромів¹⁰⁴. Активність різних груп неоднакова, переважно вони об'єднуються, щоб плекати свою культуру. За даними дослідниці Ірини Миронової кількість культурних організацій після здобуття Україною незалежності у 1991 р. стрімко збільшилася: якщо у 1990 р. було лише 84 такі організації, то наприкінці 1994 р. їх уже налічувалося 237. У 2006 р., за даними Державного управління статистики, було зареєстровано 785 організацій етнічних меншин, з них 32 – всеукраїнські, решта – регіональні організації¹⁰⁵. Рівень організації трьох найбільших груп жертв (євреї, кримські татари та роми) серед традиційних меншин дуже різний. Українська асоціація єврейських організацій та общин «Ваад» об'єднує 265 організацій. Більшість з них – релігійного або культурного спрямування, але є серед них і 19 молодіжних організацій, 17 освітніх та 15 соціальних¹⁰⁶. Кримськотатарська община має в Криму регіональні організації та Меджліс – представницький орган кримських татар, який виступає за покращення умов життя татар та утвердження їхніх прав. Дані про кількість ромських організацій в Україні коливаються між 88 (European Roma Information Service¹⁰⁷) та 120 («Чіріклі» та «Конгрес Ромен Україна»¹⁰⁸). Більшість цих організацій сконцентровані на збереженні ромської культури, окремі організації займаються захистом прав ромського населення. Існують дві всеукраїнські ромські організації: парасольковий «Конгрес Ромен України» та «Центр об'єднання та захисту прав ромів».

¹⁰³ Українська правозахисна Гельсінська група / Захаров: Рекомендації ООН, ст.21 та наступні

¹⁰⁴ ECRI: Third Report on Ukraine. с. 18 та с.24.

¹⁰⁵ Міронова. Національні меншини, с. 137.

¹⁰⁶ Vaad: Goals and description.

¹⁰⁷ ECRI: Third report on Ukraine, с.62.

¹⁰⁸ Інтерв'ю з представниками «Чіріклі» та «Конгресу Ромен України», вересень 2009.

Організація «Кетане» є міжнародною. Парасольковою організацією для 16 найбільших етнічних громад України є Конгрес національних громад (КНГУ), до якого входять також єврейські, кримськотатарські та ромські організації. Створений у 2002 р. Конгрес представляє права національних меншин, виступає за толерантні та тісні зв'язки між окремими етнічними групами та українським суспільством. Подібне об'єднання в меншому масштабі з'явилося кілька років тому в Павлограді: з ініціативи БФ «Горение» регіональні організації азербайджанців, євреїв, вірмен, узбеків, татар та корейців утворили Раду національних громад Павлограду.

В опитуванні взяли участь три ромські організації, одна – кримськотатарська та одна – єврейська, дві організації інших традиційних меншин (поляки, угорці) та дві парасолькові організації – КНГУ та Рада національних громад Павлограду. Інформація надалі, якщо не зазначено інше, походить від цих дев'яти організацій. Найстарішими є організації Спілка поляків України (1988) та Товариство угорської культури Закарпаття (1989), які були засновані ще до незалежності. На початку 90-х років з'явилися Ваад (1991), Спілка ромів Закарпаття (1993) та жіноча ініціатива (1997 р.) ромської громади, яка у 2004 р. була зареєстрована як ромський жіночий фонд «Чіріклі» (м. Ізмаїл). «Конгрес Ромен України» – всеукраїнська спілка ромських організацій – був заснований у 2003 р. з ініціативи НУО Форумо Ромен Україна, кримськотатарська організація «Наш Крим» (*Bizim Qirim*) існує з 2004 р. КНГУ був заснований у 2002 р., Рада національних громад Павлограду – у 2006.

Опитані парасолькові організації та спілки дуже різні за величиною з огляду на структурні відмінності. Найбільшою парасольковою організацією є Ваад. Конгрес Ромен, який до 2008 р. об'єднував більшість українських ромських організацій, через внутрішні конфлікти втратив частину членів, які перейшли під крило міжнародної ромської організації «Кетане»¹⁰⁹. В КНГУ об'єднані 16 найбільших спілок традиційних меншин, Рада національних громад Павлограду об'єднує шість громад національних меншин. Членами обох всеукраїнських об'єднань є переважна більшість представників тої чи іншої меншини: Товариство угорської культури Закарпаття налічує 39.056 членів, Спілка поляків України – 25.092 членів.

Більшість організацій традиційних меншин зареєстровані в Києві, єврейські організації є по всій Україні, кримськотатарські сконцентровані в Криму, ромські – на Закарпатті, в Донецьку, Дніпропетровську, Одесі, Харкові, Луганську та в Криму. Парасолькові організації Ваад, Конгрес Ромен та КНГУ зареєстровані в Києві, але діють по всій Україні. Так само у Києві діє Спілка поляків України та організація «Чіріклі», активні в різних регіонах України¹¹⁰. Кримськотатарська НУО *Bizim Qirim* діє в Криму. Товариство угорської культури Закарпаття та Спілка ромів Закарпаття діють виключно в цьому регіоні. Рада національних громад Павлограду активна виключно в своєму регіоні.

¹⁰⁹ «Кетане» представляє організації «Терніпе» зі Львова, «Мірікля» з Донецька, «Рома» з Харкова та інші. «Конгрес Ромен України» представляє організації «Ромале» з Сум, «Берген» з Чернігова, «Бахталє-Терне» з Переяслава-Хмельницького та ін.

¹¹⁰ Спілка поляків України: Хмельницький, Житомир, Вінниця, Київ, Чернігів, Черкаси, Кіровоград, Миколаїв, Херсон, Полтава, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Донецьк, Луганськ, АРК; «Чіріклі»: Харків, Дніпропетровськ, Донецьк, Львів, Ужгород, Вінниця, Одеса, АРК, Суми, Київ, Черкаси, Полтава, Хмельницький.

Взаємозв'язки між організаціями та співпраця з державними структурами

Всеукраїнське парасолькове об'єднання КНГУ не лише сприяє контактам між організаціями, які входять до його складу, а й налагоджує стосунки з новими меншинами, як-от з Асоціацією корейців України, Конгресом азербайджанців України та Африканським центром. Рада національних громад Павлограду також не обмежується лише традиційними меншинами, до її складу входять представники нових меншин. КНГУ, Ваад, Конгрес Ромен, «Чіріклі» та Спілка ромів Закарпаття беруть участь у роботі «Ініціативи розмаїття» та борються проти ксенофобії та нетолерантності в суспільстві. Ваад є також членом Європейської Ради єврейських громад, Світового Єврейського Конгресу, Євроазіатського Єврейського Конгресу та Єврейської Конфедерації в Україні. Для покращення контактів на національному та міжнародному рівнях як Конгрес Ромен, так і ромська організація «Чіріклі» виступають за тісну співпрацю між ромськими та правозахисними організаціями, за міжнародний обмін досвідом, і цю ідею підтримує також ряд інших організацій.

Співпрацю з державними структурами опитані організації оцінюють по-різному, однак усі стверджують, що її необхідно покращувати. Великий недолік – відсутність фінансової підтримки з боку держави для національних громад. Ромська організація «Чіріклі» та Конгрес Ромен співпрацюють з правоохоронними органами та з місцевими управліннями по боротьбі з расизмом та ворожим ставленням до іноземців. «Чіріклі» має добрі контакти з управлінням моніторингу прав людини та регіональними помічниками Міністра. Також позитивну оцінку отримала співпраця з окремими міністерствами (освіти, внутрішніх справ, молоді та здоров'я) з боку ромських організацій, але вона має бути поглиблена. Конгрес Ромен хотів би мати інтенсивні контакти з Державним комітетом України у справах національностей та релігій, який був до цього утруднений через високу плинність кадрів у комітеті. Парасолькова організація єврейських об'єднань Ваад також позитивно оцінює співпрацю з МВС, так само як і з Міністерством зовнішніх справ та відділом СБУ з боротьби з ксенофобією та антисемітизмом. Скептично налаштованою до МВС є, натомість, кримськотатарська організація *Bizim Qirim*, на її думку, державні структури нехтують справою захисту прав кримських татар. Ця організація бажала б тіснішої співпраці з Міністерством та регіональними представниками. *Bizim Qirim* активно виступає за інтеграцію кримських татар в українське суспільство і разом з українським урядом прагне покращити ситуацію в АРК. Всі опитані організації одноставно критикували роботу українського Омбудсмена.

4.1.3. Представництва інтересів нових меншин

Загальний огляд

Про мігрантів піклуються передовсім міжнародні організації та окремі українські НУО. УВКБ ООН

разом з головними партнерами ХІАС, «Рокада», NEEKA та рядом інших організацій¹¹¹ організовує більшу частину роботи з біженцями в Україні. Крім цього, в цій сфері працюють Карітас Україна, Єзуїтська служба біженців (JRS), Європейська Комісія у справах біженців та шукачів притулку (ECRE), Данська Рада у справах біженців (DRC), MOM та деякі організації, створені самими біженцями. Треба зауважити, що робота з біженцями в Україні має більший масштаб ніж робота з мігрантами і поки що існує доволі мало громадських ініціатив в Україні, які б розробляли послуги спеціально для мігрантів.

Крім Асоціації корейців України (заснована у 1992 р.), що діє переважно в культурній сфері, організацій Донецький фонд соціального захисту та милосердя (1989), Міжнародний медичний реабілітаційний центр для жертв війни і тоталітарних режимів (MRZ) (1994) та Соціальна служба допомоги (1996), які працюють також і в інших соціальних сферах, всі опитані організації були створені впродовж останніх трьох-десяти років¹¹². Той факт, що більшість організацій, які займаються мігрантами та біженцями, з'явилися нещодавно, можна пояснити збільшенням числа біженців та мігрантів¹¹³ та посиленням сприйняття цього явища в суспільстві. Поодинокі та невеликі, разом з тим дуже заангажовані та досить ефективні організації самих біженців демонструють, що принаймні частина нових меншин не хоче миритися з важким становищем біженців і сама активно діє. Серед опитаних організацій лише декілька мають постійну команду фахівців та волонтерів: ХІАС, центр «Соціальна дія» проект «Без кордонів» та Чернігівський громадський комітет захисту прав людини. Організації самопомоги мігрантів (Африканський Центр, «Беркат») дуже залежать від волонтерів.

Більшість біженців та мігрантів перебуває в Києві, тут сконцентрована й більшість організацій, що їм допомагають. Є декілька організацій, зареєстрованих у Західній, Південній та Східній Україні, в Центральній Україні, але не в Києві, на Закарпатті та в Криму. В закарпатському регіоні, де через близькість кордону з ЄС є особливо багато біженців і де подається половина всіх заяв на надання притулку¹¹⁴, активно діють дві організації – NEEKA в Мукачево та «Карітас» в Ужгороді.

Більша частина організацій, опитаних в рамках цього дослідження, також перебуває в Києві (6), по дві діють у Центральній та Східній Україні. Крім двох опитаних організацій самопомоги «Беркат» та Африканський Центр, зареєстрованих у Києві, але які допомагають співвітчизникам і в інших регіонах, всі вісім організацій обмежують свою діяльність межами міста або регіону, де вони зареєстровані згідно з чинним законодавством.

Взаємозв'язки між організаціями та співпраця з державними структурами

Для об'єднання зусиль та засобів більшість опитаних організацій входять до всеукраїнських

¹¹¹ Список партнерів УВБК ООН ви знайдете тут:

http://www.unhcr.org.ua/unhcr_ukr/main.php?article_id=12&view=full&start=1.

¹¹² Чернігівська правозахисна група (1999) – проект для мігрантів / біженців (2005), «Флора» (2000), Social Action Centre (2000) – No Border Project (2006), ХІАС Київ (2001), «Беркат» (2004), Африканський Центр (2000-ні рр.).

¹¹³ За оцінками українського уряду до України прибуває щороку від 35 до 50 тисяч нерегулярних мігрантів

¹¹⁴ Düvell: Ukraine – Immigration and Transit Country, с.7.

мереж або парасолькових організацій, таких як «Ініціатива розмаїття» та Українська Рада з питань біженців. Ці мережі опитані організації оцінюють дуже позитивно, вони є великою допомогою на шляху до посилення міжкультурного діалогу і, на думку опитаних НУО, мають розбудовувати свою роботу. Деякі організації підтримують партнерські стосунки з Конгресом національних громад України (КНГУ). Інші тісно співпрацюють з міжнародними організаціями Міжнародна Амністія, *Human Rights First*, *UNITED for Intercultural Action* та УВКБ ООН.

Не таку позитивну оцінку отримала співпраця з державними структурами. Відсутність державного зацікавлення проблемою біженців, за словами опитаних організацій, проявляється в повній відсутності фінансової підтримки для організацій, що працюють у цій сфері. «Вони хочуть, щоб біженці жили так погано, щоб вони захотіли повернутися додому», – вважає священник з Мукачево, який допомагає біженцям¹¹⁵.

Мал. 7. Близько ста осіб взяли участь у багатогодинному несанкціонованому марші проти імміграції в'єтнамців до Харкова, жовтень 2009 р.

Поступ опитані організації вбачають у сфері боротьби з ксенофобією. Впродовж останніх років уряд офіційно визнав, що в Україні існує расизм та скінхеда й продемонстрував політичну волю серйозно зайнятися цією проблемою. Громадську раду з захисту прав людини при МВС, створену у 2005 р., спільні обговорення з представниками МВС та СБУ більшість опитаних організацій оцінюють позитивно, так само як і координаційні Ради в регіонах, до складу яких входять міліціонери та представники НУО. НУО хотіли б мати більше партнерів у недержавному секторі, але вважають координаційні ради добрим форумом для діалогу між державою та суспільством. Позитивно оцінена робота з прикордонниками в проекті «Моніторинг кордону» та робота окремих регіональних помічників Міністра внутрішніх справ з питань дотримання прав людини. Наприклад, дуже схвальні відгуки отримав Харківський помічник Міністра Юрій Чумак, який неодноразово виступав з різкою критикою ксенофобії.

Що стосується анонсованих урядом навчальних заходів для міліціонерів, які мають стати чутливими до випадків порушення прав людини, то опитані організації висловили розчарування – змін на краще не відбулося. Міліція стала більш відкрита до співпраці з НУО, бере участь у

¹¹⁵ Hyde: Endless journey.

семінарах, лекціях, показах фільмів на тему захисту прав людини та поводження з біженцями, але ставлення міліціонерів до біженців, як і раніше, здоміноване корупцією та порушенням прав людини.

4.1.4. Організації спільноти ЛГБТ

Загальний огляд

Через декілька років після того, як в Україні скасували кримінальну відповідальність за гомосексуалізм, з'явилися перші організації спільноти ЛГБТ (лесбійки – геї – бісексуали – трансгендери)¹¹⁶. Визначення групи ЛГБТ як цільової могло стати перешкодою для реєстрації організації, тому більшість організацій ЛГБТ записали в свій статут як мету боротьбу з ВІЛ/СНІД. На перше грудня 2009 р, за нашими даними, було 23 організації¹¹⁷, які представляють інтереси спільноти ЛГБТ, вісім з них займаються виключно темою ВІЛ/СНІД. Так само більшу частину донорських коштів для цих організацій виділяють на боротьбу з ВІЛ/СНІД¹¹⁸. Крім того, існує близько двадцяти ініціативних груп ЛГБТ та 150 активістів¹¹⁹. Степінь організованості спільноти обмежений, багато організацій дуже дрібні й мають малий радіус дії, що пояснюється їхньою недовгою історією. Майже всі українські організації ЛГБТ мають інтернет-сторінку. До складу опитаних організацій входить менше двадцяти осіб. Виняток становить «Гей Форум Україна», який нараховує 200 членів. Багато організацій працює на громадських засадах, одиниці з них мають штатних співробітників. Найстаріші з існуючих сьогодні організацій були створені у 1996 («Ліга»), 1998 («Наш мир»), 2000 («Жіноча мережа») та 2002 («Гей-Альянс Черкаси»), проте більшість організацій виникла після Помаранчевої революції, коли спільнота ЛГБТ стала більш публічною та було спрощено процедуру реєстрації для НУО.

Більшість організацій діють у Києві, на сході та півдні України. В Криму, Західній та Центральній Україні існують лише поодинокі організації ЛГБТ. В рамках проекту USAID упродовж 2007/2008 рр. з'явилися ініціативні групи та організації в Запоріжжі, Львові, Сумах та Сімферополі¹²⁰. Регіональні організації підтримують впливові організації «Гей Форум Україна» та «Жіноча Мережа». За підтримки «Гей Форуму України» були створені організації «Октанта» в Херсоні¹²¹ та «Донбасс-СоцПроект» в Донецьку, «Жіноча Мережа» підтримала жіночу організацію «Інсайт»(Київ) та «Сфера»(Харків), які раніше функціонували як ініціативні групи. Більшість організацій має локальний або регіональний характер, дві організації виступають за права спільноти ЛГБТ в межах України – «Наш мир» та «Гей Форум України».

¹¹⁶ Наприклад, організація Лілії Тараненко «Ганимед» у Києві або фонд Оксани Бочарнікової у Харкові.

¹¹⁷ За даними «Гей Форуму України» на 7 вересня 2009 р. було офіційно зареєстровано 21 організацію.

¹¹⁸ Епідемія ВІЛ/СНІД – велика проблема для України. За даними ООН в Україні інфіковано 1.6% населення. За даними AIDS Alliance однією з трьох найбільших груп ризику є ЧСЧ (чоловіки, які мають секс з чоловіками). Пор. «Українська правда»: ВІЛ/СНІД в Україні набирає обертів.

¹¹⁹ Гей Форум України: Движение ЛГБТ. Активисты.

¹²⁰ Детальний перелік ініціативних груп вміщено тут: <http://www.feminist.org.ua/info/lgbtinfo.php>.

¹²¹ На даний момент організація працює з наркозалежними і тому не наведена тут у переліку організацій ЛГБТ.

Взаємозв'язки між організаціями та співпраця з державними структурами

Процес налагодження контактів між організаціями лише розпочався, але він швидко розвивається. У червні 2008 р. організації «Гей-Альянс Україна», «Гей-Альянс» Черкаси та «Наш Мир» створили Союз Гей-організацій України, в грудні 2009 р. дев'ять організацій об'єдналися в національну координаційну раду організацій ЛГБТ, яка на 1 листопада 2009 р. нараховувала близько двадцяти організацій-членів. Деякі організації вважають такі мережеві об'єднання непотрібними через конкуренцію та закритість самої спільноти, тим не менше вони демонструють бажання ефективно та систематично представляти свої інтереси. Також спостерігається певне зближення з правозахисними організаціями, яке оцінюють позитивно.

Співпрацю з державними структурами оцінюють швидше негативно, оскільки саме державні інституції, насамперед міліціонери, несуть відповідальність за левову частку порушень прав членів спільноти ЛГБТ. Деякі опитані бачать бажання співпрацювати: „Державні інституції не чинять перешкод «Гей Форуму України», бо вони у цьому не зацікавлені. Вони зацікавлені у тому, щоб мати партнера з гей-проблематики»¹²², інші закидають їм упередження та дискримінаційну поведінку. Як дуже тяжку оцінюють співпрацю з МВС та правоохоронними органами. З Громадською радою при МВС України із захисту прав людини через гомофобію міліціонерів та МВС є мало точок дотику, хоча тут є певний прогрес: тепер скарги з боку членів спільноти ЛГБТ вислуховують та враховують. Так, 2 жовтня 2009 р. відбулася відкрита дискусія на тему дотримання прав людини у МВС, однією з тем дискусії було ставлення працівників міліції до спільноти ЛГБТ та рекомендації для покращення ситуації¹²³. В самій міліції також спостерігається позитивна тенденція: за словами опитаних організацій, міліціонери стали оперативніше реагувати на прояви гомофобної агресії під час акцій спільноти ЛГБТ. Під час допитів або надання свідчень ставлення міліціонерів до членів спільноти ЛГБТ покращилося, зменшилися випадки фізичного насильства, але ситуація ще потребує серйозних змін на краще.

Позитивні знаки надходять також від регіональних помічників Міністра. Наприклад, восени 2009 р. організація «Ліга» отримала запит від регіонального помічника в Полтаві з проханням провести семінар для міліціонерів та активістів –правозахисників на тему «Стосунки між ЛГБТ та правоохоронними органами». Позитивну оцінку отримала робота Київського регіонального помічника Міністра. Менш позитивно оцінили регіональних помічників у Черкасах та Миколаєві, бо вони не надають підтримки спільноті ЛГБТ і в питанні прав спільноти займають стриману позицію.

У Миколаєві складні стосунки з міською адміністрацією, яка впродовж останніх двох років заборонила організації «Ліга» проведення акцій до дня боротьби з гомофобією в травні, незважаючи на те, що ця організація є членом регіональної координаційної ради й активно працює в сфері ВІЛ/СНІД.

¹²² Шеремет: Будь самим собою.

¹²³ Пор.: Харківська Правозахисна Група «Рекомендації».

Однозначну критичну оцінку від опитаних організацій отримала Омбудсмен Карпачова, яка публічно виступає за «традиційні цінності»¹²⁴ та ігнорує захист прав сексуальних меншин. Негативну оцінку отримала також Національна експертна комісія з питань захисту суспільної моралі: вона ігнорує іншу думку та придушує плюралізм в Україні. І справді, у 2008 р. з ініціативи цієї комісії було відкрито справу проти журналу „Gay.Ua“, який видає «Наш Мир», за розповсюдження порнографії. Гетеросексуальні часописи з подібними публікаціями переслідувань не зазнали¹²⁵.

Незважаючи на ці проблеми, в стосунках між спільнотою ЛГБТ та державними інституціями, на думку керівника «Жіночої мережі» Лайми Гейдар, у 2009 р. провідні українські політики стали толерантнішими до спільноти ГБТ¹²⁶. На сьогодні в Україні немає відомих захисників спільноти ЛБТ або громадських осіб, які не приховують свого гомосексуалізму й живуть відкрито.

Висновок

Ми бачимо чітку тенденцію: групи нових меншин, які серед жертв займають перше місце, є найменш організованими серед розглянутих нами організацій. Багато з існуючих організацій із представництв інтересів мігрантів або біженців мають добрі контакти між собою, але існують недавно, не мають відповідних офісних структур та фахових співробітників, залежать від осіб, які погоджуються працювати на громадських засадах. Об'єднання традиційних меншин та деякі правозахисні організації організовані набагато краще, працюють і мають контакти в межах цілої України, в них працюють як волонтери, так і штатні фахівці. Спільнота ЛГБТ найбільш динамічна серед описаних груп, має широкі міжнародні контакти й поширюється регіонально. Одночасно саме стосовно цієї групи в суспільстві існує найбільше стереотипів та упереджень, і через табуїзацію цієї теми їй складно залучати професійних та непрофесійних активістів. Співпрацю між самими НУО оцінюють здебільшого позитивно не в останню чергу завдяки активності мережевих структур, що існують, таких як «Ініціатива розмаїття». Співпраця з державними структурами та інституціями отримала змішану оцінку. Широке визнання отримала готовність української держави визнати проблему ксенофобії та злочинів на ґрунті ненависті й боротися з нею за допомогою ряду заходів. Багато організацій має сумніви щодо справжніх мотивів цієї державної активності, висловлює припущення, що це чинять насамперед для того, щоб розвіяти міжнародні побоювання та зберегти репутацію держави. Ефективність державних програм та робочих груп з протидії злочинам на ґрунті ненависті, які були створені, отримали назагал негативну оцінку.

Для того, щоб зробити інституції, що існують, дієвішими та ефективнішими, необхідно провести ряд заходів. У першу чергу це заходи з підвищення організаційної та інституційної спроможності для представників інтересів нових меншин. Треба взяти до уваги, чи можна тут використати професійність та досвід правозахисних організацій та об'єднань традиційних меншин. Варто

¹²⁴Наш мир: Human Rights Violations.

¹²⁵ ILGA-Europe: Submission to the Parliamentary Assembly, с.7.

¹²⁶ Lgbtua.com: Гей-лесбийское движение.

розвивати та сприяти регіональним та міжнародним мережам та обміну досвідом між активними НУО. Особливу увагу слід звернути на консультування державних органів, яких слід спонукати серйозно сприймати свої завдання та відповідати за активну боротьбу зі злочинами на ґрунті ненависті.

4.2. Пропозиції в громадському секторі

У цьому розділі подаємо огляд пропозицій, що їх пропонують громадські організації з боротьби та попередження злочинів на ґрунті ненависті. Поділ відбувається за групами: моніторинг, консультування та підтримка жертв, освітня робота, законодавчі ініціативи та формування суспільної свідомості. Підбір базується на інформації від опитаних організацій.

4.2.1. Моніторинг

Ключовою фігурою в сфері моніторингу є Конгрес Національних Громад України (КНГУ). Експерт КНГУ В'ячеслав Ліхачов систематизує та аналізує випадки злочинів проти релігійних та етнічних меншин в Україні починаючи з 2006 р. Джерело його даних – повідомлення в пресі, особисті контакти з державними інституціями та іншими НУО, які отримують інформацію безпосередньо від своєї цільової групи, але не мають можливості її обробити та опублікувати. Декілька організацій збирають дані про напади на свої цільові групи, але не проводять масштабного моніторингу. Так, наприклад, Африканський Центр збирає дані про випадки злочинів на ґрунті ненависті до африканців, але лише для внутрішнього використання, публікує ці дані не Центр, а такі організації, як «Ініціативи розмаїття», *Transparency International* або КНГУ. Центр «Соціальна дія» проект «Без кордонів» – перша організація, яка почала моніторити злочини на ґрунті ненависті – збирає дані про факти порушення прав людини стосовно біженців та мігрантів, але не публікує цих даних. Існує ще декілька організацій, які проводять моніторинг ситуації з дотримання прав людини в Україні взагалі і злочинів на ґрунті ненависті зокрема. Так, організація «Спільна мета» слідкує за впровадженням міжнародних зобов'язань та стандартів у законодавство України, «Єднання» моніторить політичну, правову та соціальну ситуацію населення, а Вінницька Правозахисна Група документує порушення прав людини у в'язницях. Харківський Інститут соціальних досліджень проводить моніторинг порушення прав людини в правоохоронних органах і активно виступає проти так званого „ethnic profiling“. Три організації збирають дані про групи правопорушників: Подільський центр соціальних технологій та Харківський Інститут соціальних досліджень відслідковують діяльність праворадикальних молодіжних груп у своїх регіонах, центр «Соціальна дія» проект «Без кордонів» збирає інформацію про акції праворадикальних груп (марші, музичні фестивалі), про акції правих футбольних фанатів у Києві та передає цю інформацію правоохоронним органам.

Велика кількість організацій ЛГБТ («За рівні права», «ЛІГА», «Наш мир», «Гей-Альянс Черкаси») збирає інформацію про випадки злочинів з расистським підґрунтям проти членів своєї спільноти в своїх регіонах, регулярний та всеукраїнський моніторинг проводить лише організація «Наш мир».

За професіоналізацію моніторингу виступає цілий ряд організацій. Так, у листопаді 2007 р. відбувся круглий стіл, організований Міжнародною Амністією, на тему впровадження стандартів документації расизму та ксенофобії за участі *East-Europe Development Instituts*, КНГУ та

Міжнародного фонду «Відродження». У 2008 р. *Centre for Civil Liberties*, Українська Гельсінська Спілка з прав людини та інші НУО організували семінар на тему моніторингу ксенофобії, який мав стати вихідною точкою для розвитку моніторингової сітки в регіонах. ОБСЄ/БДІПЛ також пропонує тренінги з методики моніторингу злочинів на ґрунті ненависті для українських НУО. Заснований у 2009 р. в рамках програми FARE «Східна Європа» та Never-again-Association Моніторинговий центр Східної Європи планує, щоб у 2010 р. головний акцент було зроблено на випадках расизму та ворожості до іноземців і має намір працювати з локальними моніторинговими організаціями.

Вживання «мови ворожнечі» у ЗМІ відслідковують окремі правозахисні організації та мережі (центр «Соціальна дія» проект «Без кордонів», Міжнародна Амністія), але роблять це не систематично. У цій сфері діють також окремі організації етнічних меншин: «Ваад» збирає антисемітські висловлювання та публікації, «Гей Форум Україна» збирає та публікує гомофобні висловлювання публічних осіб. «Донбас Соцпроект» проводить регулярний моніторинг преси в Луганську та Донецьку, стежить за тим, як пишуть про представників спільноти ЛГБТ. В Криму організація «Інтеграція і розвиток» документує антиісламські повідомлення в ЗМІ.

4.2.2. Консультування та підтримка жертв

Лише невелика кількість пропозицій у громадському секторі націлена на допомогу та підтримку жертв расистської дискримінації та насилля. Дві організації мають програми для жертв расистських злочинів: «Ла Страда Україна», яка, крім гарячої телефонної лінії для жертв домашнього насильства, з початку 2010 р. відкрила гарячу лінію для жертв ворожого ставлення до іноземців (на даний момент ще на стадії підготовки), та центр «Соціальна дія» проект «Без кордонів», який консультує та інформує іноземних студентів на тему ворожого ставлення до іноземців. Юридичну підтримку надають Українська Гельсінська Спілка та організація «Єднання». Психологічну допомогу жертвам злочинів з расистським підґрунтям надають організації «Кешер» та «Юнка».

Численні організації, які здебільшого є партнерами УВКБ/ООН надають юридичну, соціальну, психологічну та медичну допомогу біженцям та мігрантам, проводять інтеграційні курси, але не концентруються на жертвах злочинів на ґрунті ненависті. Ці види допомоги є дуже важливими для біженців та мігрантів. За оцінками експертів завдяки програмам організацій, які є партнерами УВКБ/ООН, упродовж останніх років зросла кількість мігрантів, які отримали притулок. Чернігівський громадський комітет захисту прав людини та «Карітас Україна» надають юридичну допомогу біженцям безпосередньо в двох українських таборах тимчасового утримання – в Чернігові та на Волині. ХІАС надає перекладацькі послуги, юридичну консультацію та допомогу при поданні заяви на отримання статусу біженця, особливу підтримку неповнолітнім біженцям без супроводу: за допомогою свого представника, так званої опікунчої Ради, яку формує ХІАС, вони навіть без супроводу законного представника можуть подати

заяву на отримання статусу біженця. Юридичну підтримку біженцям та мігрантам надають організації «Беркат», Харківський інститут соціальних досліджень, MRZ, центр «Соціальна дія» проект «Без кордонів», соціальна служба допомоги та Вінницька Правозахисна група. «Беркат», MRZ та «Флора» надають соціальну допомогу, видають продукти, одяг та гроші, надають медичну та психологічну допомогу. Організація Соціальна служба допомоги заснувала недільні школи для дітей-біженців, а КНГУ за підтримки ХІАС проводить регулярні табори для дітей «Джерела толерантності», в яких беруть участь також діти біженців та етнічних меншин. Варто згадати тут також ініціативу студентів Вінницького медінституту, які організували програму кураторів для своїх однокурсників-іноземців.

Оскільки традиційні меншини в Україні сьогодні добре інтегровані і немає задокументованих злочинів на ґрунті ненависті проти цієї групи, то не існує й спеціальних програм в організаціях традиційних меншин. Спілка поляків України та Товариство угорської культури Закарпаття сконцентрованою свої зусилля на збереженні культурного спадку, мови та захисті культурних, соціальних та політичних прав своїх членів.

Об'єднання євреїв, ромів та кримських татар, які найбільше потерпають від проявів дискримінації, вандалізму та «мови ворожнечі», також не мають якихось цільових програм допомоги жертвам. Ромська організація «Чіріклі» та «Конгрес Ромен Україна» мають інтеграційні курси, надають соціальну допомогу (медичні, юридичні та психологічні консультації). «Чіріклі» має, крім того, програму підтримки ромських жінок на роботі та вдома. Про ромів також дбає організація «Горение», яка організувала для ромських дітей початкову школу і в рамках Ради національних громад Павлограду надає допомогу та юридичну підтримку ромам та іншим національним меншинам у співпраці з правоохоронними органами. Дві міжнародні організації допомагають українським ромам: Європейський Центр з прав ромів (ERRC) та Міжнародний фонд «Відродження» (МФВ). Вони підтримують ромські НУО, що вже існують, їх співпрацю та контакти між собою та з іншими партнерами та донорами, активно виступають за покращення доступу ромів до медичної та юридичної системи. З кінця 2009 р. МФВ підтримує гарячу лінію допомоги дискримінованим ромам..

Опитані нами організації спільноти ЛГБТ підтримують свої цільові групи як юридично, так і психологічно та медично. Майже всі з них надають при потребі юридичну підтримку та супровід у випадку судової справи («Наш мир», «Ліга», «Гей Форум Україна», «Гей-Альянс Черкаси», «Жіноча мережа», «Кредо»). Організація «Кредо» та жіночі організації «Сфера» та «Жіноча мережа» надають також психологічну та медичну допомогу, головною групою для двох останніх є жертви домашнього насильства. Деякі організації також займаються мобілізацією та сприяють розширенню спільноти завдяки мережі ЛГБТ-активістів по цілій Україні, проводять семінари на тему „Women Empowerment“ («Сфера», «Жіноча мережа»), «Як правильно себе поводити, коли Вас затримує міліція» («Наш мир») або видає інформаційні матеріали («Гей Форум Україна», «За рівні права», «Жіноча мережа», «Кредо», «Гей-Альянс Черкаси»).

4.2.3. Навчальні програми для головних дійових осіб

Під навчальними програмами тут зібрано спеціальні заходи по підвищенню кваліфікації для межових цільових груп: представники державних інституцій та організацій, мультиплікатори (журналісти, вчителі та ін.).

Незважаючи на непрості стосунки представників груп жертв із державними інституціями, насамперед із правоохоронними органами, на сьогодні є лише декілька програм, спрямованих на зміну ставлення українських правоохоронників: «Чернігівський громадський комітет захисту прав людини» проводить семінари на тему прав людини для міліціонерів та представників локальних органів влади. «Спільна мета» організує навчальні заходи для службовців юстиції та МВС, а також співробітників Державного комітету в справах національностей та релігій. «Чіріклі» у 2009 р. провела тренінг для держслужбовців, які працюють з етнічними меншинами. Організації «Єднання», «Молода Черкащина» та «Юнка» ангажуються в рамках різних проектів у сфері підвищення кваліфікації працівників правоохоронних органів, щоб ті більше реагували на аспекти ворожості злочинів та звертали на них увагу в ході розслідування. У цій сфері діють три міжнародні організації: Данська Рада у справах біженців, Європейська Рада у справах біженців та БДІПЛ. Данська Рада у справах біженців проводить у рамках започаткованого в лютому 2009 р. проекту на тему «Права дітей, біженців та шукачів притулку» тренінги для прикордонників та держслужбовців міграційної служби в Києві, Закарпатті, Одесі, Вінниці та Харкові. Європейська Рада організувала у 2008 р. тренінги для прикордонників та міліціонерів, щоб підвищити їхнє розуміння становища біженців. БДІПЛ з 2007 р. проводить тренінг для міліціонерів. Зараз програма не продовжується, бо відповідний меморандум між БДІПЛ та МВС планують підписати вже багато місяців.

Просвітницька робота з правоохоронними органами на тему ЛГБТ перебуває на початковій стадії: восени 2009 р. організація «Ліга» з ініціативи помічника Міністра в Полтаві вперше провела одноденний тренінг для міліціонерів та правозахисників на тему «Відносини між ЛГБТ та правоохоронними органами», що його планують проводити і в майбутньому¹²⁷. Для покращення розуміння спільноти ЛГБТ з боку державних структур організація «Донбас Соцпроект» надає результати своїх досліджень ЛГБТ-тематики державним інституціям.

Центр «Соціальна дія» проект «Без кордонів», КНГУ, «Єднання», «Відкрита політика» і Ла Страда Україна проводять семінари для журналістів про становище іноземців та ромів. Центр «Соціальна дія» проект «Без кордонів» та «Відкрита Політика» організують семінари в сфері «мови ворожнечі». КНГУ підтримує в рамках спеціальної програми журналістів із середовища національних меншин. Семінари для журналістів влаштовують також організації «Наш мир», «Гей Форум України» та «Жіноча мережа».

¹²⁷ Пор. розділ 3.1.

Крім навчальних заходів для міліціонерів та журналістів, є семінари для вчителів, науковців та співробітників НУО. У цій сфері працюють КНГУ, що проводить семінари для вчителів та бібліотекарів, та ромська організація «Чіріклі», яка навчає вчителів, як поводитися з ромськими дітьми. Семінари для представників НУО та активістів-правозахисників на тему толерантності та расизму проводять дві з опитаних організацій: Соціальна служба допомоги разом з Києво-Могилянською Академією проводила семінари «Психологія ненависті та расизму» для працівників НУО та соціальних працівників, Подільський центр соціальних технологій та Міжнародна Школа прав людини та демократії – спільна ініціатива YHRM та інших НУО-пропонує тренінги для активістів правозахисного руху на тему толерантності.

4.2.4. Представництво інтересів та законодавчі ініціативи

Найважливішими дійовими особами тут є обидві парасолькові організації – КНГУ та «Ініціатива розмаїття». КНГУ є членом Ради з питань етнічної політики при Президентові України й бере участь у роботі експертної групи з питань законодавства. В цій групі у 2009 р. обговорювали зміни до законодавства за злочини на ґрунті ненависті. Робоча група з правових питань «Ініціативи розмаїття», до складу якої входять Харківська правозахисна група, Вінницька правозахисна група та Українська Гельсінська Спілка, дає юридичну експертизу міжнародного законодавства в сфері дискримінації та злочинів на ґрунті ненависті й надає свою оцінку державним інстанціям. У травні 2009 р. Харківська правозахисна група разом з українським офісом УВКБ ООН, МОМ Україна та українським відділенням Американської асоціації юристів організувала круглий стіл для обговорення антидискримінаційного закону. Вінницька правозахисна група організувала протест проти заборони фільму «Бруно» в Україні та проти примусової депортації біженців зі Шрі Ланки в березні 2009 р.

Крім інституцій, у справу боротьби та попередження злочинів на ґрунті ненависті залучаються також деякі громадські рухи. У червні 2007 р. відбувся марш проти расизму, організований рухом „SOS! Расизм“, в якому взяло участь близько 200 осіб. Марш закінчився передачею петиції Президентові Юценку, яку підписали публічні особи, з вимогою вжити заходів щодо злочинів на ґрунті ненависті. У лютому 2008 р. відбувся мітинг іноземних студентів політехнічного інституту з Києва. Студенти вимагали від держави забезпечити їм надійні умови для життя та навчання й перестати класифікувати злочини на ґрунті ненависті як хуліганство.

Аналіз правової ситуації біженців та мігрантів проводить «Чернігівський громадський комітет захисту прав людини» й поширює результати у формі рекомендацій серед державних структур. ХІАС виступає за внесення змін до процедури надання статусу біженця згідно з стандартами УВКБ ООН.

Інтереси традиційних меншин лобіюють насамперед КНГУ та Союз національних громад у Павлограді. Кримськотатарський Меджліс займається передовсім соціальною інтеграцією та правовою реабілітацією депортованих кримських татар. Опитані нами ромські організації

намагаються представляти свої інтереси через посилення співпраці з установами, об'єднаннями, організаціями та впливовими особами в Україні та через міжнародні контакти з Радою Європи, Європейським центром з прав ромів, ОБСЄ. «Конгрес Ромен Україна» входить до складу експертної комісії Ради Європи у справах ромів та номадів (MG-S-ROM) та Європейського форуму ромів та номадів. (ERTF)¹²⁸. Інтереси єврейських організацій представляє асоціація Ваад.

Всередині спільноти ЛГБТ лобізмом займаються як об'єднання організацій ЛГБТ, так і окремі організації («Жіноча мережа», «Наш мир», «Гей-Форум України», «За рівні права»). Вони надсилають відкриті листи до уряду та різних міністерств з вимогою рівноправності, організують прес-конференції й адвокаційні кампанії. Варто згадати погоджений у 2008 р. План заходів із протидії в Україні дискримінації на підставі сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності, що містить 109 пунктів рекомендацій.

4.2.5. Формування суспільної свідомості

У сфері роботи з громадськістю існують численні проекти, які, використовуючи різні методи, сприяють толерантності та покращенню міжетнічних стосунків в середині українського суспільства. У грудні 2009 р. європейські інформаційні центри (у тому числі НУО «Креатив») провели так званий «Тиждень толерантності» у 14 регіонах України.

¹²⁸ Рада Європи: аналіз ситуації.

Мал. 8. З 2006 р. росте число антирасистських протестів, організованих антирасистськими групами: марш проти расизму, червень 2007

На це спрямовані також тренінги, конференції, рольові ігри, кінофестивалі прав людини, культурні вечори, конкурси малюнків. У 2008 р. ромська організація «Чіріклі» провела в Україні кампанію „Dosta! Kampagne“, ініційовану Радою Європи, яка мала на меті виявити причини негативного стереотипу щодо ромів в Україні. «Ініціатива розмаїття» ініціювала кампанію „We have more in common than we think: the colour of our skin doesn't matter“ з інформаційними та культурними акціями („living library events“). На них представники етнічних меншин розповідали про своє життя. Ця ж організація підтримує регулярні вуличні фестивалі та молодіжні акції національних меншин, наприклад «День Африки», які знайомлять українське населення з життям та культурою інших співгромадян. Організація «Відкрита політика» організовує поліетнічні фестивалі та мистецькі події на тему толерантності, як і НУО «Юнка», «Кешер», «Молода Черкащина», КНГУ, «Креатив» та «Єднання» проводять публічні акції проти расизму та ксенофобії. Центр «Соціальна дія» проект «Без кордонів» у травні 2008 р. організував в Києві антифашистську демонстрацію. Численні організації брали участь у міжнародних антирасистських акціях: FARE Action Week або „All different – all equal“ – кампанія Єврокомісії та Ради Європи. Треба також згадати про акцію ініціативи „SOS! Расизм“, у рамках якої в травні 2009 р. було виготовлено рекламні плакати з зірками шоу-бізнесу, що закликають до толерантності. Цю акцію підтримало управління у справах національностей та релігій Київської міської адміністрації.

Мал. 9. Відомі українці Валід Арфуш, Олена Цимбалюк, Савік Шустер закликають до толерантності

Крім того, відбуваються заходи та дискусії для широкої громадськості. Чернігівський комітет прав людини та Українська Гельсінська група регулярно організують дискусії та лекції на тему дискримінації та расизму. Фестиваль фільмів про права людини, який організовує Українська Гельсінська Спілка разом з іншими НУО, у 2009 р. відбувався вшосте.

Ряд організацій для поширення інформації використовують медійні засоби. «Африканський центр» розповідає на своїй інтернет-сторінці про Африку та життя африканців в Україні, організації «Інтеграція і розвиток», «Подільський Центр соціальних технологій» та Харківська правозахисна група видають інформаційні бюлетені та брошури, книги на тему толерантності та ворожого ставлення до іноземців. КНГУ спільно з іншими НУО видає в рамках програми *Matra* підручники на тему толерантності, ворожого ставлення до іноземців та антисемітизму. Подільський Центр соціальних технологій відповідає за вихід в ефір телепередачі про життя національних меншин в Україні, яка допомагає зрозуміти, як живеться представникам різних меншин серед українців.

Велику роботу з дітьми та молоддю проводить КНГУ, який організовує дитячі табори «Джерело толерантності»¹²⁹, дитячі клуби толерантності в шести українських містах¹³⁰ та Кишиневі (за підтримки партнерських НУО), пересувну виставку про толерантність для дітей, фестиваль мов у Кишиневі, регіональні семінари про ситуацію з правами людини. Акції для молоді на тему «Права людини та толерантність» проводять кримськотатарська організація *Bizim Qirim*, «Африканський Центр», «Відкрита політика». Остання тісно співпрацює зі школами, бібліотеками та музеями. «Стереотипи та упередження щодо ромів» були темою конкурсу малюнків, який «Чіріклі» організувала в школах Одеси, Мелітополя, Концева та Перечина. Конкурс підтримали об'єднання інших національних та релігійних меншин (турки, кришнаїти). До

¹²⁹ У 2002-2009 рр. у таборі побувало 2500 дітей.

¹³⁰ Київ, Одеса, Львів, Маріуполь, Сімферополь, Харків. Щороку близько 300-400 дітей бере участь в акціях клубів толерантності.

виховання толерантності та політичної освіти дітей та молоді залучаються також «Нова доба», «Креатив», «СВІТ Україна», «Молода Черкащина», Молодіжний Центр регіонального розвитку та «Подільський центр соціальних технологій». Ряд дослідницьких інститутів та університетів пропонує проекти та семінари на тему Голокосту та толерантності. Слід також згадати групи іноземних студентів, які організують та проводять у школах та вишах проекти та лекції на тему толерантності та ворожого ставлення до іноземців.

Серед опитаних організацій спільноти ЛГБТ, передовсім жіночі організації, активно працюють з громадськістю. Вони виступають одночасно за рівні права жінок та за інтереси спільноти ЛГБТ¹³¹. Ускладнює ситуацію той факт, що дуже часто заплановані публічні акції спільноти ЛГБТ забороняють державні інстанції. Окремі представники цієї спільноти сумніваються в тому, що українське населення готове сприйняти проведення гей-параду. Тому частина цих організацій працює приховано. За оцінками «Ліги» та «Гей форуму Україна», гей-парад провокуватиме гомофобію та правих екстремістів, які шукають цапа-відбувайла. Ці організації обрали стратегію впливу на публічну дискусію через ЗМІ та лобіювання в політичних колах.

4.3. Міжнародні програми підтримки

Лише декілька програм міжнародних донорів виразно спрямовані на боротьбу з расизмом та ворожим ставленням до іноземців. Цілий ряд держав та організацій підтримують ініціативи та проекти проти злочинів на ґрунті ненависті в рамках програм розвитку демократії та дотримання прав людини. До провідних держав належать США, Канада, Німеччина, Фінляндія, Нідерланди, Норвегія, Швеція, Швейцарія та Велика Британія. Серед міжнародних організацій це ЄС, ОБСЄ, ПРООН, УВКБ ООН, Європейська Рада в справах біженців, ФАРЕ та Данська Рада у справах біженців. В Україні Міжнародний Фонд «Відродження» має спеціальну програму для ромів. Поданий нижче опис не претендує на повноту, але дає уявлення про фінансування проектів упродовж останніх п'яти років у сферах моніторингу, надання консультацій жертвам, просвітницької роботи, представництва інтересів, законодавчих ініціатив та формування суспільної свідомості.

Існує три програми, сконцентрованих виключно на подоланні ксенофобії, що покривають більшість з вище перелічених сфер. У 2008 р. Програма демократичних грантів відділу зв'язків з громадськістю американської амбасаді в Києві разом з Фондом розвитку ЗМІ оголосили конкурс проектів, спрямованих проти ксенофобії та расизму. Цілий ряд організацій, що працюють у сферах моніторингу, консультацій, освітніх заходів для міліції, законодавчих ініціатив та виховання толерантності, отримали гранти в розмірі 10.000€. Східноєвропейська програма мережі FARE (Футбол проти расизму в Європі) стартувала з початком підготовки до чемпіонату Європи 2012, який відбудеться в Польщі та Україні, програму підтримки проектів толерантності (моніторинг, просвітницька робота та виховання толерантності). Розмір суми грантів не розголошується. Програма Matra Посольства Нідерландів підтримує з 2009 р. разом з Будинком

¹³¹ Так, наприклад, організація «Сфера» провела у 2009 р. заходи до Міжнародного жіночого дня 8 березня та Дня боротьби з гомофобією (17 травня).

Анни Франк та фондом центрально- та східноєвропейських книг проект проти ксенофобії та антисемітизму в Україні. В рамках програми буде перекладено або написано 16 навчальних та 11 наукових книг на тему толеранції, ворожого ставлення до іноземців та антисемітизму. Видані книги будуть передані в бібліотеки тощо. Крім того, заплановані семінари по вихованню толерантності для вчителів, директорів шкіл, бібліотекарів, журналістів та студентів (кошторис програми – 500.000 €). Програма закінчується у 2011 р. Програма Matra працює також у сфері консультацій для біженців та ЛГБТ.

У сфері моніторингу злочинів на ґрунті ненависті, крім згаданих вище проектів, інших донорських коштів не було. Програма EIDHR Єврокомісії підтримувала з 2004 по 2006 р. мережу фіксації випадків дискримінації та нетолерантного ставлення до соціально незахищених груп, тема злочинів на ґрунті ненависті не була головною. Міжнародний фонд «Відродження» та Національний Фонд підтримки демократії (NED) підтримують проекти моніторингу «мови ворожнечі».

Консультації для жертв злочинів на ґрунті ненависті до цього часу не підтримувалися. Але програми для біженців та шукачів притулку підтримують: Open Society Institute, ECRE, програма Matra (Нідерланди), Програма малих проектів (Швейцарія), USAID, Aeneas¹³² та програми EIDHR Європейської Комісії та УВКБ ООН. Консультаційні програми для ромів підтримують EIDHR, Посольства Німеччини, Швейцарії, Фінляндії, Швеції та Міжнародного фонду «Відродження». Організації ЛГБТ підтримують EIDHR, програма Matra (Нідерланди), Міжнародний фонд «Відродження», ILGA, Mama Cash та AIDS Alliance.

Навчальні курси для міліціонерів та прикордонників досі підтримували німецька амбасада та NED. Норвезька амбасада разом з ОБСЄ підтримала тренінг міжетнічних стосунків для держслужбовців у Криму. NED та Посольство Німеччини підтримують проекти, спрямовані на зміцнення та розвиток структур НУО, що існують, та їхню співпрацю з державними інституціями. ЄС підтримує проект навчальних семінарів для журналістів на тему ромів.

У сфері законодавчих ініціатив та представництва інтересів у 2008 р. були підтримані ініціативи в рамках програми демократичних грантів посольства США в Україні.

У сфері виховання толерантності діє багато донорів. Канада, Німеччина, Велика Британія та Єврокомісія залучені до проектів толерантності для дітей та молоді. Міжнародний фонд «Відродження» та NED підтримують дослідження та публікації на тему расизму. Посольства Швейцарії та Канади, фундація Фрідріха Еберта, Європейська Комісія та ПРООН фінансують публічні акції та кампанії. DRC у лютому 2009 р. оголосив конкурс малих грантів на тему виховання толерантності. Про реалізовані проекти на даний момент даних немає.

¹³² Програма Єврокомісії «Aeneas» реалізовувалася з 2004 по 2006.

Крім того, існують інші програми малих грантів, у рамках яких реалізуються проекти проти расизму та ворожого ставлення до іноземців. Тут треба назвати: Фонд локальних ініціатив канадського Посольства, Програму малих грантів норвезького Посольства, програму малих грантів для НУО Посольства Швейцарії, Фонд стратегічних програм Посольства Великої Британії, програму «Партнерство для громадських ініціатив» фонду Роберта Боша (2006 – 2009) та Програму малих грантів фонду Гайнріха Бьолля.

4.4. Опис проблем та рекомендації до дій

У цьому підрозділі після короткого опису проблем наведені рекомендації до дій у сферах моніторингу, консультування та підтримки жертв, навчальних програм для головних дійових осіб, представництва інтересів, законодавчих ініціатив та формування суспільної свідомості. Рекомендації розроблено на основі пропозицій, отриманих від опитаних нами організацій. Вони призначені для національних та міжнародних фондів та інших грантових установ, чия мета – підтримати громадські організації при розробці стратегій запобігання злочинам на ґрунті ненависті та програм допомоги жертвам цих злочинів.

а) Моніторинг

Широкомасштабний моніторинг злочинів на ґрунті ненависті на державному рівні в Україні не проводять. Тому як українські, так і міжнародні організації посилаються на дані НУО. Центральною проблемою недержавного моніторингу є те, що він неповний, що в свою чергу спричинене браком інформації з багатьох регіонів України, недостатньо розвиненою співпрацею з державними органами, браком методичних знань та ускладненим доступом до окремих груп жертв. Крім того, лише поодинокі потерпілі готові звернутися зі скаргою до міліції, бо погано володіють мовою, немає перекладача або ситуація з їхнім правовим статусом невизначена (у випадку мігрантів або біженців). Окремі жертви або групи, наприклад, роми, втратили довіру до українських правоохоронних органів через негативний досвід у спілкуванні з останніми (насамперед шантаж з боку правоохоронних органів). Жертви злочинів серед гей-меншин також не бажають повідомляти про напади з гомофобним підґрунтям. Опитані організації пояснюють це браком довіри до правоохоронних органів та до самих НУО. В результаті злочини проти нерегулярних біженців, ромів та гомосексуалів майже не відомі громадськості, хоча, за інформацією опитаних організацій, вони мають місце. Рівень їх висвітлення у пресі залишається доволі низьким. Загальна картина дійсної ситуації ускладнюється нерегулярним обліком злочинів проти іноземців як у процесі розслідування, так і в судовій практиці. Ще одна проблема – позиція окремих регіональних НУО, які через локальний патріотизм не наважуються об'єктивно інформувати про ситуацію в своєму регіоні.

Відсутність масштабного всеукраїнського моніторингу є серйозною перепорою для впровадження цільових програм протидії злочинам на ґрунті ненависті. Тому більшість опитаних організацій бачить саме тут нагальну потребу дій. Головна мета – кожний злочин на ґрунті ненависті має бути офіційно зареєстрований та систематизований. Для цього, на думку представників опитаних організацій, необхідно створити всеукраїнську мережу НУО або посилити зв'язки між регіональними організаціями, що працюють у сфері моніторингу прав людини. Перша спроба розбудови функціональної мережі моніторингу була здійснена КНГУ в 2007-2008 рр. і могла б слугувати підґрунтям для нової посиленої й регіональної мережі, яка крім інформації про напади з ксенофобним підґрунтям та моніторинг мови ворожнечі у мас-медіа здійснювала б моніторинг судових вироків для перевірки ефективності юридичної системи, а

також нагляд за діяльністю праворадикалів у регіонах. Деякі організації виступають за створення незалежного моніторингового центру або центру прав людини, який буде моніторити й злочини на ґрунті ненависті.

Створення такої мережі є першим кроком у розбудові програми протидії злочинам на ґрунті ненависті, наступною нагальною потребою є підвищення кваліфікації співробітників НУО, що відповідають за збір та обробку даних. Для посилення зв'язків з державними структурами рекомендується залучати до моніторингу, який проводять НУО, регіональних помічників Міністра з прав людини, налагодити пряму співпрацю між НУО та міліцією в сфері злочинів на ґрунті ненависті. Наступна важлива складова – навчити міліціонерів розпізнавати та розслідувати цю групу злочинів.

Рекомендації

- Розбудова регіональної мережі моніторингу, що міститиме моніторинг злочинів на ґрунті ненависті, моніторинг мови ворожнечі, моніторинг судових вироків та нагляд за діяльністю праворадикалів у регіонах
- Підтримка мережування й обміну даними та їх узгодження між недержавними моніторинговими групами в Україні, налагодження зв'язків з НУО, які представляють інтереси певних меншин
- Навчання працівників НУО методики моніторингу злочинів на ґрунті ненависті (із залученням міжнародних експертів)
- Навчальні заходи для міліціонерів та слідчих з методик розслідування цих злочинів (вкл. інтерв'ю з жертвами) та механізму їх обліку (спільно з ОБСЄ)
- Обмін досвідом з міліціонерами країн ЄС, що мають схоже законодавство щодо злочинів на ґрунті ненависті
- Підтримка співпраці між міліцією та НУО при встановленні злочинів на ґрунті ненависті
- Заснування незалежної медійної служби скарг, що перевіряла би скарги приватних та юридичних осіб на упередженість викладу інформації в мас-медіа і призначала санкції у співпраці з медіа-спілками та органами державної влади

б) Допомога та консультування жертв

На сьогоднішні лише декілька програм українських НУО апелюють до жертв злочинів на ґрунті ненависті. Хоча багато жертв є членами нових етнічних меншин (мігранти, студенти та біженці з Азії, Африки, Близького та Середнього Сходу), рівень організації цих груп дуже низький. Авторитетні правозахисні організації та об'єднання традиційних етнічних меншин, які мають висококваліфікованих співробітників та добрі контакти з державними структурами та мережами, практично не обізнані зі специфікою та не мають доступу до жертв цих злочинів. Співпрацю та надання допомоги жертвам ускладнює той факт, що жертви та працівники державних та недержавних організацій часто не можуть порозумітися.

Крім того, більшість жертв не знає про передбачені українським законодавством спеціальні можливості розслідування злочинів на ґрунті ненависті (стаття 161 та стаття 67 Кримінального кодексу) й не може поскаржитися на порушення своїх прав до правоохоронних органів. Дуже часто жертви невпевнені в собі, вони пасивні і їм бракує мужності, щоб активно відстоювати свої права. Суспільна маргіналізація та відсутність солідарності між різними групами, кожна з яких, як і суспільство в цілому, має свої упередження та стереотипи (серед них, наприклад, думки «більшість правозахисників – гомофоби» або «представники гей-меншин – расисти»), додатково ускладнюють солідаризацію та кооперацію між ними.

Для того, щоб забезпечити адекватну допомогу жертвам, організації, що діють у цій сфері, потребують специфічних курсів для своїх працівників. Ідеться про психологічний та юридичний тренінг для працівників НУО. Допомога жертвам має охоплювати широкий спектр дій – від психологічної та соціальної допомоги в притулках та реабілітаційних центрах, гарячої телефонної лінії до юридичної допомоги при поданні заяви до міліції та представництва їхніх інтересів у суді. Важливо розробити пропозиції допомоги для різних цільових груп жертв. Потрібно проводити інформаційні заходи та розповсюджувати матеріали, які б роз'яснювали жертвам, які у них правові можливості, які існують програми та як вони можуть захистити себе. Такі заходи сприятимуть також зростанню взаємної довіри. Щоб посилити групову ідентифікацію та самосприйняття груп жертв, треба підтримувати соціологічні та психологічні дослідження, культурні та міжкультурні заходи. Можна також посилити інтеграцію іноземних студентів через студентські клуби та ініціативи іноземних студентів та мігрантів, які організують акції проти ворожого ставлення до іноземців в університетах і школах та активізувати мовні курси й допомогу в пошуку праці. Для подолання взаємних упереджень та стереотипів між різними групами жертв слід сприяти процесу формування команд з представників різних груп.

Рекомендації

- Розбудова спроможності для організацій нових етнічних меншин шляхом передачі досвіду від авторитетних українських правозахисних організацій та шляхом розвитку міжнародної мережі
- Професіоналізація консультативного пакету, що існує, для жертв злочинів на ґрунті ненависті в організаціях нових етнічних меншин, гей-меншин, а також в авторитетних українських правозахисних організаціях, шляхом підвищення кваліфікації співробітників, що надають психологічну, медичну та правову допомогу
- Розширення інформаційного спектру для потенційних груп жертв щодо їхніх законних прав та програм допомоги й захисту шляхом проведення публічних лекцій, випуску інформаційних брошур та ін.
- Підтримка формування позитивного образу в групах етнічних меншин через проведення соціологічних та психологічних досліджень, публікації, культурні та міжкультурні заходи
- Інтеграція іноземних студентів в університетське життя через студентські клуби та студентські ініціативи (кураторські програми)

- Інтеграційні пропозиції для представників етнічних меншин на місцевому рівні (мовні курси та допомога у працевлаштуванні), підтримка ініціатив із середовища меншин

в) Навчальні заходи для головних дійових осіб

Оскільки злочини на ґрунті ненависті для України – відносно новий феномен, то авторитетних специфічних навчальних програм для головних дійових осіб практично не існує. Важливі кроки в боротьбі та попередженні цих злочинів або допомога жертвам не можуть функціонувати, бо співробітники відповідних державних та недержавних інституцій не володіють необхідними методичними знаннями. Опитані організації назвали цілий ряд навчальних заходів, які тут наведені за групами головних дійових осіб, якщо вони не були перераховані вище в підрозділах а) моніторинг; г) представництво інтересів та законодавчі ініціативи; д) формування суспільної свідомості.

Правоохоронні органи

- Навчальні та інформаційні програми для міліціонерів нижчих рангів на тему прав етнічних меншин у співпраці з міжнародними та українськими правозахисними організаціями, інтеграція їх у державні освітні програми
- Навчання працівників правоохоронних органів розпізнавати та розслідувати упередження як мотив учинення злочину на ґрунті ненависті
- Впровадження кодексу поведінки міліціонера в мультинаціональному суспільстві
- Збільшення частки представників етнічних меншин та працівників, що володіють багатьма мовами, серед працівників міліції

Журналісти й редактори

- навчання журналістської етики та специфіка репортажів з міжетнічними аспектами

Лікарі

- Покращення медичного забезпечення мігрантів та біженців

Учителі та працівники позашкільних освітніх установ

- тренінг з методики розвитку інтегративних навчальних форм, розвиток соціальної компетентності та критичного мислення
- інформування про причини міграції та соціальне становище меншин, у тому числі через представників організацій меншин
- навчання критичного погляду на історію, в тому числі на такі контроверсійні теми, як Голокост, Голодомор, Друга світова війна

г) Представництво інтересів та законодавчі ініціативи

Створення описаної у розділі 1.2. Координаційної ради з боротьби з ксенофобією та участь у ній недержавних організацій – це перший важливий крок для представлення інтересів груп жертв у

політичному процесі. Діяльність «Ініціативи з питань збереження етнічної різноманітності» в аспекті представництва інтересів жертв у політичному процесі прийняття рішень сприймається назагал дуже позитивно. Проте вплив громадських структур на відповідні державні структури залишається незначним, реалізація ухвалених рішень ускладнюється недостатньою скоординованістю між підгрупами та високою плинністю кадрів у державних інституціях. Представництво інтересів груп жертв у законодавчому процесі проходить з переборами через нестійкість процесу українського законодавства. Спільнота ЛГБТ має ще додаткову проблему – потужне антилобі в особі представників церкви та громадських ініціатив. Цілий ряд правозахисних та міжнародних організацій упродовж багатьох років скаржаться на відсутність антидискримінаційного закону. Організаціям, які ангажуються в представництво інтересів та законодавчі ініціативи для груп жертв, переважно бракує персоналу, який би був обізнаним інституційними, адміністративними та юридичними взаємозв'язками, необхідними для успішного лобювання.

Слід активніше залучати представників НУО та організацій меншин до роботи державних установ, відповідних робочих груп та комісій. Державні установи повинні знати, що існує громадський контроль над виконанням прийнятих рішень. Для професіоналізації своєї роботи діючі у цій сфері НУО потребують відповідних офісних структур та фахівців з доступом до релевантних мереж та комісій, а також кваліфікованих юристів. Для того, щоб вага їхніх законодавчих ініціатив була сильнішою, багато опитаних організацій розраховують на юридичну підтримку експертів з країн ЄС.

Рекомендації:

- Прийняття закону про запобігання дискримінації задля посилення правозахисту потенційних груп жертв
- Міжнародний обмін досвідом у сфері розробки та лобювання законодавчих ініціатив із застосуванням практик українського законодавства
- Розвиток лобістських потужностей в НУО, які виступають за права груп жертв
- Розвиток відкритого суспільного контролю за імплементацією робочих планів боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті

д) Формування суспільної свідомості

Українське пострадянське суспільство відкрите для глобальних міграційних процесів. У контексті трансформації економічної системи це ставить високі вимоги до суспільної та культурної адаптаційної здатності країни. Паралельно відбувається процес формування національної ідентичності, країна шукає своє місце в загальноєвропейській історії й виробляє моделі тлумачення складних та почасти суперечливих історичних подій 20 сторіччя. Рушійною силою цього процесу є культурні еліти та особи, що формують суспільний дискурс. Суперечки навколо

таких важливих для майбутнього України питань мають визначальний вплив на самосвідомість та ставлення до «чужих» в сучасному українському суспільстві. Рівень толерантності українського населення сьогодні приблизно такий, як і в інших східноєвропейських суспільствах з перехідною економікою, і значно вищий, ніж в Росії. Проте непокоїть зростання ксенофобії стосовно представників нових меншин та неприхована ворожість до спільноти ЛГБТ у деяких представників влади.

Для того, щоб суспільство було відкритим до етнічних, сексуальних та релігійних меншин, головні зусилля сьогодні треба спрямувати на подолання страху перед «чужим». Упродовж останніх двох років державні та недержавні організації спільно провели декілька кампаній за толеранцію, демонстрації проти расизму та міжкультурні фестивалі. Проводити такі масштабні акції опитані організації рекомендують і надалі з огляду на перспективу проведення Європейського чемпіонату з футболу 2012 року. Дитячі та молодіжні організації можуть скористатися з педагогічних тренінгів та участі в міжнародному обміні досвідом. На жаль, інноваційні педагогічні методи, такі як рольові ігри, опитування очевидців та робота з медійними засобами, поки що залишається прерогативою позашкільної «громадянської» освіти, має проте широко застосовуватися і в шкільних освітніх установах. Дискусійні клуби, кінофестивалі прав людини та літні табори виховання толерантності треба розвивати та підтримувати надалі. Так само як видання навчальних матеріалів, книг, плакатів та електронних носіїв. Для успішного використання згаданих засобів надзвичайно необхідною є підтримка Міністерства освіти України та його готовність до співпраці.

Культурні заходи меншин можна проводити в ширшому аспекті, щоб зробити їх доступними для широкої публіки. Організації ЛГБТ, яким у минулому часто перешкоджали збиратися, повинні отримати політичну та міжнародну підтримку в своїй роботі. Можна також посилити міжкультурні заходи і таким чином покращити контакти між представниками меншин та місцевим населенням.

Рекомендації

- Підтримка дієвих кампаній, спрямованих на формування толерантності, в тому числі з огляду на перспективу проведення Європейського чемпіонату з футболу 2012 р.
- Підтримка проектів для дітей та молоді, спрямованих на формування толерантності з використанням інноваційних інтегративних методів
- Посилення права організацій ЛГБТ на свободу зібрань
- Поглиблення міжкультурних контактів між представниками етнічних меншин та місцевим населенням

4.5 Узагальнені рекомендації

а) у сфері моніторингу:

- Розбудова регіональної мережі моніторингу, що міститиме моніторинг злочинів на ґрунті ненависті, моніторинг мови ворожнечі, моніторинг судових вироків та нагляд за діяльністю праворадикалів у регіонах
- Підтримка мережування й обміну даними та їх узгодження між недержавними моніторинговими групами в Україні, налагодження зв'язків з НУО, які представляють інтереси певних меншин
- Навчання працівників НУО методики моніторингу злочинів на ґрунті ненависті (із залученням міжнародних експертів)
- Навчальні заходи для міліціонерів та слідчих з методик розслідування цих злочинів (вкл. інтерв'ю з жертвами) та механізму їх обліку (спільно з ОБСЄ)
- Обмін досвідом з міліціонерами країн ЄС, що мають схоже законодавство щодо злочинів на ґрунті ненависті
- Підтримка співпраці між міліцією та НУО при встановленні злочинів на ґрунті ненависті
- Заснування незалежної медійної служби скарг, що перевіряла би скарги приватних та юридичних осіб на упередженість викладу інформації в мас-медіа і призначала санкції у співпраці з медіа-спілками та органами державної влади

б) у сфері консультування та підтримки жертв:

- Розбудова спроможності для організацій нових етнічних меншин шляхом передачі досвіду від авторитетних українських правозахисних організацій та шляхом розвитку міжнародної мережі
- Професіоналізація консультативного пакету, що існує, для жертв злочинів на ґрунті ненависті в організаціях нових етнічних меншин, гей-меншин, а також в авторитетних українських правозахисних організаціях, шляхом підвищення кваліфікації співробітників, що надають психологічну, медичну та правову допомогу
- Розширення інформаційного спектру для потенційних груп жертв щодо їхніх законних прав та програм допомоги й захисту шляхом проведення публічних лекцій, випуску інформаційних брошур та ін.
- Підтримка формування позитивного образу в групах етнічних меншин через проведення соціологічних та психологічних досліджень, публікації, культурні та міжкультурні заходи
- Інтеграція іноземних студентів в університетське життя через студентські клуби та студентські ініціативи (кураторські програми)
- Інтеграційні пропозиції для представників етнічних меншин на місцевому рівні (мовні курси та допомога у працевлаштуванні), підтримка ініціатив із середовища меншин

в) у сфері навчальних заходів для головних дійових осіб

Правоохоронні органи

- Навчальні та інформаційні програми для міліціонерів нижчих рангів на тему прав етнічних меншин у співпраці з міжнародними та українськими правозахисними організаціями, інтеграція їх у державні освітні програми
- Навчання працівників правоохоронних органів розпізнавати та розслідувати упередження як мотив учинення злочину на ґрунті ненависті
- Впровадження кодексу поведінки міліціонера в мультинаціональному суспільстві
- Збільшення частки представників етнічних меншин та працівників, що володіють багатьма мовами, серед працівників міліції

Журналісти й редактори

- навчання журналістської етики та специфіка репортажів з міжетнічними аспектами

Лікарі

- Покращення медичного забезпечення мігрантів та біженців

Учителі та працівники позашкільних освітніх установ

- тренінг з методики розвитку інтегративних навчальних форм, розвиток соціальної компетентності та критичного мислення
- інформування про причини міграції та соціальне становище меншин, у тому числі через представників організацій меншин
- навчання критичного погляду на історію, в тому числі на такі контроверсійні теми, як Голокост, Голодомор, Друга світова війна

г) у сфері представництва інтересів та законодавчих ініціатив

- Прийняття закону про запобігання дискримінації задля посилення правозахисту потенційних груп жертв
- Міжнародний обмін досвідом у сфері розробки та лобювання законодавчих ініціатив із застосуванням практик українського законодавства
- Розвиток лобістських потужностей в НУО, які виступають за права груп жертв
- Розвиток відкритого суспільного контролю за імплементацією робочих планів боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті

д) у сфері формування суспільної свідомості

- Підтримка дієвих кампаній, спрямованих на формування толерантності, в тому числі з огляду на перспективу проведення Європейського чемпіонату з футболу 2012 р.
- Підтримка проектів для дітей та молоді, спрямованих на формування толерантності з використанням інноваційних інтерактивних методів
- Посилення права організацій ЛГБТ на свободу зібрань
- Поглиблення міжкультурних контактів між представниками етнічних меншин та місцевим населенням

Додатки

Анкета

Europäischer Austausch
European Exchange

«Європейський обмін» – це неурядова Берлінська організація, яка має на меті підтримувати правозахисні організації з країн-сусідів Європейського Союзу в їх діяльності, і таким чином, сприяти розвитку демократичної об'єднаної Європи (www.european-exchange.org). За ініціативи та фінансової підтримки Фонду «Пам'ять. Відповідальність. Майбутнє» (www.stiftung-evz.de) ми проводимо дослідження щодо напрямків діяльності правозахисних організацій в Україні. Ми просимо Вас присвятити десять хвилин Вашого часу на заповнення цієї анкети, яка допоможе нам у дослідженні. Уся інформація, звичайно, є конфіденційною.

Будь ласка, надішліть заповнену російською або українською мовою анкету на адресу електронної пошти info@european-exchange.org або факсом на номер: +49 30 616 71 46 44 до **1 вересня 2009 р.**

Дякуємо за співпрацю!

Ваші

Штефані Шіффер
Європейський Обмін

Соня Бьоме
Фонд «Пам'ять Відповідальність Майбутнє»

Назва організації:

Прізвище та ім'я:

Посада:

Адреса:

Телефон/Факс:

Веб-сторінка:

Електронна пошта:

Дата заснування:

1. Опишіть коротко Вашу організацію (цільова група та діяльність)

2. До якої категорії Ви б віднесли Вашу організацію?

Будь ласка, позначте хрестиком потрібне, можливі декілька

- Захист прав людини**
 - Захист прав сексуальних меншин**
 - Представництво інтересів етнічних меншин**
 - Представництво інтересів мігрантів**
 - Парасолькова організація**
 - Інше (вказіть)**
-

3. Скільки членів нараховує Ваша організація?

4. Скільки у Вас співробітників?

Штатних: _____

Позаштатних: _____

5. У яких містах та регіонах діє Ваша організація?

Далі ми б хотіли поставити Вам запитання на тему злочинів на ґрунті ненависті (Hate Crime). Під цим терміном ми розуміємо будь-який карний злочин, в якому жертва обрана з причини її реальної або гаданої належності до певної раси, національності, етнічної чи мовної спільноти, або через колір шкіри, релігію, стать, вік, фізичні або психічні вади, сексуальну орієнтацію та інші чинники (за визначенням ОБСЄ).

6. Чи погоджуєтесь Ви із твердженням, що «злочини на ґрунті ненависті» є проблемою в Україні?

Повністю погоджуюсь	В цілому погоджуюсь	Частково погоджуюсь	Скоріше не погоджуюсь	Не погоджуюсь	Зовсім не погоджуюсь

7. Наскільки на Вашу думку зросла кількість злочинів на ґрунті ненависті в Україні?

Дуже сильно	Досить сильно	Сильно	Слабо	Досить слабо	Дуже слабо

8. Чи займаєтесь Ви в межах Вашої організації жертвами злочинів на ґрунті ненависті?

Так Ні

9. Якщо ні, чому ні?

- Немає запиту з боку цільової групи
- Недостатньо фахівців в організації
- Недостатньо фінансових можливостей
- Недостатньо знань та технологій
- Інше (що саме?) _____

10. Якщо так, у якій саме сфері Ви працюєте?

Будь ласка, позначте хрестиком потрібне, можливі декілька варіантів

Моніторинг

- Освітня робота зі співробітниками державних та громадських установ (яких)

 - Освітня робота з жертвами злочинів
 - Юридична допомога жертвам злочинів
 - Психологічна допомога
 - Соціальна допомога
 - Медична допомога
 - Матеріальна допомога
 - Проекти розвитку толерантності й інтеграції
 - Інформаційні заходи, кампанії, конференції
 - Політична підтримка цільової групи, лобіювання
 - Інше (що саме?)
-

11. Яка форма підтримки допомогла б Вашій організації покращити допомогу жертвам насилля на ґрунті ненависті, і чому?

12. Чи були би Ви готові дати інтерв'ю нашій співробітниці у вересні або жовтні 2009 р. в Україні? (тривалість близько однієї години)

- Так
- Ні
- Зауваження _____

Дуже дякуємо!

Чекаємо Вашу анкету на адресу електронної пошти info@european-exchange.org
або факсом на номер +49 30 616 71 46 44 до **1 вересня 2009 р.!**

Інструкція інтерв'юера

I. Сприйняття та боротьба із злочинами на ґрунті ненависті

1. Що ви розумієте під злочинами на ґрунті ненависті? Чи відбуваються у Вашій організації дискусії на цю тему?
2. Чи використовуєте Ви цей термін у практичній роботі, чи вважаєте його доцільним стосовно українського контексту?
3. На Вашу думку, кількість злочинів на ґрунті ненависті збільшилася чи зменшилася? Чому?
4. Ви проводите якусь роботу або надаєте консультації жертвам цих злочинів? Чи є у Вашій цільовій групі жертви злочинів на ґрунті ненависті?
5. Якщо так, то чи отримуєте Ви від них інформацію про такі випадки? Чи проводите Ви самі дослідження на цю тему: чи оприлюднюєте результати? З якими проблемами стикаєтеся?
6. Чи могли б назвати останні випадки злочинів з расистським підґрунтям (час, імена, вид злочину, покарання, реакція громадськості)?
7. Якою є готовність приймати допомогу у Вашій цільовій групі?
8. Чи сприймають групи жертви Ваші проекти підтримки? Чи користають з пропозицій?
9. Якої підтримки найбільше потребує Ваша цільова група? (Де Ви бачите потребу втрутитися, консультації або дії)
10. Чи проводите Ви роботу з громадськістю? Якщо так: на кого вона розрахована і яка її результативність?
11. Який доступ мають потерпілі від злочинів на ґрунті ненависті та представники їхніх інтересів до політичної та суспільної громадськості, який доступ на Вашу думку, необхідно створити?

II. Співпраця з державними інституціями у сфері боротьби із злочинами на ґрунті ненависті

12. Чи маєте Ви контакти з відповідними державними структурами? Якщо так: з якого приводу?
13. Якщо так, як часто і з ким? (міністерства, Омбудсмен, Державний комітет у справах національностей і релігій, парламентські комітети, міліція, СБУ, інші)
14. Ви задоволені співпрацею? Чи є конкретні результати цієї співпраці? Що варто покращити?
15. Чи отримуєте Ви фінансову підтримку з боку держави? Чи маєте труднощі з державними установами?
16. Питання до юридичних експертів:
 - Як реалізуються в Україні закони про злочини на ґрунті ненависті (стаття 167 та 67 ККУ, інші закони?)
 - які нововведення з'явилися стосовно злочинів на ґрунті ненависті протягом останніх кількох місяців?
 - як окреслюють мотив злочину?
 - як Ви поясните таке невелике число судових вироків за статтею 161?

III. Співпраця з міжнародними організаціями у сфері боротьби із злочинами на ґрунті ненависті

17. Чи берете Ви участь у міжнародних програмах підтримки? Якщо так: у яких?
18. Чи дієте в міжнародних мережах? Якщо так: у яких?
19. Чи задоволені Ви співпрацею? Чи є результати (проекти)? Що можна покращити?

IV. Національна мережа боротьби із злочинами на ґрунті ненависті

20. Чи співпрацюєте Ви з іншими українськими організаціями? З якими? Яка форма співпраці?
21. Чи задоволені Ви співпрацею? Чи є результати (проекти)? Що можна покращити?

V. Рекомендації для донорів

22. Чого Ви очікуєте від поглиблення контактів на національному та міжнародному рівні?
23. Якими ресурсами Ви диспонуєте, або які є необхідними?
24. Яка форма підтримки потрібна Вашій організації, щоб краще консультувати жертв злочинів на ґрунті ненависті, покращити моніторинг, загострити суспільне сприйняття?
25. Як можна на Вашу думку посилити структуру громадянського суспільства?
26. Як можна на Вашу думку боротися зі злочинами на ґрунті ненависті в Україні? Що конкретно Ви можете для цього зробити?

Список скорочень

АРК	Автономна Республіка Крим
DRC	Данська Рада у справах біженців
ECRE	Європейська Комісія у справах біженців та притулку
ECRI	Європейська комісія проти расизму та нетерпимості
EIDHR	Європейський Інструмент демократії та прав людини
ERRC	Європейський центр з прав ромів
ERTF	Європейський Форум ромів та подорожніх
ЄС	Європейський Союз
FARE	Футбол проти расизму в Європі
ІЛГА	Міжнародна асоціація лесбіянок та геїв
МОМ	Міжнародна організація міграції
МФВ	Міжнародний фонд «Відродження»
JRS	Єзуїтська служба біженців
КДБ	Комітет державної безпеки
KMIS	Київський міжнародний інститут соціології
ЛГБТ	Лесбіянки геї бісексуали трансгендер
МАУП	Міжрегіональна Академія управління персоналом
MG-S-ROM	Комітет експертів у справах ромів та подорожніх
НАТО	Північноатлантичний Альянс
NED	Національний Фонд підтримки демократії
НЄЕКА	Міжнародний фонд охорони здоров'я та навколишнього середовища регіон Карпат
НУО	Неурядова організація
НПД	Націонал-демократична партія Німеччини
НСІ	Інститут соціології НАН України
БДІПЛ	Бюро демократичних інститутів і прав людини
ОБСЄ	Організація з безпеки і співробітництва в Європі
ОУН – УПА	Організація українських націоналістів – Українська Повстанська Армія
ПСПУ	Прогресивна Соціалістична партія України
СБУ	Служба Безпеки України
СНПУ	Соціал-національна партія України
ПРООН	Програма розвитку ООН
ГРН	Гривня
УНА	Українська Національна Асамблея
УВКБ	Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців
ООН	Організація Об'єднаних Націй
УНСО	Українська Народна самооборона
УНТП	Українська Націонал-трудова партія
USAID	Американська агенція міжнародного розвитку

Список літератури

- Баранівська Марина** 2009. Антисемітизм в Україні: багатолика реальність фікції. В: <http://www.telekritika.ua/events/2009-02-26/44077> [17.09.2009].
- Білоусов, Ю.Л. / Левченко, К.Б. / Мартиненко, О.А.** 2009. Права людини і діяльність української міліції. Київ.
- Ведерникова, Інна.** Киев: рай для нелегалов? В: «Зеркало Недели», 21 (700), 2008, <http://www.zn.ua/1000/1050/63179/> [15.10.2009].
- Верховна Рада.** Конституція України. В: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0&zahyst=4/UMfPEGznhhKTe.Zif/LCRgHI41ws80msh8le6> [20.12.2009].
- Вериец.** Законопроект Москаля угрожает свободе вероисповедания в Украине. В: <http://www.narodnapravda.com.ua/politics/4b00589c52038/> [10.01.2010].
- Гей Форум України.** ЛГБТ – движение. Активисты. В: www.lgbtua.com [20.12.2009].
- Гейдар, Лайма / Довбак, Анна** 2007. Быть лесбиянкой в Украине: обретая силу. В: www.feminist.org.ua/about/projekt/lesbian_ua.php [15.09.2009].
- Донбас Соцпроект.** Same-Sex Partnership. В: http://gay.org.ua/publication/same_sex_partnership.pdf [20.10.2009].
- Жіраp Рене** 1992. Виштовхування та переслідування: історична теорія цапа відбувайла. Фракфурт.
- Зиссельс, Иосиф** 2005. Боль каждого народа должна становиться болью всего человечества. Доклад на секции по образованию конференции ОБСЭ по антисемитизму и иным формам нетолерантности. Кордова.
- Інститут Медіа Права.** Держбюджет 2009: медійна частина. В: <http://www.medialaw.kiev.ua/news/media/1065/> [10.01.2010].
- Кириченко, Ірина** 2005. Ксенофобія: випробування чужим. В: «Дзеркало тижня», 38 (566), 2005, 05. <http://www.dt.ua/3000/3050/51352/> [10.10.2009].
- Кобзін, Д.О./ Шейко, Р.В./ Мартиненко, О.А., Белоусов Ю.Л.** 2008. Ксенофобія в контексті поліетнічності українського суспільства. Результати соціологічного дослідження. Харків.
- Коммерсант.** Киевская милиция отчиталась наполовину. В: Коммерсант: 16.07.2008, <http://kommersant.ua/doc.html?docId=912970> [05.08.2009].
- Конгрес національних громад України.** Количественные характеристики антисемитских публикаций за первые кварталы 2006-2009. В: <http://www.kngu.org/Antisemitism-2009/Antisem%20izdania%202006-2009.html> [15.01.2010].
- Лихачов, Вячеслав** 2007а. Антисемитизм и ксенофобия в Украине, январь – июнь 2007: хроника преступлений на почве ненависти. Киев.
- Лихачов, Вячеслав** 2007б. Антисемитизм, ксенофобия и межнациональные отношения в Украине, июль – август 2007: хроника. Киев.
- Лихачов, Вячеслав** 2008а. Антисемитизм и ксенофобия в Украине: хроника. I. квартал (январь – март 2008). Киев.

Лихачов, Вячеслав 2008b. Антисемитизм, ксенофобия и права национальных меньшинств в Украине: хроника № 1 (октябрь 2007) – № 8 (август 2008). Киев.

Лихачов, Вячеслав 2008c. Нападения на почве ненависти в Украине, 2008 г.: хроника. Киев.

Лихачов, Вячеслав 2008d. Преступления на почве ненависти в Украине – 2008. Доклад по результатам мониторинга проявлений ксенофобии в Украине. Киев.

Лихачов, Вячеслав 2008e. Антисемитская пропаганда. Роль МАУП. Противодействие антисемитской пропаганде. В: <http://www.vaadua.org/News/01-2008/Ukr-2007.html>.

Лихачов, Вячеслав 2009. Антисемитизм, ксенофобия и права национальных меньшинств в Украине: хроника № 1 (17) январь 2009 – № 7 (23) июль 2009. Киев.

Міжнародна Амністія в Україні. Мова ворожнечі: http://www.xenodocuments.org.ua/hate_speech [10.10.2009].

Міжнародна Амністія в Україні. Моніторинг мови ворожнечі: http://www.xenodocuments.org.ua/hate_speech/monitor [10.10.2009].

Міжнародна Амністія в Україні. Посол Нигерии: Украинская милиция лояльна к расистам: <http://www.xenodocuments.org.ua/poglyad/1046> [20.12.2009].

Міжнародна Амністія в Україні. Динамика проявлений антисемитизма в Украине в начале XXI в.: реальность и стереотипы, <http://www.xenodocuments.org.ua/article/577> [10.10.2009].

Міжнародна благодійна організація «Ромський жіночий фонд «Чіріклі» 2009. Попередження проявів ксенофобії в полікультурному суспільстві. Київ.

Міжнародний центр толерантності. Рівень толерантності в Україні. Доповідь за результатами всеукраїнського соціологічного дослідження. Київ.

Міронова, Ірина 2006. Національні меншини України. Миколаїв / Одеса. В: <http://bibl.kma.mk.ua/pdf/metodser/87/81.pdf>. [10.01.2010].

Наш Мир 2002. Report into Police Harassment of Lesbian and Gay Community in July 2002 in Dnepropetrovsk, Ukraine. Kyiv.

Наш Мир 2005. Gay Rights are Human Rights. Report about Discrimination on the Ground of Sexual Orientation in Ukraine. Kyiv.

Наш Мир 2009. Human Rights Violations Based on Sexual Orientation in Ukraine. Report January – August 2009. Kyiv.

Панина, Наталия 2005. Факторы национальной идентичности, толерантности, ксенофобии и антисемитизма в современной Украине. В: Социология: теория, методы, маркетинг 4 (2005): с.26-45.

Рада Європи 2008. Аналіз ситуації для підготовки національної програми дій щодо ромів в Україні. В: umdpl.info/files/docs/1234776486.doc. [10.09.2009].

Служба Безпеки України. Демократичний контроль за діяльністю СБ України. В: http://sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=65649&cat_id=83189 [20.12.2009].

Телекритика 2009а. От антифашизма к антисемитизму. В: <http://www.telekritika.ua/berd/2009-05-02/45397> [10.10.2009].

Телекритика 2009b. Моралісти визнали, що сайт ruorg.info пропагує релігійну ворожнечу, а vkontakte.ru – насилля і жорстокість. В: <http://telekritika.ua/news/2009-07-17/46877> [10.10.2009].

Українська Гельсінська Спілка. Recommendations on Overcoming Discrimination in Ukraine form UHHRU. В: <http://www.helsinki.org.ua/en/index.php?id=1231945008>. [10.08.2009]

Українська Гельсінська Спілка / Захаров, Є. 2008. Рекомендації ООН щодо боротьби з дискримінацією в Україні. Харків.

Українська правда 2009. ВІЛ/СНІД в Україні набирає обертів: щодня помирає 7 українців. В: Українська Правда, 01.12.2009, <http://life.pravda.com.ua/problem/4b14c3156d0a5/> [01.12.2009].

Управління моніторингу дотримання прав людини в діяльності органів внутрішніх справ. Звіт за результатами роботи Управління моніторингу дотримання прав людини в діяльності органів внутрішніх справ України в 2008 році. В: <http://umdpl.info/index.php?id=1242209395> [04.01.2010].

Умланд, Андреас: Інша українська аномалія: парламент без праворадикальних фракцій. В: Ukraineanalysen 41/08. С. 7-14.

Умланд, Андреас / Шеховцов, Антон 2009. Праворадикальная партийная политика в постсоветской Украине: загадка электоральной маргинальности украинских ультранационалистов в 1994-2009 гг. Неопублікований рукопис.

Харківська Правозахисна Група. Promising move from the ministry of internal affairs and prosecutors general. В: <http://khpg.org.ua/en/index.php?id=1234276262> [20.12.2009].

Харківська Правозахисна Група 2009. Расизм та ксенофобія в Україні: реальність та вигадки. Харків.

Харківська Правозахисна Група. Рекомендації громадських слухань дотримання прав людини в діяльності МВС. В: <http://www.khpg.org/index.php?id=1255353818> [20.12.2009].

Чаленко, Олександр 2009. Однако странные Вы, евреи, люди. В: Українська Правда 09.10.2009, <http://blogs.pravda.com.ua/authors/chalenko/4ace59a876621/> [19.10.2009].

Шеремет Святослав. Будь самим собою. В: http://www.gay.org.ua/gazeta/40_sheremet.htm [10.01.2010].

Якубенко, Віктор. Парламентська практика: хотіли як краще. В: Форум нації 11 (2009), <http://forumn.kiev.ua/2009-11-90/90-06.html> [20.12.2009].

Amnesty International 2008. Ukraine. Government must Act to Stop Racial Discrimination, London.

Antisemitizmu.net 2009. На Украине запретят распространять антисемитскую книгу. <http://www.antisemitizmu.net/site/site.aspx?STID=293867&SECTIONID=293789&IID=611840>. [17.09.2009].

Bishop, Jo-Anne 2007. From Declarations and Decisions to Direct Support for Implementation: The Role of ODIHR in Promoting Tolerance and Non-Discrimination. В: OSCE Yearbook 2007. С.225 – 243.

Boden, Dieter 2007. Tolerance, Non-Discrimination, and Anti-Semitism in the OSCE – the Emergence of a New Field of Activity. В: OSCE Yearbook 2007. С.181 – 190.

Bundesamt für Verfassungsschutz: Zahlen und Fakten zum Rechtsextremismus in Deutschland: http://www.verfassungsschutz.de/de/arbeitsfelder/af_rechtsextremismus/zahlen_und_fakten/zuf_ge_samtuebersicht.html [14.12.2009].

Council of Europe. Secretariat of the Framework Convention for the Protection of National Minorities, Third Report Submitted by Ukraine Pursuant to Article 25, Paragraph 1, of the Framework Convention for the Protection of National Minorities (Received on 7 May 2009), 7 May 2009, ACFC/SR/III(2009)006. В: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4a2520232.html> [04.01.2010].

Counterpart Creative Centre 2006. Civil Society Organizations in Ukraine: The State and Dynamics 2002-2005. Kyiv.

Düvell, Franck o.J.. Ukraine – Immigration and Transit Country for Chechen Refugees. B: Compass. Central and East European Migration. Research Resources Report 3/3. C.1-12.

Dymerskaya-Tsigelman, Liudmila / Finberg, Leonid. Antisemitism of the Ukrainian Radical Nationalists: Ideology and Policy in Global Research, December 17, 2004.

ECRI 2008. Third report on Ukraine. Adopted on 29 June 2007. Straßburg.

EIDHR 2005. Fight against Racism, Xenophobia and Discrimination. Utrecht.

European Parliament 2006. Resolution on Homophobia in Europe.

B: www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2006-0018+0+DOC+XML+V0//EN.

European Roma Rights Centre 2006. Proceedings Discontinued. The Inertia of Roma Rights Change in Ukraine. Budapest.

Grell, Britta et al. 2008. Monitoring Hate Crimes and Victim Assistance in Poland and Germany. Berlin.

Human Rights First 2009. 2008 Hate Crime Survey: Ukraine. B: www.humanrightsfirst.org/discrimination/countries/ukraine/index.aspx [02.09.2009].

Hyde, Lily 2001. Endless journey – migrants on Ukraine's borders. B: http://findarticles.com/p/articles/mi_m0JQP/is_2001_June/ai_75833176/?tag=content;col1 [15.09.2009].

ILGA-Europe 2008. Submission to the Parliamentary Assembly Monitoring Committee Rapporteurs on the Situation of LGBT People in Ukraine, and the Need for the Assembly to Make Strong Recommendations on Combating Sexual Orientation and Gender Identity Discrimination. Kyiv.

Internetworldstats 2009. Internet Usage in Europe. B: <http://www.internetworldstats.com/stats4.htm>. [15.09.2009].

InMind 2008. Три четверти наиболее активных интернет-пользователей Украины стали приверженцами социальных сетей. B: <http://www.reklamaster.com/articles/id/7854/print/yes/index.html> [02.08.2009].

Korrespondent.net 2007. Ющенко – евреям: антисемитизм не является характерным явлением для украинской жизни. B: <http://korrespondent.net/ukraine/politics/216365> [20.11.2009].

Korrespondent.net 2009. Против Савика Шустера хотят возбудить уголовное дело. B: <http://korrespondent.net/ukraine/events/833935> [15.10.2009].

Korrespondent.net 2010. Гей Форум Украины отреагировал на заявление Совета Церквей об однополых браках. B: <http://korrespondent.net/ukraine/events/1038989> [28.01.2010].

Kuzio, Taras 2007. Theoretical and Comparative Perspectives on Nationalism: New Directions in Cross-Cultural and Post-Communist Studies, Stuttgart / Hannover.

Legislationline. Hate Crimes. Ukraine. B: <http://www.legislationline.org/topics/country/52/topic/4> [15.10.2009].

Legislationline. Criminal Code of Ukraine. B: <http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/4143> [15.10.2009].

Lgbtua.com. Гей-лесбийское движение Украины подводит итоги года. B: http://www.lgbtua.com/news/inua/inua_286.html [20.10.2009].

Marth, Dorothee / Priebe, Andrea 2009. Дієвість українського громадянського суспільства у 2009 р. B: Українські Новини від 29.07.2009, <http://www.ukraine-nachrichten.de/index.php?id=1689> [10.01.2010].

Martynenko, Oleh. Racism and Xenophobia in Ukraine: New Challenges in Human Rights. B: www.khpg.org/en/index.php?id=1212543971 [10.10.2009].

McGregor, Andrew. Radical Ukrainian Nationalism and the War in Chechnya. B: [http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=3198](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=3198) [10.11.2009].

Ministry of Interior of Ukraine Human Rights Monitoring Department. Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine 24.04.2008 Number 197. B: <http://www.mvs.gov.ua> [10.08.2009].

OSCE 2008. Supplementary Human Dimension Meeting 2008: The Role of National Institutions Against Discrimination in Combating Racism and Xenophobia with a Special Focus on Persons Belonging to National Minorities and Migrants. Final Report. B: http://www.osce.org/conferences/shdm1_2008.html [10.11.2009].

OSCE – ODIHR 2006. Challenges and Responses to Hate Motivated Incidents in the OSCE Region. For the Period January – June 2006. Warschau.

OSCE – ODIHR 2009a. Hate Crime Laws: A Practical Guide. Warschau. B: http://www.osce.org/publications/odihr/2009/03/36671_1265_de.pdf. [10.08.2009].

OSCE – ODIHR 2009b. Hate Crimes in the OSCE Region. Incidents and Responses. Annual report for 2008. Warschau.

ProUA.com. Розподіл видатків державного бюджету України на 2009 рік. B: <http://ru.proua.com/inform/477.html> [10.01.2010].

Pylinski, Yaroslav 2008. Undocumented Migration – Counting the Uncountable. Data and Trends across Europe. B: <http://clandestino.eliamep.gr/wp-content/uploads/2009/02/ukraine.pdf> [10.11.2009].

Social Action Centre. Let's fight racism together. Manual for Vulnerable Groups Activists in Ukraine. Kyiv.

Shuster Live 2009. Угрожає ли Україне неонацизм? B: http://shuster.kanalukraina.tv/video/1963_ugrozaet_li_ukraine_neofashizm/?/22 [20.12.2009].

The Diversity Initiative. Legal Sub-Group. Ukraine's Legal Response to Bias-Motivated Violent Crime. B: http://www.xenodocuments.org.ua/files/library/diversity/Diversity_Initiative-Legal_Sub-Group_white_paper.pdf [10.10.2009].

UNHCR: Flash Report. Title of the Project: Local Integration of refugees in Belarus, Moldova and Ukraine. March – August 2009. B: http://www.unhcr.org.ua/main.php?article_id=163&view=full [10.01.2010].

U.S. Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights and Labor 2009. 2008 Human Rights Reports: Ukraine. B: <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2008/eur/119110.htm> [10.08.2009].

Vaad. Goals and description. B: http://www.jewukr.org/uchred/vaad/vaad_e.html [20.12.2009].

Zakharov, Evgen and Yavorsky, Volodymyr / Ukrainian Helsinki Human Rights Union 2009. Human Rights in Ukraine – 2008. Human Rights Organizations Report. Kharkiv.

Zimmer, Kerstin / van Pragh, Femke 2008. Проблема ворожого ставлення до іноземців в Україні. B: Ukraineanalysen 41/08. S.2-6.

Zimmer, Kerstin. Migrants and Refugees in the Buffer Zone: Asylum Police in Ukraine. 2008. B: <http://www.migrationonline.cz/e-library/?x=2080625> [10.01.2010].

Список ілюстрацій

Мал. 1. Засідання Громадської ради з питань дотримання прав людини в Міністерстві внутрішніх справ України 24 січня 2008 р. http://umdpl.info/index.php?id=1223811389	19
Мал. 2. „Любов проти гомосексуалізму“ – лозунг мітингу проти сексуальних меншин: http://ukrright.info/files/pictures/news/gomiki.jpeg	27
Мал. 3. Шіффер, Штефані. Реклама в київському метро до 20-річчя Міжрегіональної Академії Управління Персоналом (МАУП), вересень 2009.	30
Мал. 4. Чернігівський громадський комітет захисту прав людини. Офіс з расистським графіті, жовтень 2009.	34
Мал. 5. Петрушко Павло. Міліція затримує учасників праворадикального мітингу: http://helsinki.org.ua/index.php?id=1255572511	36
Мал. 6. Ромська дівчинка в черзі за водою, Берегово, вересень 2008: http://helsinki.org.ua/index.php?id=1255572511	41
Мал. 7. Близько ста осіб взяли участь у багатогодинному несанкціонованому марші проти імміграції в'єтнамців до Харкова, жовтень 2009 р.: http://patriotukr.org.ua/index.php?rub=news_w&id=533	54
Мал. 8. З 2006 р. росте число антирасистських протестів, організованих антирасистськими групами: марш проти расизму, червень 2007: http://sosracism.org.ua/	65
Мал. 9. Відомі українці Валід Арфуш, Олена Цимбалюк, Савік Шустер закликають до толерантності: http://sosracism.org.ua/	66

Список опитаних організацій

Назва у тексті	Офіційна назва	Німецький переклад / Назва англійською	Місто	Сайт	Форма опитування
Асоціація корейців України	Асоціація корейців України	Assoziation der Koreaner in der Ukraine	Київ	Немає даних	Анкета + інтерв'ю
Африканський Центр	Африканський Центр	African Centre	Київ	www.african-center.net	Інтерв'ю
Беркат	Беркат	Berkat	Київ	Немає даних	Інтерв'ю
Bizim Qirim	Bizim Qirim	Unsere Krim	Сімферополь	www.bizimqirim.org	Інтерв'ю
Ваад	Асоціація європейських організацій та громад (Vaad) України	Assoziation der jüdischen Organisationen und Gemeinden der Ukraine "VAAD"	Київ	www.vaad.org.ua	Інтерв'ю
«Відкрита політика»	Фонд «Відкрита політика»	Fonds "Open Policy"	Київ	http://www.acop.com.ua/	Анкета + інтерв'ю
Вінницька правозахисна група	Вінницька правозахисна група	Vinnytsya Menschenrechtsgruppe	Вінниця	Немає даних	Інтерв'ю
«Гей-Альянс Черкаси»	ГО «Гей-Альянс Черкаси»	Bürgerorganisation "Gay-Alliance Cherkasy"	Черкаси	http://ga.net.ua/cherkasy/cherkasy_01-2008.html	Анкета + інтерв'ю
Гей-Форум України	Всеукраїнська ГО «Гей Форум України»	Gesamtukrainische Bürgerorganisation "Gay-Forum der Ukraine"	Київ	www.lgbtua.com	Анкета
Гельсінська ініціатива XXI	Гельсінська ініціатива XXI	Helsinki-Initiative XXI	Чортків	Немає даних	Анкета
ХІАС	Hebrew Immigrant Aid Society (HIAS)	HIAS	Київ	www.hias.org	Інтерв'ю
«Горение» + Совет национальных общин Павлограда	Павлоградський міський БФ «Горение» + Совет национальных общин Павлограда	Pavlograd Stadtwohlfahrtsfonds "Gorenie" + Rat der nationalen Gemeinden in Pavlograd	Павлоград	www.fondgorenie.at.ua	Анкета
«Донбас Соцпроект»	ГО «Донбас Соцпроект»	Bürgerorganisation "Donbas SozProjekt"	Маріуполь	http://donbas.socproject.blogspot.com	Анкета
Донецький фонд соціального захисту та милосердя	Донецький фонд соціального захисту та милосердя	Donetsk Stiftung für Soziale Sicherheit und Wohltätigkeit	Донецьк	Немає даних	Анкета
«Єднання»	Молодіжна ГО «Єднання»	Jugendorganisation "Einigkeit"	Тернопіль	Немає даних	Анкета
«Жіноча мережа»	Інформаційно-освітній центр «Жіноча мережа»	Informations- und Bildungszentrum "Frauenetz"	Київ	www.feminist.org.ua	Анкета + інтерв'ю
«За рівні права»	Інформаційно-освітній центр «За рівні права»	Informations- und Bildungszentrum "Für gleiche Rechte"	Херсон	http://www.zrp-kherson.org.ua	Анкета
Ініціатива з питань збереження етнічної різноманітності	Ініціатива з питань збереження етнічної різноманітності	Diversity Initiative	Київ	www.diversipedia.org.ua	Інтерв'ю

«Інтеграція і розвиток»	Інформаційно-дослідницький центр «Інтеграція і розвиток»	Informations- und Forschungszentrum "Integration und Entwicklung"	Сімферополь	www.integration.org.ua	Анкета
«Кешер»	Всеукраїнська міжнаціональна жіноча конфедерація «Кешер»	Gesamtukrainische Frauenkonfederation "Kesher"	Макіївка	Немає даних	Анкета
Конгрес національних громад України (КНГУ)	Конгрес національних громад України (КНГУ)	Kongress der nationalen Gemeinden der Ukraine	Київ	www.kngu.org	Анкета + інтерв'ю
«Конгрес Ромен України»	Всеукраїнська Спілка громадських організацій «Конгрес Ромен України» Ukraine	Gesamtukrainische Union der Bürgerorganisationen "Kongress der Roma in der Ukraine"	Київ	Немає даних	Інтерв'ю
«Креатив»	ГО "Вінницький регіональний центр інформації «Креатив»	Regionales Informationszentrum "Kreativ"	Вінниця	http://eurocentre.vn.ua, http://tolerant.org.ua	Анкета + інтерв'ю
«Кредо»	ГО "Інформаційно-освітній центр «Кредо»	Bürgerorganisation "Informations- und Bildungszentrum "Kredo"	Кривий Ріг	Немає даних	Анкета
«Ла Страда Україна»	Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда Україна»	Internationales Frauenrechtsschutzzentrum "La Strada Ukraine"	Київ	www.lastrada.org.ua	Анкета + інтерв'ю
«ЛіГА	Миколаївська асоціація геїв, лес бійок та бісексуалів «ЛіГА»	Mykolaiver Assoziation der Schwulen, Lesben und Bisexuellen "LiGA"	Миколаїв	www.gay.nikolaev.ua/	Інтерв'ю
Міжнародний медичний реабілітаційний центр для жертв війни і тоталітарних режимів (MRZ)	Міжнародний медичний реабілітаційний центр для жертв війни і тоталітарних режимів (MRZ)	Internationales Rehabilitationszentrum für Opfer von Kriegen und totalitären Regimes	Київ	www.irc-kyiv.org	Анкета
«Молода Черкащина»	Коаліція громадських організацій «Молода Черкащина»	Koalition der Jugendorganisationen "Junges Cherkasy"	Черкаси	www.mch.ck.ua	Анкета
Молодіжний Правозахисний Рух (YHRM)	Youth Human Rights Movement	Youth Human Rights Movement	Воронеж (Р)	www.yhrm.org	Анкета
Молодіжний центр регіонального розвитку	Херсонська обласна молодіжна громадська організація «Молодіжний центр регіонального розвитку»	Kherson Jugendorganisation "Jugendzentrum für regionale Entwicklung"	Херсон	Немає даних	Анкета
«Наш Мир»	Регіональний інформаційний і правозахисний центр для геїв та лесбійок «Наш мир»	Regionales Informations- und Menschenrechtszentrum für Schwule und Lesben "Unsere Welt"	Київ	www.gay.org.ua	Анкета + інтерв'ю

«Нова доба»	Всеукраїнська асоціація викладачів історії та суспільних наук «Нова доба»	Gesamtukrainische Assoziation der Geschichtslehrer "Neue Epoche"	Київ	www.novadoba.org.ua	Анкета
Подільський центр соціальних технологій	Вінницька обласна ГО «Подільський центр соціальних технологій»	Vinnytsya Bürgerorganisation "Podiler Zentrum für soziale Technologien"	Вінниця	www.vinmaidan.org	Анкета + інтерв'ю
«СВІТ Україна»	Міжрегіональна волонтерська організація «СВІТ-Україна»	Interregionale Freiwilligenorganisation "SVIT Ukraine"	Луганськ	www.svit-ukraine.org	Інтерв'ю
Соціальна Служба допомоги	Харківський обласний БФ «Соціальна служба допомоги»	Kharkiv Wohlfahrtsfonds "Social Service of Assistance"	Харків	www.ssa.kharkov.ua	Анкета + інтерв'ю
Спілка поляків України	Спілка поляків України	Verband der Polen in der Ukraine	Київ	Немає даних	Анкета
«Спільна мета»	ГО «Спільна мета»	Bürgerorganisation "Gemeinsames Ziel"	Київ	http://commongoal.org.ua/	Анкета + інтерв'ю
«Сфера»	ГО «Харківське жіноче об'єднання «Сфера»	Kharkiv Frauenunion "Sfera"	Харків	www.sphere.in.ua	Анкета + інтерв'ю
Товариство ромів Закарпаття	ГО «Товариство ромів Закарпаття «Рома»	Verband der Roma in Zakarpattya "Roma"	Ужгород	Немає даних	Анкета
Товариство угорської культури Закарпаття	Товариство угорської культури Закарпаття	Verband der ungarischen Kultur in Zakarpattya	Ужгород	www.karpatalja.com.ua	Анкета
Українська Гельсінська Спілка	Українська Гельсінська Спілка з Прав Людини	Ukrainian Helsinki Human Rights Union	Київ	www.helsinki.org.ua	Інтерв'ю
«Флора»	Дитяча екологічна ГО «Флора»	Kinder Öko-Organisation "Flora"	Кіровоград	www.cepoflora.narod.ru	Анкета
Харківська правозахисна група	Харківська правозахисна група	Kharkiv Menschenrechtsgruppe	Харків	www.khpg.org	Інтерв'ю
Харківський Інститут соціальних досліджень	Харківський Інститут соціальних досліджень	Kharkiv Institut für soziale Forschungen	Харків	http://khisr.kharkov.ua/	Інтерв'ю
Центр «Соціальна дія» проект «Без кордонів»	Центр «Соціальна дія» проект «Без кордонів»	Social Action Centre – No Border Project	Київ	Немає даних	Анкета + інтерв'ю
Чернігівський громадський комітет захисту прав людини	Чернігівський громадський комітет захисту прав людини	Chernihiv Menschenrechtskomitee	Чернігів	http://www.migration.org.ua/	Анкета + інтерв'ю
«Чіріклі»	Міжнародний благодійний ромський жіночий фонд «Чіріклі»	Internationaler Romafrauenfonds "Chirikli"	Київ	Немає даних	Інтерв'ю
«Юнка»	Львівська міська ГО «Дівочий клуб «Юнка»	Lviver Stadtorganisation "Frauenklub Junka"	Львів	Немає даних	Анкета

Поділ опитаних організацій за категоріями

Організації	Правозахисні організації	Об'єднання традиційних етнічних меншин	Представництва інтересів «нових етнічних меншин»	Організації ЛГБТ-спільноти
Асоціація корейців України			x	
Африканський центр			x	
Беркат			x	
Bizim Qirim		X		
Ваад		X		
Відкрита політика	x			
Вінницька правозахисна група	x			
Гей-Альянс Черкаси				x
Гей Форум України				x
Гельсінська ініціатива XXI	x			
ХІАС			x	
Горение + Совет національних общин Павлограда		X		
Донбас Соцпроект				x
Донецький фонд соціального захисту та милосердя			x	
Єднання	x			
За рівні права				x
Жіноча мережа				x
Ініціатива з питань збереження етнічної різноманітності	x			
Інтеграція і розвиток	x			
Кешер	x			
Конгрес національних громад України		x		
Конгрес Ромен України		x		
Креатив	x			

Кредо				x
Ла Страда Україна	x			
ЛіГа				x
Міжнародний медичний реабілітаційний центр для жертв війни і тоталітарних режимів			x	
Молода Черкащина	x			
Молодіжний правозахисний рух (YHRM)	x			
Молодіжний центр регіонального розвитку	x			
Наш мир				x
Нова доба	x			
Подільський центр соціальних технологій	x			
СВІТ Україна	x			
Соціальна служба допомоги			x	
Спілка поляків України		x		
Спільна мета	x			
Сфера				x
Товариство ромів Закарпаття «Рома»		X		
Товариство угорської культури Закарпаття		X		
Українська Гельсінська Спілка	x			
Флора			x	
Харківська правозахисна група	x			
Харківський інститут соціальних досліджень	x			
Центр «Соціальна дія» проект «Без кордонів»			x	
Чернігівський громадський комітет захисту прав людини			x	
Чіріклі		X		
Юнка		X		

